
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

GoogleTM books

<http://books.google.com>

WIDENER

HN N315 3

Aus 82210.5

M 1617

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
FREDERICK ATHEARN LANE
OF NEW YORK
Class of 1849

VISELETEK és SZOKÁSOK.

A

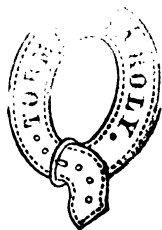
MAGYAR CSALÁDI S KÖZÉLETI
VISELETEK és SZOKÁSOK

A

NEMZETI FEJDELMEK KORÁBÓL.

IRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

Pesten, Ráth Mór,

KOLOZSVÁRTT, STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.

1 8 6 0.

Dezsoffy Károly

Aus 82210,5

Lane

Nyomtatás az az. sz. fölandó betűivel Kolozsvárt.

T A R T A L O M.

	Lap.
Néhány szó bevezetéstől	1.

ELSŐ CZIKKELY:

A háztartás.

I. FEJEZET.

LAKHELY ÉS BUTORZAT.

A lakhely és butorzat részei	5.
--	----

II. FEJEZET.

NEMZETI VISELETÜNK.

Viseletünk sajátosságai	13.
Viseletünk kelméi	16.

A férfi viseletek.

A bajusz, szakáll és haj	21.
A férfi egyes öltözetek	26.

A női viselet.

Szépsége	41.
A női hajzat és fűék	43.
A női egyes öltözetek	48.

III. FEJEZET.

AZ ASZTALTARTÁS.

Az ételmi szerek	54.
A teríték	58.

	Lap.
A reggeli, ebéd és vacsora	59.
Az italok és poharozás	63.
A fejedelmi ebéd szertartásai	70.

MÁSODIK CZIKKELY:

A családi élet.

Jellemzés	73.
---------------------	-----

I. FEJEZET.

A CSALÁD TAGJAI S FOGLALKOZÁSA.

A családapa és anya	75.
Az ifju nemzedék	79.
A szolgálati személyzet	81.
A fejedelmi udvar személyzete	84.

II. FEJEZET.

A CSALÁDI ÉLET ÜNNEPÉLYEI.

A keresztelés	86.
Nászünnepi szokások	88.
Egy nász, fejedelmi személyessel	98.
Fejedelmeink násza	101.

III. FEJEZET.

A TEMETÉSI SZERTARTÁSOK.

A sir, koporsó és temetés	104.
Fejedelmeink temetése	110.

HARMADIK CZIKKELY:

A társadalmi élet.

I. FEJEZET.

LÁTOGATÁS ÉS A FOGATOK.

A paripa és a szekerek	113.
Vendégfogadás és vendégszeretet	118.
Hogyan ezimezték egymást	121.
Hogyan leveleztek	124.

II. FEJEZET.

JÁTEKOK ÉS IDŐTÖLTÉSEK.

A gyerekjátékok	127.
A táncz és tánczjátékok	128.
Koczká és kártyajátékok	133.
Vadászat	134.

NEGYEDIK CZIKKELY:**Harczi életünk.**

Harczaink jelleme	139.
-----------------------------	------

I. FEJEZET.

A LÓSZER, VÉRT ÉS FEGYVERZET.

A lószerszám	141.
A vértzet	143.
A fegyverzet	145.

II. FEJEZET.

A FEGYVERES ERŐ ÉS SZERVEZETE.

A fegyveres erő	149.
A hadinép szervezése	152.

III. FEJEZET.

TÁBOROZÁS ÉS CSATA.

Vonulás	154.
Táborozás	156.
Csatázás	160.

ÖTÖDIK CZIKKELY:**Alkotmányos közéletünk.**

Vezérelvek	163.
----------------------	------

I. FEJEZET.

A HÁROM NEMZET S NÉGY VALLÁS.

A három nemzet	165.
--------------------------	------

A nemzetek unioja	Lap. 167.
A négy bevett vallás	169.

II. FEJEZET.

A TÖRVÉNYHOZÁS.

Megye és nemzeti gyűlések	170.
Országgyűlés	171.

III. FEJEZET.

A KÖZIGAZGATÁS, TÖRVÉNYSZOLGÁLTATÁS.

Alapelvek	174.
Magyarföldi hatóságok	174.
A királyi tábla	176.
A kormánytanács	177.

IV. FEJEZET.

A FEJDELEM.

Fejdelemség kifejlése	178.
Külviszonyok	180.
A fejdelem-választás	181.
A fejdelem beigtatása ünnepélyei	182.

NEHÁNY SZÓ BEVEZETÉSÜL.

A népeket és nemzeteket egymástól a nyelv különbözteti meg.

De van mégis valami a nyelven kívül is, mi a nemzeteket egymástól megkülönbözteti; van valami a nemzetek háztartása, viselete, étkezése, családi és társadalmi, közéleti és harczy szokásaiban, mit azokra a nemzetek geniusa nyomott, azon nemzeti jelleg, mi az egyes nemzeteket jellemzi. S ez a mágyarnál kiválólag megvan.

A nemzeti szokások a nemzet szellemének stereotyp kifejezései. Nyelvben szokásban él a nemzet. S ha a nyelv s nemzeti irodalom mivelése életfeltétel, szintén az a nemzeti szokások ápolása, nemesítése, hazafi kötelesség azok buvárlata, s ha viharok fenyegetik, azok szakadatlan emlegetése, hogy a fiatal nemzedék örökség gyanánt tekintse, mit neki a szerencsésebb utókorra kell hagynia.

Ily szempontból vettem én fel e tárgyat. Nem annyiban tudományos szemlélődés ez, mert erre több idő kellett volna; hanem azon gondolat vezérelt, mi vezette b. Apor Pétert, midőn e tárgy munkájának nem kevesebb mint a következő czimet adá: — „Metamorphosis Transilvaniae, azaz, Erdélynek régi egyszerű alázatos idejében való gazdagságáról, és mostani kevély cifra felfordult állapotjában koldusságra való változása, melyen a mint életében soha sem kapott, ugy a következő maradék örök emlékezetére irt le hazája felfordult állapotján szánakodó igaz hazafia“ ¹⁾).

¹⁾ B. Apor Péter, 1736-ban életének hatvanadik esztendejében, altorjai udvarházánál. (Kézirat).

A nemzet örök halájára érdemes Apor P. irásának — mi-ként írja — oka az volt, „hogy mivel ab anno 1687, az mely esztendőben a német legelőbb bejőve, azótától fogva minden esztendőben új-új mód, vagy mint a német mondja, nájmódi vagyon, úgy hogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és czifrább paszomántos köntösökre vágyunk, és már az atyánk szokott eledeleit meg sem ehetjük, ha csak német szakácsunk nincsen... hogy az azon időbeli szokás, melyben erat pingvissimus vitulus etrarissimus titulus—maradványainknál épen feledékenységre ne menjen“. Ily szempontból indult ki Apor. De hála az égnek, hála a nemzet felébredt szellemének, ily szempontból többé ki nem indulhatunk. Mert bár mi is átél-tünk egy 1687-et, kiestünk alkotmányos életünk régi formáiból, az újítások fejünk felett egymást érik: a nemzet többé nem szánalom tárgya, mert ős formái iránt soha sem volt több ke-gyelettel mint ma, a nélkül, hogy azokat minden kritika nél-kül tovább is fentartani igyekeznék.

Bár mily egyenesen dobjunk fel egy követ, ha helyéről megmozdítottuk, soha többé előbbi álláspontjára vissza nem esik: úgy egy nemzetet régi szokásaiba a körülményekkel jó-zan alku nélkül visszahelyezni nem lehet. De megtartani a megtarthatókat, visszaállítani azokat, melyeken nemzetiségünk, mint sarkköveken nyugszik: azzal nem csak magunknak, de társnemzeteinknek, Európának, az összes emberiségnek tarto-zunk; mert csak erős és el nem fajzott nemzetek képezhetnek erős államot s dolgozhatnak lelkesedve az emberiség közös czéljára.

A magyar az európai polgárisult nemzetek egyik ezred-éves tagja, s hogy az, arra büszke volt s az is lesz. Ha valaha nem, úgy most separatisticus eszmékkal nem bajlódik. Chinai köfalakról soha sem álmodoztunk. De miként Európának nem szabad ignorálni, hogy a hajdan időben, míg lehetett, Europa civilisatiojával versenyt tartottunk; úgy a magyarnak sem sza-bad feledni, hogy nemzeti szokásaink oly sajátoságos zamattal bírnak, mit, miként a gyémántot, csak saját porával lehet ra-gyogóbbá tenni.

A nemzetek culturája és szokásai egy emlő táplálékából fejlenek, s bár kulturánk taglalásába bocsátkozni kitérés volna, mégsem tehetem, hogy némely jóakaróink azon hitegetését, mintha a magyart ők ajándékozták volna meg, — azzal mi nekik sem volt több — kulturával, vissza ne utasítsam.

Nem irodalomról beszélek, hanem a szellem kulturájáról, mi a nemzeti szokásokat teremti.

Engedjék meg olvasóim, hogy ezek ellenében néhány szót jegyezhessek meg, különben lesznek, kik nemzeti szokásaink eredete felől tisztába nem jöhetnek.

A nemzetek, melyek a mai míveltség bajnokai, a nektárt ugyanazon forrásból merítették. A mai míveltség Ázsia és Afrika ős népeitől, az egyiptomiak, persák s több elenyészett vezér nemzetektől a görögökre, onnan a rómaiakra jött, s úgy szállt a mai Európára, melynek bejöttünk után igen sokat köszönhetünk. E tekintetben a magyar a sors különös kedvezményében részesült, mert már Ázsiában önálló polgárisodásnak volt osztályrészese, mely ha nem is volt oly isolált, mint a chinai, mindenestre saját nemzeti jelleggel volt felruházva.

E polgárisodás a scytha, melyhez a magyar elem is tartozott.

Tisztelettel hajlunk meg Europa míveltsége s szokásai előtt, áldjuk őseinket hogy nemzetünket acclimatizálni siettek; de kétszeresen áldjuk, hogy nemzeti sajátságainkat senki kedvének fel nem áldozák... Sok nemes jellemvonással dicsekedhetnek Europa nemzetei; de azon keleti fény, mi viselettünket, azon önzéstelen solidság, mi háztartásunkat, azon patriarkális kedélyesség, mi családi életünket, azon őszinte ember és vendégszeretet, mi társadalmi köreinket, azon jog és szabadságérzet, mi közéletünket, azon hősies önfeláldozás, mi harczainkat jellemzi, oly nemzeti tulajdonságok, melyek egy ősbib civilisatio kifolyásai, s melyeket ha eleink a minket civilisálni akaró elsatnyult nemzetek tapsáért feladtak volna, a magyar megszűnt volna magyar lenni.

Nem czélunk a magyar mívelődés történetét szellőztetni; e gondolatok csak annyiban illenek ide, mennyiben a nemzeti

szokások a nemzet műveltségének visszatükrözései. Összes szokásainkat sem kívánjuk lajstromozni, még csak nem is az összes nemzet valamely korszakára hivatkozunk: csupán a kis Erdély másfél százados életéből fogunk idézni mozzanatokat, s meg fogunk győződhetni:

hogy a mi idegen van rajtunk, az a görög-római kor maradványa;

hogy a mi európai van, azt nem Európa egyes nemzetének, hanem az összes Európának köszönhetjük;

hogyha valamit átvettünk, azt nem vakon fogadtuk, hanem mint idegen aranyra, saját verettinket títöttük reá;

s hogyha más elem nyomult felénk, — miként a borostyánkő a bele esett tárgyat — incrustáltuk, hogy szokásaink tisztaságát ne zavarja, s azt is magunkkal sodorva, tovább fejtettünk.

Hosszas volna e pontokat tizetesen fejtegetni. Mindazáltal nem tehetjük, hogy meg ne jegyezzük, mikép téves azon fogalom, mintha a magyar valamely szomszéd népnek különös köszönettel tartoznék. A magyar maga után csak az összes Európának tartozik. S még tévesebb fogalom, mintha egyes beszakadt néptöredékek civilisáltak volna; mert ha ez akár szomszédainkról, akár a beszakadt töredékekről állana: akkor széles Magyarország különböző vidékein ezer féle szokások sarjadzottak volna fel; holott tagadni nem lehet, hogy miként nyelvünk tájsházát nem ismer s a kunyhóktól a palotákig ugyan az: úgy szokásaink Kárpáttól Adriáig, a Lajtától az Oltig oly egyöntetűek, hogy kétség alá se lehet vonni, mikép e szokások nem idegen eredetűek, hanem egyenesen a nemzet geniusából fejlettek ki, s nemzeti udvar s a nemzeti udvart körülövedző egyöntetű magas kör termeiben nyertek idomulást.

ELSŐ CZIKKELY.

A H Á Z T A R T Á S.

I. FEJEZET.

LAKHELY ÉS BUTORZAT

Négy csoportozatban tárgyaljuk szokásainkat, melyek során családi és társadalmi életünk, kormányzási s hadviselési sajátságainkat lesz alkalmunk szellőztetni.

A családi élet talpköve a háztartás.

Minden család anyagi és társadalmi állását, háztartásában, vagy is: laképülete, butorzata, öltözködése és asztaltartásában szokta kifejezni. Családok képezvén a nemzetet, ugyan ez áll a nemzetre nézve is.

A nép a nemzetek törzse.... De miként a fa lombkoronájában bámultatja magát: úgy a nemzeti szokások főleg a nemzetek lombja — a polgárságnál, s legkivált a nemzetek virága — az urirendnél fejlődik ki, egész díszében.

Nem célunk visszamenni azon korra, midőn csak a bérceinken porladozó sasfészekek urai számítottak: a humanusabb fejlődési kor lesz színterünk, melyben — az európai akkori fogalmak szerint — bár a nemzet zöme a nép iránt nem volt azon kegyelet, mint ma; de már a polgárság s kis birtokosság esze s vagyona súlyával sokat nyomott a nemzet erkölcsi mérlegében.

Azonban igen csalatkoznánk, ha a városoknak, kisebb birtokosságnak azon befolyást tulajdonítanók, melyet az utolsó

időkben magoknak kivívtak. A fejedelmi korban nem a városok, hanem a megyék, nem annyiban a kis, mint a nagyobb birtokok irányozták a nemzet közszellemét. A fejedelemnek megvolt székvárosa, Fejérvártt, de azért a fejedelmi uradalmak, Gyalu, Déva, Görgény, Fogaras, Radnót nagy szerepet játszottak; a fejedelemnek megvolt miniszteri tanácsa, de a tanácsosok jószágaikon látkak, s csak ritkán jelentek meg az udvarnál. A földbirtokosság tervei hozták össze az embereket, ott nyilatkozott a közvélemény, ott jöttek vitatás alá az irányeszmék, ott vettetett el a koczka a haza sorsa felett. De így volt ez akkor egész Európában... Hogy tehát átalánosságban maradhassunk, megengedik olvasóim, hogy színterül a főbb rend udvarházait, kastélyait választhassuk.

Legelőbb is azon megjegyzéssel tartozunk, hogy az udvarház és kastély alatt ugyanazon egy fogalmat értünk, azt, mit a szerényebb régiek ezen kifejezéssel szoktak volt illetni — házam ¹⁾.

És mielőtt egy udvarház, vagy ha inkább tetszik, egy kastély leírásához fognánk, vissza kell utasítanunk Gerando azon hibás megjegyzését, mintha Erdélyben kastélyok építését a gr. Haller család hozta volna. Kastélyaink maig is fenálló és mintája, a fogarasi, keresdi s a többi vár a XIV. XV. században keletkeztek, holott a különben tiszteletre méltó gróf Haller család csak is a XVI. század közepén tűnt fel nálunk, mikor már feles kastélyaink álltak ²⁾.

A mint a magyar főúr a bércek ormairól a völgybe szállt, első gondja volt, hogy a falu legemelkedettebb pontján, terjedelmes tért szakítson ki, s oda magának oly lakot emeltesen, mely télben nyárban, csendben és harsz viharban családjának lakot, menhelyet biztosítson.

E lakhely három részből állt: majorból, gyümölcsös-kertből, s a sajátlagi lakból.

A major vagy csűrös-kert, összeköttetve a gazdasági épületekkel néhány helytt maig is úgy áll, mint akkoron.

¹⁾ Többek közt l. gr. Lázár M. Gr. Lázár család. 49. l. ²⁾ Lásd Erdély Régiségei. V. VII. VIII. fejezet.

A gyümölcsös má már sok helyt angol vagy csikós kert.

A gyümölcsös azon időben inkább berek, mely többire erdőkkel határos, hogy ha jött a portyázó tatár, sürttje homályában a család tova menekülhessen. Békés napokban mulatóhelytül szolgált, benne itt-ott virágtáblák, jazmin és rózsá-lugosok ¹⁾. Ily festői keretbe volt foglalva az urlak.

A mint közeledünk, köfal kerítés tűnik föl, mely nélkül valamire való udvarházat képzelni sem lehet. E köfalon, mi védelmtől szolgált, íves kapuk vezettek be, melyek békés időben mindenkinek tárva álltak. Törpébb köfalak vagy fakerítéseknél a kapu óriás kapufélfákon forgott, melyek tetején keresztül galambbug húzódott, mint a magyar urilak egyik ismertető jele. Még II. József Erdélyben tett útja alkalmával, ha galambbugos kapukat látott, olykor rámutatott: im, ott is egy uralkodótársam lakik.

Elfeleedtük megemlíteni, hogy a kapu előtt, az illetékeseknél, ott állt a pallos-jog jelképe. Mi volt valósággal, nem merjük reá fogni. A keresdi várkastély előtt pár öl hosszú, pár láb átmérőű, hegyesen végződő kőoszlop van, némelyek ezt pallos-jog jelképeének tartják; mások a galambbugos kapuk alakját is innen származtatják; még egész 1848-ig a szász nemzeti ispán kapujában, Szebenben, három félöles gerenda volt felütve, melyeken felül más gerenda futott végig: vajjon nem szintén a pallos-jog jelvénye-e? mi annál valószínűbb, mivel ilyesmit maig is látunk udvaraink előtt... de nem pallos-jog jelvénye többé, hanem az udvart megkereső nép köti hozzá lovát.

Ily előzmények után léptünk az udvarra, hol a kapu sarkánál a tiszti lak állt, ki egyszersmind a kapus, vagy ha jobban tetszik, a várnagyi szerepet vitte.

A kapu közelében, Zsibón még korunkig ott állt egy pár taraczk ágyu.

Az urilak a terjedelmes udvar közepén emelkedett, köfala roppant széles, ablakai keskenyek és rostélyozottak, so-

¹⁾ Rózsá-lugos neven jön elő, gr. Bethlen Miklós nagyobb életirata Szalaynál. II. 5. l.

kat hasonlítva egy zárdához, honnan ki s hová be alig lehetett látni. Bethlen Miklós legalább azt állítja, hogy ő épített a XVII. század közepén először úgy, hogy kilátásra is számított ¹⁾. A valódi kastélyok négyszegbe körül voltak építve, a szegleteken bástyák; de meg kell jegyeznünk, hogy nagyobb részének csak három része volt beépítve, a negyediket csak köfal képezé.

Az épületeknek hatalmas nagy fedele, mi a svájcei fedelekre emlékeztet.

A grádicshoz érve, tág folyosó nyílik elénk, mi az épület előrészét végig futá; ennek padlazata téglá; elől magas köfal vértézi, melyről a párkányzat alá kö- vagy faoszlopok nyulnak fel. E folyosóra nyílnak a szobák, melyek felosztása, butorzata csaknem az, mi egy római patriciusé: tömörség s komoly egyszerűség ömlött el mindenén ²⁾.

A rómaiak butorzata, az armariumok, ládák, négyszegletű asztalok, faszékek és lóczák tevék öseink butorzatát ³⁾, de nem festve, hanem a fa természeti színében; mert csak is a népnél voltak fenyőből, másutt faragott tölgy, dió vagy kőrisfa; míg a főbekenél a mahagoni és ébenfa sem vala ritka, mi színes csigahéjjal bronz czirádákkal, szobrocskákkal s családi czimerekkel volt elöntve. A székek, lóczák kemény fáját, drága vadbőrök, keleti szőnyegek fedék. A töltött, zöld posztó és bőrrel behuzott székek, diványok még ritkák. Mert a régiek értékes fegyverekben, drágakövekben, ezüst és aranykupákban, edényekben s nem divatos haszontalanságban keresték a fénytűzést.

A tágos folyosóból a szobákba vezetjük olvasóinkat. Az ajtó- és ablakramák faragványnyal vannak rakva, vagy mint akkor mondani szokták, kornisosok ⁴⁾; az ablak tüvegablái fél-

¹⁾ Bethlen Miklós ifjúkori élete 314. ²⁾ A római ház és butorzatát l. *Antiquitates Graecae et Romanae a C. P. Montfauconio collectae et in Compendium redactae a M. I. S. Schatz. Norinberg. 1757. 216. l.* ³⁾ Rich, *Dictionair d. Antiquités Romaines et Grecques. Paris 1859. 47. 54. sat. sat.* ⁴⁾ L. az 1642-i Árszabályt.

láb átmérőiek, melyek hat szegletbe metszve, önba vannak foglalva, s melyeket többnyire kemény vasrács biztosított ¹⁾.

Legelőbb is az előterembe, vagyis az ebédlőbe lépve, falát sok helyt már festve találjuk; padlazata fenyő. Az ajtó egyik felén karzat áll, zenészek számára, másik felén, rács megett, aranyozott pohárszék ²⁾, mely ebéd idején eztüst tálak, tángyérok, csészek, kupák, serlegek alatt görnyedezett; a terem közepén csillár függött, melynek ágai gyakran szarvas-szarvból vannak idomítva; potlólag a falon itt-ott tükör megülettü karos gyertyatartók, alattuk karos padok, szőnyeggel be-terítve; a terem piaczn nagy négyszegletű kihuzó asztal, melyet szőnyeg nélkül képzelni sem lehet.

Az ebédlőből az urházába nyitunk, mely ugyan katonai egyszerűséggel van butorozva, de mindenén annyi tömörség, mintha századokra lenne számítva. A fal többnyire veresre festett. Ha a kandalló fejr, a zöld színnek sem szabad megszeme maradni. A patriciusi butorzat egyes részei: egy márvány asztal a pénz olvasásra; falba illesztett almárium ³⁾, mint apró fegyver és löportár; faragványos, négyszögű, kemény, vasas láda, négy nyolcz ütőközös zárral, melyet a Hunyadi várban még láthatánk, s melyet arany és eztüst pénz sulya szegzett a földhez; ott állt egy fakokra osztott hátú írószekrény, mint könyv és levéltár, melynek egy példányát, ébenfából, csigaház és elefántcsont ékitménynyel, mit János királynak tulajdonítanak, a pesti nemzeti Muzeumban most is bámulhatjuk; még ott áll pár karospad és egyes székek, tigris és párduezbőrrel be-terítve; a földön itt-ott medve és farkasbőrök. S mindezt a katonai fogas egészíti ki, melyen drága fegyverek, s még drágább löszerszámok. Ennyiből állana az urháza butorzata. De mégsem; a falon még ott függ a családi czimer, s pár ősi kép

¹⁾ A lakosztályok és butorzatára nagy világot derít a gr. Hallerek sztpáli és fejedéregyházi kastélyaik 1714-i leltára, mi e családnál látható. ²⁾

Gr. Bethlen Miklós nagyobb életirata II. 98. ³⁾ A rómaiak armariuma l. Rich, Dictionair 54. 575.

János Zsigmond udvari festője, Schulze János s mások ecsetjei után ¹⁾).

Az urháza mellett állt az inasokháza, csaknem úgy de egyszerűbben butorozva mint az uré; de mégsem egészen egyszerűen, mert azonkorban az inas az ur szegényebb ifju rokonaiból, az ur harci szárnysegédeiből állott.

Az ellenosztályban az asszonyházába kopogtatunk be. Mindenén azon aetheribb, átlátszóbb színezet ömlik el, mi a goth stylon a nehézkesebb byzáneci ellenében. A kandallón tarka virágzat ²⁾, a fal virágosan van festve, mit itt-ott szeszélyes színezetű persa és dán szőnyegek kárpitoznak; az almárium arany párkányzatu s ajtai üvegesek; az ágy előtt, terítő helyett képes kárpit, vagy selyem redős úgynevezett supellát ³⁾, melyek fedezete alatt a párnák, lepedők, paplanok aranyeztüsttel, vannak hímezve. Az öltöző szekrény, miként az Apafinéjé, mit a pesti nemzeti Muzeumban láthatni, ébenfából készült, s bronzsal gazdagon van ékítve. Sőt kicsinyben a zongora is megjelenik már, milyen a Tököli Istvánnéjé a pesti Muzeumban, milyen ugyanott a varrópárna, melynek belsejében a hurok mai napig fenn vannak. A székek itt már inkább töltöttek, mi egyébaránt a Bethlen Gábor szobájában is felmerült ⁴⁾. Végül a fogas sem hiányzott, mely itt párkányos, s rajta skofium aranynyal vart. bársony magyar és cserkesz nyergesek, néhány bokor ezüst kengyel ⁵⁾, himzetes kantárok, mint azon lovagias kor öltözeke kiegészítő részei.

Mellette volt a leányokháza, s úgynevezett belső konyha, melyeket szövöszék, fogasokon függő fonalmatringok, gomolyák, mint a jó gazdasszonyság jelvényei nélkül, képzelünk sem lehet.

¹⁾ Schulzenak J. Zsigmond 1569. dec. 20 n kiváltságot ad, hogy képeit, rajzait utánnymatva behozni, árulni ne lehessen. I. gr. Kemény József gyűjt. Append. Dipl. ez évhez. ²⁾ Legolcsóbb kályha volt a zöld, a fejez arágább, legdrágább a virágos, mi egyébaránt német eredetű. ³⁾ A kárpit és superlát értelmezéséhez I. Bethlen M. nagyobb életirata 184. I. 375. II. 98. ⁴⁾ Kemény Ján. Önéletirata. ⁵⁾ Bokor annyi mint egy pár.

A család szorosan vett osztálya mellett, még néhány szoba, melyet a magyar vendégszeretet, rokonok, barátok s soha sem látott idegenek számára tartott, az ugynevezett vendégszobák, melyekben mindenki azon otthonosságra számíthatott, mint saját tűzhelyénél.

Ott állt a konyha, óriás mérvű szerkezetével, hol nem egyszer egész őz, szarvas, borju, s tán ökör is forgott a nyárson. A fogarasi konyha, roppant száju kéményével még áll, s Dézsen a Rákóczi-féle konyha kéménye ma is mint kis torony emelkedik.

A konyha közelében, állványon, miként maig is sok helyt van, csengetyű volt felállítva ¹⁾, melylyel a konyhamester jelt ada, hogy kész az étel, jelt, hogy az inasok már felvitték.

Ott volt nem messze a telt éléskamara, s az örök füstölő sütőház, hol az ácsorgó kopók és agarak ellenörködése mellett, a fejér és udvari cipósütés egymást váltogatá.

Még csak a konyhák életpárját a pinczéket kell emlitünk, melyek az egész épület hosszát elfuták, melyek közül a krakkói, a francia pinczéket ismerő Gerandot is bámulatra ragadta ²⁾. E pinczéket hordók sora szegélyezé, melyek negyven vagy ritkábban nyolczvan erdélyi vedresek, mint a melyek szerint az eladás folyt; de öreg hordók sem hiányoztak, melyek fenékén, mint a rómaiaknál Bacchus ³⁾, úgy nálunk Donát vagy Orbán, féldombor faragványban poharat tartott kezében.

A mellék épületekre nem sok a mit mondhatunk. Mindazáltal nem szabad felednünk azok kiegészítő részét, a nagyszerti istállókat, loiskolákat, melyek ha nem is képviselték azon tulságos gondolatot, melynélfogva Nero lovának templomot emeltetett, mindazáltal figyelmeztetnek arra, hogy a magyar paripaiban csatái részesét látta, mely ha kellett meg tudott halni érette.

Berekesztéstül emlitünk kell még egyet, a szakállszá-

¹⁾ Apor, *Metamorphosis* II. csikk. ²⁾ Gerando, *Siebenbürgen u. s. Bewohner*. Leipzig 1845. II. 6. ³⁾ Rich, *Dictionair* 134.

ritót, hová a régi magyar, ha megtért báránylegelte rétei, kalászos mezejéről, félre vonult, s szárítá ebéd után tisztára mosott szakállát. Félfedeles ülőpadok voltak ezek, oly helyre építve, honnan legszebb volt a kilátás, milyeket a Vécsvár s Szentpáli kastély fenlevő szakállszárítói a Maros szép völgyére engednek.

Ilyen volt Erdély aranykorában az értelmiséget és befolyást képviselt osztály laka. Külsőleg kis erősség, mely a feudalkor személyes szabadságát, az egyesek divatos önállóságát, künnől vagy fennől jövő megrohanások ellen egyaránt védte. Benn kis fejedelmi udvar, hol a családfő boldog családjá, lekötelezett környezete közepette éldegelte a patriárkai szép idöket. Mint családapa gazdáskodott, természettt, idyli öröme- ket élt; mint polgár megyei s országos tisztségeket viselt; s ha megharsant a harczikürt, a test és lélek teljerejével csatákra szállt, s vagy jött többé vissza vagy soha sem.

Ennyit röviden az urlakokról. De mielőtt építkezésünk jellemzését berekesztenök, városainkról tartozunk néhány észrevétellel.

Már a nemzeti fejedelmek korában a polgár osztály, s illetőleg a városok, mint kiváltságosok, mint a megyei élet kiegészítő részei jelennek meg, s a hon és honi szokások fenntartása s a mivelődés fejlesztésében nemkevés részt vettek. Mindazáltal építészeti tekintetben rölük nem sok sajátságot jegyezhetünk fel. Annyit látunk, hogy miként másutt, nálunk is megvolt, hogy mikép ma is a falusiak, házaikat nem építék az utcásorba, hanem néhány öltre belebb, hogy a portyázó csapatoknak ne essenek útjába. A házak utcahosszára építése újabb gondolat, s még ma is csak nagyobb városaink sajátsága.

Kettöt mégis meg kell jegyeznünk. Egyik az, hogy a svájczias nagy élékönyöklő fedelek városainkon szintén divatoztak. A kolossalis fedelek, még Kolozsvárt is, korunkra jöttek, s itt az utolsókat a forradalom utáni katonai parancsnokság tépette le. Miként a törökök kiülnök, lábaikat keresztbe rakva órákig szívják csbukjokat egymással szemben: úgy a magyar polgárnak e fedelek alatt volt szakállszárítója,

itt beszélgette saját és ősei hazafias tetteit; valamint azt is meg kell említenünk, mikép e fedelek szolgáltak a magyar színészet első színpadául, a közönség az utcáról nézván a játékot.

A nagy fedélzet mellett még van egy, mit meg kell említenünk, mi inkább piaczos helyeinken divatozott. Régen nem voltak boltok, hanem ha jött a vásár, megjött a kereskedő, kiket a nép sok helyt maig is görögnek nevez, — vagy azon ránk nézt boldog időben, mikor a levántei kereskedés Erdélyen átfolyt, míg a török tönkre nem tette, jött a fuvaros, hozta a keleti árukat s helyet keresett: ezen időben mondom, mikor Erdélyt kincses Erdélynek méltán nevezték — a rakhely és bolt a piaczi házak előtt volt, a kiálló fedelek árnyában, melyek előbb csak oszlopokat, végre emeleteket kaptak, s eléáltak az ugynevezett lábas házak, melyekből Kolozsvárt és M.-Vásárhelyt ma is példányok vannak fenn, melyeket lerontás helyett kicsinosítva, még egyszer áruhelyekké lehetne alkalmazni.

II. FEJEZET.

NEMZÉTI VISELETÜNK

Viseletünk sajátosságai.

Említők, hogy az europai mivelődés a görög-római miveltségben találja forrását, s hogy a magyar övét ezeknél meszszebb kútfőre, a scythára viheti vissza: így vagyunk öltözetünk eredetével is.

A görög-római öltözet főjellege a bőség; nálok férfi és nőalak egy szobor, melyre redőkbe lefolyó szövet van vetve, mi vállán kapcsolódott, s ujja nem lévén, jobb karját szabadon hagyá; a scytha faj öltözete ellenben cipő, mi a görög-rómaiaknál hiányzott; harszi életre számított szűk nadrág; térdig érő, derekban megövedzett dolmány; mire ujjakkal ellátott hosszabb felöltöny jött; mindezeket előre hajlott tetejű, alján prémes süveg egészített ki. Így öltöztek a scytha fajhoz tartozó párthusok és dákok, így az ezekkel szomszédos trákok és

phrigek, mint ezt a Theodosius oszlopa Konstantinápolyban, a Trajáné és Septimius Severus diadalíve Rómában fentartá ¹⁾.

A scytháké tehát az öltözet, melyben a magyar viselet első alapvonalait látjuk ²⁾, azon törzse, melytől a magyar magát büszkén származtatja.

Bár Herodot a scytha fegyverzetben még fegyvereink nagy részét is felmutatja ³⁾, nem czélunk visszamenni az ősi időkre; csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy már Kálmán király 1100-ban a papoknak megtiltja, hogy hasított ködmönben, kihányott dolmányban, zöld mentében, színes saruban s több efféle világi öltözetben ne járjanak ⁴⁾; a XIII. században keletkezett budai képes krónika mintha csak az említett oszlopok ábráit s Kálmán királytól fenhagyott öltözeteket ismételné, őseinket saruban, szűk nadrágban, dolmányban, feltollazott süvegekben ábrázolja.

Hibás tehát az állítás, mintha törökös bő nadrágban jöttünk volna ki, mert ha velt őseinken valami bő a láb körül, az lenszövet, mit a nép maig is visel, de senkinek sem jut eszébe, nadrágnak nevezni.

Nem mondjuk, hogy őseink nemzedékeken keresztül huzódott kijövetelüket díszruhában, kócsagtollason tették volna; de hogy viseletünk szabását itt tanultuk volna, az ellen felesleges volna küzdeni. Mert a mint megtelepedtünk, már kiöltözve találjuk őket. S szépsége oly varázs erőt gyakorolt, hogy a két magyar haza minden nemzetei azonnal elsajátíták. Erdélyben a szász és oláh nép most is abban jár; sőt magokat a szász írókat idézhetjük arra, hogy a nemzeti fejedelmek alatt az erdélyi szász városok férfiai asszonyai a magyar ruhát viselték, csakhogy valamivel bővebben és hosszabban ⁵⁾. Ily féldombor mivű siremlékeket ma is látunk Szeben főegyházában. Sőt, hogy a szász hatóságok tisztjei egészen II. József császár

¹⁾ Lásd Montfaucon, *Antiquitates Graecae et Romanae*, Schatz Compend. Libr. II. C. IV. Táb. 89—90. ²⁾ Klemm elismerése, *Handbuch d. German. Alterthumskunde*. Dresden 1836. 54. lap. ³⁾ Herodot, *Libro. IV.* ⁴⁾ Kálmán kir. Decret. *Libr. I. Cap. 70.* ⁵⁾ Toppeltinus, *Origines et Occasus Trans.* 80. l. rajzát VIII. tábla.

idejéig megtarták, hogy a szász papok viselete még korunkban is sokhelyt magyar, azt szintén szász írók is elismerik ¹⁾.

Nem is csoda. Mert bár elleneink annyi szépet és jót elvitatnak a magyartól, de viseletünk festőiségét még senkinek sem jutott eszébe kétség alá hozni. S hogy a szépség törvényei szerint kétség alá sem vonható, ez nemzeti hatásunk egyik biztosítéka.

Három sajátság emeli a magyar viseletet Europa több népei öltözképe fölé: a szép alkatot kitűntető szűk szabás, a viritó kelmeszín s a rajta előmlő sinorzat s drágakövek.

Az első harcziaságunk, a két utolsó régi fényünk, egykori jóllétünk, keleti vértünk kifejezései.

A magyar, mikor felöltözik a világ legszebb katonája — a huszár, ki alól csak a harczai paripa hiányzik; s mikor díszruháját öltifel, ragyogó élő szobor. Mit a görög művész csak meztelen alakban tudott félistenei szobrán vissza adni, azt a magyar izlés testhez simuló mezzel állította elő

Hogy szebb, mint a nyugot europai nemzeteké, azt külföldi írók is bevallották ²⁾. Azonban, a ki viseletünk festőiségét akarta volna tanulmányozni, Zápolya István nádort kell vala látnia 1494-ben, mikor Lőcsén királyát s a lengyel udvart vendégelte, mikor nem volt egy nap, melyen 3000 aranyot ne ért volna az öltözet, mibe megjelent; vagy Bethlen Gábor fejfedelmet, azon virágos eztüst öltönyben, mikor kocsagtollas paripáján s egy nász kíséret élén, mely hullámnzó drágagyöngy tengerhez hasonlított, közelgő arája, Katalin herczegasszony elé lovagolt Kassánál ³⁾.

Nyugot izlése kelet ábrándos képzelődésével soha szerencsésebben nem párosult, mint a magyar öltözetben. S mi öseink miveltségének oly világos bizonyosága: öltözetünk maga a szabás tökélye, melyen a nemzet geniusza, az europai illem minden szabálya annyira ki van merítve, hogy a leggazdagabb képzelet sem képes rontani és bontani rajta, mint azt europai vi-

¹⁾ Archiv. des Vereins N. F. II. 62. ²⁾ Ortelius, I. 20. ³⁾ Kemény János, Önéletirata Szalaynál. 80. l.

seletnél minden dandy megkísérti. A magyar öltözet a klasszikus kor azon szobraihoz hasonlít, melyeket utánózni lehet, de ha csonkán merült fel, a legönhittebb művész reszketve nyúl vésőjéhez, hogy azt kiegészítse.

Oly öltözet, melyet csak magyar tud szabni, s csak magyar tud fesztelenül viselni; mely a magyar éperős-alkotával, délczeg nyílt tekintetével van ugyan legjobb öszhangzásban, de azért olyan mint a regebeli büvöltőny, mely az aluszékonyból ttízről pattantat, a gyávából férfiast, s még a félénkből is vitézt, vagy mi ugyan annyit tesz, huszárt képes teremteni... Ilyen a férfiak viselete, hogy milyen a nők, alább veszünk alkalmat megjegyzéseket hozni.

Ennyit a szabásról. A színre megjegyezzük, mikép a magyar fekete színt csak gyászában hordott; s hogy legkedvesebb színe a vérszín, s legkedvencebb kelméje a bársony: így van festve I. Rákóczi György fejedelem, veres bársonyban; s Bethlen Gábor fejedelemnek oly kedvencz színe, hogy nem csak udvarát járatá vörös bársonyban, hanem még véghagyományában is azt rendelte, veres színnel gyászolják, mit azonban a nemzet mély bánatával nem talált öszhangzónak... A sinorzatról, ékitményről beszélnek képeink, beszélnek viseleteink, a mindennapi élet.

Viseletünk kelméi.

Mielőtt tovább mennénk, hogy tájékozást adjunk viseletünk izletessége s eleganssága felől, azokért, kiknek nem jutott a szerencse, hogy országgyűléseinken bámulhassák — kelméjéről bővebben kell szólnunk.

A hajdankorban, mikor a posztó még drága, s a kéjelem-hajhászat nem nyomá úgy a kedélyeket, felső öltőnyeink egy része bőrből vala. Az erdélyi oláhok által fentartott ködmenek, melyrevalók nem egyebek, mint az egész és csonka ujjú menték, bőrből készítve. Hogy a magyarok viselték, világos Kálmán király fenebb említett törvényezikéből.

Azonban, ugyancsak ott láthatólag, a posztó már az első századokban otthonos, bár Erdélyben az első posztót 1546-ban

gyártották ¹⁾. A kiváltságos osztálynál jókor általánossá lett, míg a népnek, a nemzeti fejedelmek alatt is tiltva volt ²⁾. Oly törvény, melyet sem Egyptom azon templomi felirata, mely a fényűzést bevivőre átkot mond, sem őseink spártai jelleme nem igazolhat; midőn szemök láttára a velencei köztársaságot éppen a támogató, hogy dúsgazdagsága közepett is, az aranyban úszó patricius a néptől öltözetben magát külön nem szakasztá. Hogy a szerényebb rész itt is a néppel s illetőleg sokáig a ködmen-nel maradt, gyanitnunk engedi Bethlen Miklós, ki még a XVII. század végén gr. Apor Istvánt ködmenből nyuszt és bársonyba öltözött embernek nevezé ³⁾.

Azonban a közlekedés, mi Europa egyes tartományai népviseletét tönkre tette, a bört nálunk is csakhamar háttérbe szorítá. Szövetek jöttek előtérbe. Anglia és Németország posztói, Olaszország selymei és bársonyai, Törökország bársonypuha bőrei kezdék előnteni Erdélyt; a pénz érettek pataokban folyt ki, s nem hogy gyárokról gondoskodtak volna, hanem azon küsszerti palliatív szerre gondoltak, hogy a népet viselésétől elzárák; s 1625-ben meghatározzák, hogy a fejdelem minden évben embereket küldjön Bécsbe, Krakkóba, Nándorfejevárra, mint az akkori főpiacokra, kik a kelmék ottani áráról tudomást szerezvén, kereskedőinkkel szemben azokat árszabályzat alá vessék ⁴⁾. Következtében árszabályok keletkeztek, s ezeknek köszönhetjük, mi itt következik, hogy az akkor divatos kelmékről tudomással birhatunk.

A kelmék fő tevőrésze a s z ö v e t.

Akkor is ötféle szövetet használtak: bársonyt, posztót, selymet, szőr- és lenszövetet. Hogy melyikből minő fajtát, az 1627 és 42-beli árszabályzatból, azok ára szerint állítva össze, elősoroljuk.

Hogy azok minőségéről fogalmunk legyen, meg kívánom közbevetőleg említeni, hogy a pénznek akkora becse volt, hogy

¹⁾ Kamény, Fundgruben. I. 32. Miles, Würg-Engel 40 l. ²⁾ Ap-probata P. V. Edict. 47. ³⁾ Bethlen M. nagyobb életírása II. 142. ⁴⁾ Szépirodalmi Közlöny 1859. 33 szám.

egy borjas tehén 3—4 ft. egy 40 vedres hordó bor 10, egy pár ökör azon időben 12—15 ft. vagyis annyi ezüst huszas, mint ezt a székelynép maig is számítja.

Legkedveltebb kelme a bársony. Fajtái szín és minőség szerint következők:

veres, testszín, skarlátszín és szederjes, sima, singe	9 ft.
zöld, kék, fekete " "	8 "
velencei bojtos bársony " "	6—7 "
színes, virágos " " "	4—5 "
fekete, virágos " " "	4 "
a köz-sima, ugynevezett genuai, s a modonzer	3 "

Bár olvasóim is észreveheték, legyen szabad megjegyeznem, hogy e szerint négyféle bársonyt használtak: ugynevezett dupla simát, bojtos, virágost és közönséges simát, melyek egymástól egy-egy forinttal álltak alább alább, míg a köz sima a legfinomabb bársony árának egy harmadára szállott alá ¹⁾.

A bársony után a posztó következhetik, mint a mely becsben, árban a bársonnyal versenyzett. A posztók, ma már ismeretlen csodálatos neveik s árak szerint, így következnek:

velencei skarlát	mayzler singe . . . — 1 ft.
(vörös) singe. 4—12 ft.	karasia singe 75 pénz — 2 ft.
gránát (kék, zöld,	kentula és fodorillér
medgyaszín) sin. 4—5 ft.	singe . . . 60—75 p.
skarlátin (zöld és	morvai singe 40—60 "
kék) singe 3—5 ft.	boroszlói singe 28—33 "
csimazin singe 3—4 "	brassai, kék,
sáia és rázsa singe — 3 "	szederjes singe 45—75 "
lazur és faylandis 2—4 "	a fodor posztó singe — 60 "
stamet singe . 1—2 "	festett aba vége 5 ft. —

¹⁾ Velencei, luccai, a piacot jelentette; a dupla bársony nevezet ott jön elő, hol ugyanazon piacról több osztályu bársony hozatott, s azzal a jobb fajtát jelelék. Az 1642-i árszabályban tarbársony is fordul elő 6 fton, holott simák is említve vannak.

Mi finomak lehettek a külföldiek, mutatja azon arány, melyben áruk áll a brassaihoz. Drágák voltak. Képzeltetni, hogy a velencei skarlátot csak is főurak használhaták; utána következett a török gránát, mely színére nézt, kék, zöld vagy medgyszín, ezt a főemberek szerették viselni, s oly tartós volt, hogy három-négy rendbeli anglia posztót elnyűttek, míg ebből egyet; a köznemesség inkább a fajlandist alkalmazta ¹⁾).

A posztók után jönnek a selyem-szövetek, következő renddel:

kamuka	singe	3—5 ft.	az alábbvaló tafota,
tercenella	"	—3 "	a csemelyet, színes,
virágos atlacz	"	—3 "	habos singe . 75 pénz
sima atlacz	"	—2 "	mohár, a velesz singe 35 "
a dupla kanavác,			lobogónak való tafota
a tábit és tafota	2—3 "		singe . . . 33 "

Negyedik osztályba jönnek a szőrszövetek, melyek egyébiránt legfeljebb béliésnek voltak használva, s e szerint csekély szerep jutott nekik; legyen elég annyit említünk, hogy minőségek szerint singétől 60—80 pénzzel fizetődtek.

Végso osztályt képeznek a gyolcs szövetek, melyek így következnek:

czinadof nevű finom		lengyel gyolcs singe 33 pénz
gyolcs singe . . . 1 ft.		hajtott gyolcs singe 26 "
fél czinadof vagy gallér-		ulmai v. truppai,
gyolcs singe . 60 pénz		s a karmasingyolcs 20 "
jancsár patyolat 40—80 "		aranyos, szérszélű,
jancsár patyolat		szálé patyolat 12 "
gyapottas és a sleziai 25 "		

Bár mennyire drágák voltak is a magyar viselet kelméi, hozzá kell gondolnunk a díszítményt, mi a kelménél sehogys sem jött kevesebbe.

A díszítmény egyike a prémezet.

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. csikk.

A prémek legfőbbikét a prémbőrök tevék, melyek nyerseni értéke következő:

egy erdélyi hiuzbőr	4—8 ft.	egy rókabőr	40—70 pénz
medvebőr	4—5 „	borzbőr	— 10 „
vidrabőr	1 ft. 25 p.	báránybőr	6 — 8 „
öreg farkas	80 p. — 1 ft. 25 „	apró kecske	2 — 4 „
magyaró-nyest	70 „ — 1 ft.	vadmacska, nyúl,	
bükknyest	60 „	gőrény, höresök	2 „

Ennyi féle prémet szolgáltatnak bérczeink, a többi külföldről kaptuk; azonban akkor a viselő ruhára jó volt a hazai, s a most háttérbe szorult rókatorok nagy szerepet játszott.

A vad prémet, természetesen csak a hidegebb évszakokra számított öltözetekre alkalmazzák. A nyáriak arany, ezüst, bársony, selyem és szőr prémet kaptak; melyek értékök szerint így következnek:

portai aranyprém, lőtja	1 ft.	sik selyemprém lőtja	20 p.
nápolyi selyemprém „	60 p.	szőrprém vége . . .	1 ft.
bársonyprémé	16—40 „		

A prémezet mellé hozzá kell gondolnunk a sinorzatot a vitézkötést, sulytást és gombokat. A török sinor vége 60—70, a hazai singe 2 — 3, a gyapott és szőr sinoré, galandé 1 pénz. A ruhákat hajdan galandba, vagyis szőr, selyem, ezüst vagy arany szalagba szegék, a sinorba szegés csak később jött divatba ¹⁾.

A gomb, mire a magyar oly sokat adott, többire gombkötő munka. Alakjukra nézt a felső ruhákra valók, mik nagyobbak valának, szárosak; a kisebbek, miket alsó ruhára alkalmaztak, völgyesek. Anyagjuk és árjuk szerint így következnek: egy pár, felsőre való, arany ezüst fonallal gazdagon szőtt száros gomb, melynek vitézkötése, rojtja arany 5 ft.; egy pár, mentére való, arannyal ezüsttel szőtt száros gomb 1 ft.; tizenkét pár valamivel kisebb 20 ft.; dolmányra való, vont

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. cikk.

arany, vont ezüst, vagy skofium arany skofium ezüst, selyemtekerésre csinált völgyes öreg gomb háрма 1 ft.; felsőre való tiszta selyemből szőtt, arany-fonallal elegyített vitézkötési és rojtu párgomb 2 ft.; mentére való selyem, száras gomb párja 25—33 pénz; dolmánra való száras, selyemgomb darabja 2—5 pénz.

Drága fonalokról lévén szó, feleslegesen bővebben említenünk, hogy azok a sinorzatban nagy szerepet vittek. Ilyenek az aranyfonal, melynek lóttja 50, az ezüst, melynek 48 pénz; ilyen a hajszál-vékony skofium aranyfonal, melynek $3\frac{1}{2}$ lóttos levele 5 ft. a skofium ezüst, melynek levele 4 ft. 75 pénz; ilyen végre a sodrott vagy vizsált és sodratlan selyemfonal, melynek lóttja 48—50 pénz vala.

A női ékítmények s különösen a csipkékről később lesz alkalmunk szólni.

Ilyen volt a régi magyar viselet kelméje. Drágák, de tartósok. Tartósok, mert minden fényelgés mellett olly egyszerűség uralkodott, hogy bár törvény nem vala róla, ki volt mondva, hogy nyárban bársonyt egyedül a fejdelem viselhetett ¹⁾. Pedig viselhettek volna, mert akkor hazánk aranygyapjának mi voltunk Jásonai.

A férfi viseletek.

A bajusz, szakáll és haj.

Mielőtt a sajátági viseletekre térnénk, érdekesnek találjuk az ember legnemesebb részére, a főre vetni néhány pillantatot, mint a mely által maga a természet egyik nemzetet a másztól megkivánta különböztetni. A csontok alkotása vizgálatát a koponya-tanra bizzuk, az arcvonalok különböző idomulását sem kutatják: csupán a hajzatra szoritkozunk, mint a mely emberi akarat alá lévén vetve, viselete által a nemzeti hajlam jellemzőleg nyilatkozik.

E hajzat három féle: bajusz, szakáll és a sajátági haj.

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. csikk.

A magyar nemzet elejétől fogva igen sokat tartott a fő ezen ékeire, annyira, hogy ezek hármán nélkül férfias főt nem is akart képzelni. Innen volt, hogy midőn az ausztriai ház magyar trónra jött, koronás fejei, hogy a nemzeti izlésnek eleget tegyenek, jónak látták, nagy haját, szakállt, sőt bajuszt is hagyni; legalább az osztrákházbóli első királyok, mint I. Ferdinánd, Maximilián, Rudolf így jelennek meg pénzeiken.

A magyar legtöbb súlyt a bajuszra fektet. Innen a közmondás: bajuszra jár! mi eredetileg a pohár sorát jelelé. Európa bajusztalansága a görögök és rómaiak utánzása. S a mennyire idegenkedett tőle a germán elem, épp oly szerelmesek belé a keleti népek, s ezek közt a magyar; mely a helyett hogy valamely olvadozó adonisi arcot adna, még a szépség osztásnál elkésették arcának is bizonyos férfiasságot kölcsönöz.

Már Ázsiából bajuszosan jöttünk ki. A régiek úgy viseltek, mint isten teremtetten, hogy némelyeknek egész ajkát beárnyolá. Később idomítás alá jött, de azért egész korunkig egy televér magyarnak sem jutott eszébe azt levágni.

A róm. katolikus papokat utánozva, a mult század közepén a protestáns papok is elkezdtek volt leberetválni; de az újabb időben kivétel nélkül meghagyák.

A bajusz után a szakáll foglalta a második rangot. Régen a férfiasság kifejezése, mit Nagy Sándor kora puhuló izlése kezdett beretválni. Tőlek tanulta el Európa, míg a keleti népek, s azok közt mi is, soha sem bírtuk határozottan utánózni.

A dák, mint scytha faj, szakállosan jön elő Traján oszlopán. Mi is szakállosan jöttünk ki; annyiban mégis már az első századokban Európa izléséhez látszatunk hajolni, mennyiben, miként a római régibb fiatalság ¹⁾, az áll két feléről két hegyben eresztők le röviden. Így jelennek meg régibb képes krónikáink képei, ily szakállal maradt ránk trencsini Csák Máté szobra, a pesti n. muzeumban.

A török Európába nyomulása, s Erdély török védelem alá

¹⁾ Rich, Dictionair 75. 337.

jutása nagy kerek szakállat hozott divatba. Már a mohácsi napok előtt akkora szakállat viselnek, hogy 1524-ben, midőn egy tanács ülés alkalmával Szalkai László esztergomi érsek, Frangepán Kristóffal összejött, ennek szakállába kapott, miért ez annak síma arczán vett elégtételt... Ily szakállal jelennek meg pénzeiken fejdelmeink; s köztük a török legnagyobb kegyence, Bethlen Gábor, a legnagyobb szakállal.

E tekintetben szabály, hogy a fiatalság szakállt nem viselt; de mihelyt megházasodtak, mintegy a férfiúi gondok felvétele kifejezésére, azonnal szakállt hagytak. S ezen szokás annyira tartá magát, hogy Apor P. feljegyezte, mikép a XVII. században egyedül Béli Pál nem hordott szakállt, s ő is csak azért, mert tatárabságában ura gyakran megrángotta, s ekkor felfogadta, hogy ha isten megszabadítja, szakállát áldozatul hozza ¹⁾. S Kemény János mintegy önvédkép hozza fel, hogy már első fia is megszületett volt, s csak akkor hagyata szakállt ²⁾.

Bár nagy szakállt viseltek, bizonyos idomítás alatt tarták. Mikor át kezdék engedni a természetnek, annak volt jele, hogy a nemzet elégtelen. Minél inkább nyomta valami elháríthatlan a nemzet szívét, annál hosszabbra hagyá szakállát. S mivel így viselni nem szerették, ha meghagyák, gyásznak volt kifejezése. Már az őskorban megjegyezték, hogy a nemzet szent László királyt szakállá meghagyásával gyászolta meg. Perényi Péter ki a Zápolyakori köppenýforgató vitézek nagymestere volt, s végre e büniért a németujhelyi börtönbe esett, s csaknem végső perczéig ott senyvedett, — bujában szár középig érő szakállt nevelt vala ³⁾.

A XVII. század vége felé, a mint az osztrák kormány benyomult, úgy látszik, a borbély művészetnek e téren is felhozta csillagát: beretválkozni kezdettek, de csak azok, kik jól érezték magokat. Mert azt mondja Cserei, hogy midőn a bukkott forradalmár, gr. Tököli Imre török segítséggel Erdélybe rontott, s zernyesti fényes győzelme után magát Keresztényszigeten, Szeben mellett, fejedelemmé választatá: Petrőczy Ist-

¹⁾ Apor, *Metamorphosis*. V czikk. ²⁾ Kemény J. *Önéletirata*. 263. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. III. 87.

ván és Sándor Gáspár, menekült társai, azonnal leberetválkoztak; Tököli pedig, mint okosabb ember, még nem látván végét a bujdosásnak, szakállosan lépett elő beigtatási tünnepélyére ¹⁾), mit bukása nem soká csakugyan követett is.

Ezen kor után mindinkább gyértült a szakáll viselete: de soha se ment ki egészen, mintha azon hitregét kapcsolták volna hozzá, mit a Sámson hajához. Mignem a nemzet 1825-ben történt felébredése a szakállviselést ismét életbe léptetvé, a 48-i forradalom pedig végkép helyreállította.

Harmadik és utolsó, de nem kevésbé jelentékeny szerepet visz a magyarnál a hajzat.

A dúshajzat nőknél az érzelemdússág, a férfiaknál dúszakáll s bajusz társaságában a férfiaság fokmérője.

A hajviselet körül a nemzeti izlés nem sok befolyást tartott meg magának. S ez így volt minden nemzetnél. A rómaiaknál az ifjak nagy hajtat viseltek, s azt gondosan felégeték; a vének rövidre nyíraták, mert asszonyosnak nézték ²⁾). A régi európai fogalmak szerint a nagy haj szabadság, a vágott haj szolgaság jele volt ³⁾.

A dákok Traján oszlopán szintén rövidre nyírott hajjal jelennek meg. Honnan eredt, tehát az oláh nép hosszú hajviselete, mindjárt kiderül.

Őseink az e részben zavaros krónikák szerint nagy hajjal jöttek ki, mit tekercsbe kötöttek ⁴⁾), úgy, miként a vén székelek vakszemők mellett leeresztve, most is viselik... A lovagkor Európában gondosan fűrtözött vállatverő hajtat hagyott; hőst rövid hajjal képzelni sem tudtak. A pápa e barságra emlékeztető jelre eleget is bullázott; de azért annyira szépnek tartották, hogy VII. Lajos francia királytól neje Guyennei Eleonóra, mert a pápának engedelmeskedett, elvált, s férjhez ment Henrik Normannia herczegéhez, ki angol királylyá lévén, Franciaországot hosszas háboruba keverte; s alkalmat ada azon megjegyzésre, hogy mivel egy királyt neje rövid hajjal s síma állal nevetségesnek talált, háromszáz év alatt

¹⁾ Cserei M. Históriája. 206. l. ²⁾ Rich, Dictionair. 91. ³⁾ Klemm, Handbuch. 60. l. ⁴⁾ Kerékgyártó A. Magyarország. Mívelődésének története. I. 62.

három millió francia vérzett el. Azonban a magyar e téren Európát nem követte. Azon hajtenger, mely a XVI. XVII. század parókás korszakában a férfiakat elidomtalanitja, nálunk viszhangra nem talált. Csák Máté szobra a pesti n. muzeumban felgöndörített, Hunyadi János olaj képe pedig hátrasimított nagyocska hajjal jelenik meg, de csak akkorával, mint korunkban is láthatni.

Ezen viselet maradt a fejedelmi korra; de igen csalódnék, ki azt hinné, hogy e viselet a kényesebb szemeket sérté; mert a szépnemnek tetszeni, mindig gyengénk volt; s ez időben is a haját éjjelre felgöngyölték, s reggel arslán-fürtökbe. bocsáták alá.

A török, e más scytha faj benyomulása e divat mellé egy mást léptetett, a fő beretválását. Ugy látszik, hogy a magyarhoz ezt II. Ulászló hozta be Lengyelországból ¹⁾. Hogy 1536-ban már nálunk is benn van, mutatja az árszabályzat, mely a magyar módra beretválásért 2, a törökört 12 pénzt határoz; mutatja azon rege, hogy Petrovics a papok fejéről a bőrt, hol megszokták beretválni, lehuzatta ²⁾.

Különös ellentét akkor nyugot és kelet Európa izlése közt. Kelet fejét megberetválta, s nagy szakállt hagyott; míg nyugot szakállát levette, s haját még parókával is lombosítá. Egyébránt nem egészen új gondolat, mert a rómaiak is sokáig beretválák fejüket; s nem csoda, ha a magyarnál, mint harcziás nemzetnél lábra kapott, mert azon hitben éltek, hogy a mez fő az idők viszontagságát inkább kiállja; s őseink annyira is viték volt, hogy miként Toppeltinus írja, mez fővel órákig maradhatnak a legcsattogóbb hidegben.... Különben, elég idomtalan viselet, mert azon fürt, melyet fejök tetejéről, hol egyik hol mind a két vakszemöken leeresztettek, a képet egészen elferdíté, mint ezt a II. Rákóczi György, Béldi Pál s mások képein látjuk ³⁾.

Azonban, a beretválás és többől nyírás egyszerre mutatko-

¹⁾ Toppeltinus, *Origines et Occas.* 84. ²⁾ Katona, *Hist. Crit.* XXII. 498. ³⁾ Rákóczi képét, Ortellius II. 179. Béldiét Delibáb Naptár 1858. 80. 1.

zik, s a fejedelmikorban kisebb nagyobb mértékben fenn tartá magát. Mikor a nemzet jól érezte magát, divatozott ugyan a beretválás, mert folyhatott az annyi szabályozott főmosatás; de mihelyt változott a koczka, s harez ütött ki, a töből nyírás állott be, az, mi a 48-i forradalomban; s ha még jobban borúlt, gyászoltak: teljesen meghagyák. Mikor Isabella trónára vissza jött, Dobó István Ferdinánd vajdája szamosujvári fogságra jutott, midőn év múlva megszökött, meghagyott hajjal érkezett Ferdinándhoz, mint fogsága jelével. Bethlen Miklós is 1660-ban, mikor a török Váradot, Erdély egyik kulesát, elfoglalta, azon fogadást tette volt, hogy nem vágatja le haját, míg isten Váradot a magyarnak vissza nem adja ¹⁾).

Az ausztriai ház fellépte után a hajviselet is megváltozott. A XVIII. század elején már itt-ott feltűnt az aulicus emberek-nél a Franciaországban keletkezett czopf, hajpor; míg a jelen században a mai divat vette kezdetét, mely az európaítól nem különbözik.

A férfi egyes öltözetek.

Készen vagyunk a fővel, az olvasó engedelmével áttértünk az egyes öltözetek szellőztetésére.

A mily nemes része az embernek a fő, ép oly nagy jelentősége volt a fővegnek minden nép és nemzetnél. A görög és római többire mez fővel járt, s ha jött a vihar, togája vagy gall eredetű köpenye csuklyáját fejére húzta, s mosolyogta a fergeteget ²⁾). Rómában mikor rabszolgát szabadítottak, főveget nyomtak fejébe. Mikor Neró megholt, a római nép felcsapta fővegét s úgy futkosott az utcákon örömeiben ³⁾)... Csaknem hasonló értelme volt a fővegnek, a magyaroknál is.

A régieknél két féle főveget találunk: süveget és kalapot.

A süveg volt eredetileg a magyarok fővege, s folyvást a magyar diszöltözet kiegészítője maradt. Alkotó részei: prém, bársony és forgó; mind a három annyira nehéz, hogy a mai kor alig bírja megfogni, hogyan viselték téiben, nyár-

¹⁾ Bethlen M. Élete. Szalaynál I. 193. ²⁾ Montfaucon, Antiqu. Graec. et Rom. Schatznál. 198. 203. ³⁾ Svetonius, Vita Neronis Cap. LVII.

ban őseink; holott még e különöz öltözékdaraboknál is meg volt a kényelem. Alap része a selyem vagy bársony, mely, mint a phrigiai sipkák hegye előkonyult, s mindig azon színből volt, mint a mente; ezen sajátlagi főveget kereken prém övedzé, rendszerint fekete bárány vagy farkasbőr, ünne- pélyes alkalmaknál Gyöngyösiként: nyusztak ölelgeték s nyestek homlokukat. A kelme fedte a fejet, s megadta a fő szabad kigözülgését, a prém pedig, mi kétfelől metszést kapott, s ez által elől háttól lehajtható lett, első felével szemárnyaló lett, utófelével a nyakat vértézé, mint a melyről öregeink maig azt tartják, hogy meghűlése legtöbb betegségünk forrása.

A süveg és kalpag egyaránt eléjő a régieknél, mennyiben különböztek, nehéz megmondani; azt azonban látjuk, hogy a süvegek helyett, mik többire a prémet nélkülözék, a kalpagok jöttek le korunkra; s a süveg szó ép úgy kiment divatból, mily divatban volt a fejdelmek korában, mikor annyit tett, mint ma az irodalmilag használt főveg.

Annyi áll, hogy süveg vagy kalpag nélkül daliás magyar termetet képzelni sem lehet, s hogy az, kissé félre csapva, a legdélcezegebb kinézést adja; főleg, ha reá gondoljuk nélkü- lözhetlen élet, a keleti népektől használt forgót, miből a hu- szárság festői bokrétája keletkezett.

A forgó két részből áll, rúdjaából és szárnyából. A rúdja grágaköves ezüst vagy arany, szárnya az újabb időben szintén ily mivti; azonban a régiek benne tollat viseltek, hogy miféle tollakat, haljuk. Murányi Venus szerzőjét, a mint egy hadjá- rat hőseit leírja:

Az egyik szög legény, lova is szerecsen,

Süvegének nusztát örzi egy kerecsen...

A másnak: Két vigyázó darú strázsálja süvegét...

a harmadiknak:

Szép médályos kócsag a lova fejében,

Magának is olyan fémlik süvegében...

a negyediknek:

Egy pár ráró repdes kettős forgójában,

Igen szép tigrisbőr habzik a nyakában.

az ötödiknek:

Egy phoenix madár ül nusztos kalpagában,
Gubás oroszlánbőrt függesztett nyakában.

a többiek:

Süvegében rárók, kerecsenek, sasok,
Hátukon párdüczok, tigrisek, farkasok ¹⁾.
Egyébaránt, legelegánsabb volt a kölcsagtoll.

S az erdélyi ifjak legszivesebben viseltek egy pár ráró vagy kerecsen, vagy mi legdivatosabb, három fejr darútollat, mi végre a jobb házak darvakat tartottak, azok tollát kitépték, megolajozták, s újra visszadugván, a szürke darú szép fejr tollat adott ²⁾.

Idővel a süveg ez ősi alakja mellé prémtelen nemez süveg furta be magát. Miért is a prémes értelmét nusztos süveg nevezettel fejezzék ki; míg a mást posoninak hívák. Kétfélék voltak, duplák és egyesek, az az finomak és közönségesek. A finomak anyaga, mikép a kalapoké, nyúl vagy teveszőr, míg a közönségesé, fekete bárán-gyapjú; honnan színe mindeniknek fekete ³⁾. Nemez volt tehát s kalaposok készítették, s oly kicsinyek, hogy áruk 10 pénztől 1 frtig ment fel, hol a legolcsóbb kalap ára kezdődött ⁴⁾.

A kalapot csak később kezdék viselni, bár azt, mint macedoniai eredetű viseletet, már a görög és rómaiak ismerték, s tengerészek, vadászok folyvást használták ⁵⁾. Hozzánk is a vadászok hozhaták be, s csakhamar a fiatalság nyári viselete lett, míg végre a süveget leszorítá. Már Bethlen Miklós-nak neje azt tanácsolja, ne menjen ki süvegben, mert igen meleg, hanem inkább kalapban ⁶⁾. A kalapok eredeti alakja széles karima, törpe tetővel; azonban a magyar a mint átvette, karimáját azonnal felkanyarítá, s tetejét magasabbra szabá.

¹⁾ Gyöngyösi Istv. Phoenix III. Könyv. III. rész. ²⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ³⁾ Apor, Metamorph. V. czikk. ⁴⁾ Az 1709-i Árszabály szerint a közsüveg ára 12, a félduplái 32, a közduplái 40 pénz, míg a valódi duplái 1 ft. Mint ezen árszabály mutatja, a közönségeseket tonnákba zsúfolva szállították. ⁵⁾ Alakjait l. Rich, Dictionär. 130. 249. ⁶⁾ Bethlen Életírása II. 5. l

Ily kalapokban jelennek meg harczosaink ez időben ¹⁾,ilyent viselt azon gergyói zászlóalj, mely a forradalomban S.-Szentgyörgynél annyit vesztett. Később, mikor az európai magas tetejű kalapok be akartak nyomulni, azon időben, mikor 1638-ban a reformátusok zsinatján azon határozat kél, hogy a deák- és iskolamesterek skatulyás süveget — magas tetejű kalapot — ne viseljenek ²⁾: képeinken félmagas kalapok jelennek meg, széles karimával, azon kalapok, melyeket Kossuth-kalapok neve alatt 1848 körül viseltünk, s mi később eltiltatott; hollott nem volt egyéb, mint a mi székelyeink kalapja.

Miként a süveget a forgó, akép egészíté ki a kalapot a toll, mi Aporként többire strucz; a fiatalság valamely belföldi ragadazó madár tollával ékité; s mellé, főleg nyárban, virágot tűzött.

Az ing Rómában, ugy másutt is, csak később jöve be.

A fejjerneműre öseink igen sokat adtak. A székely nép tehetősbbjei ma is annyi fejjerneműt tartnak, hogy télben nem igen mosatnak. Dereukat ing fedezé. Szabása törpe gallér, bő ujj, s rövid derék; ellenkezőleg mint az akkori németeké, kik oly hosszú inget viseltek, hogy az ingen kívül más gyolcs mezt nem vettek igénybe ³⁾. Ez ingek hófejek, csinoson keményítve. Az alsó ingre finom szövött pánczél-inget öltöttek, melynek melle, galléra s ujjai ezüsttel arannyal gazdagon valának hímezve... Azonban azt is megkell jegyeznünk, hogy Hunyadi János régi képe, a pesti n. muzeumban, a hőst kihajtott inggallérral tünteti elő.

Nyakravalót mondhatni csak akkor viseltek, ha útra indultak, az idő vihara ellen ⁴⁾. A magyar nyakravaló vége, mely nem egyéb mint keskeny shawl, selyemmel vagy skofium arannyal volt kivarva, vagy ezüst rojt szegélyezé; sokat hasonlít a római katonák nyakravalójához, csak hogy a magyar felebb csokrozá meg, álla alatt. A nép gyolcsból, a főbbek se-

¹⁾ L. Ortellius Redivivus képeit. ²⁾ Bod P. Sz. Polikarpus 85. l. ³⁾ Kemény J. Önéletírása, Szalaynál 53. l. ⁴⁾ Apor, Metamorphosis. V. csikk.

lyemből állíták elő; két vége övig csüngött vagy hátra volt vetve... Bethlen Miklósként a francziák a nyakravalót tőlünk vevék át, csakhogy ők az általunk használt hosszú két végett rövidebbre szabák ¹⁾.

Honn mellényt viseltek, mi fenálló gallérú, nyitott mellű, sujtásokkal, s értékes gombokkal kapcsolódott.

E fölé otthon haczokát öltöttek. Ha pedig kimentek, a szűk dolmányt egyenesen az ingre vették fel, s úgy gombolák össze ²⁾.

A dolmány, mi a pánczélt posztóbóli utánzása, kétféle volt: rövid és hosszú. A rövid csak csipőig ért; míg a hosszú tovább folyt, s nem egyéb, mint a mit ma attilának, zrinyinek nevezünk. Mint minden ruha darabunk, sinorba volt szegve, galléra fenálló, elől sujtás, s szőr, ezüst, arany szövött gomb, melynek azonban száma 12-t soha sem múlta felytl ³⁾. Kelméje a posztónak többire karasia vagy saia ⁴⁾, a tehetősebbeknél gránát vagy skárlát; a selyem dolmányok kelméje kamuka vagy atlacz; legelegánsabb a bársony. Miként a kelmékből gyanitható volt, színök minden egyéb, csak nem fekete; mire azonban meg kell jegyeznünk, hogy még a mult század elején a fejér, sárga és veres frakk, szintén divat volt Európában.

Árszabályainkban eléfordul a félszer és foszlán-dolmány, mely utolsó töltött s csináltatási ára kétszer annyi, mint maga a bársonyé. Azon hosszú, szárközépig érő selyem dolmányok voltak ezek, melyre rendesen pánczélt öltöttek. Török eredetűnek látszik ⁵⁾.

Ezeken kívül az ifjak könyökben vágott dolmányt is viseltek, mi a himzetes ingujjakat szabadon hagyá. Mit Aporként a horvátoktól vettek át ⁶⁾, holott már a rómaiak tunicáin is megjelenik ⁷⁾.

¹⁾ Bethlen M. Ifjúkori életirata. 288. l. ²⁾ Kemény J. Önéletirata. 52.

³⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ⁴⁾ A rövid csinálási díja 40, a hosszúé lebérelve 75 pénz, a gránáté és selymeké 1 ft. 25. a bársony 2 ft. Az 1627-i árszabály. ⁵⁾ Gyöngyösi Phoenix-e III. könyv III. rész. ⁶⁾ Apor, Metamor. V. czikk. ⁷⁾ Montfaucon. 195. L. Vízkeleti rajzait. Vas. Ujság. 1860. 22. sz.

A dolmányt csipőjőken övvel szoríták, mi szőr vagy selyemből készült; de úgy látszik nem rég kezdték viselni ¹⁾. Ünnepeélyes alkalmaknál a selyem sinorkákat ezüst és arany foglalalá össze, valamint elől függő két bojtja is abból volt. Ez a keleties shawll-övedzés átalakítása lesz ²⁾.

Felöltönytül mentét vettek, mit rendesen csak félvállra vetettek, de ha zord idő volt, fel is öltöttek. A mente a díszöltözet kiegészítő része, s azon rangot foglalta el, mit a római patriciusnál a toga. Mint minden öltönyünknek, fenálló galléra van, melyről nyuszt, hiuz, vagy egyéb drága bőrbőli vállprém simult a vállra; rendesen térdig ért; ujjá bő és hosszú, annyira, hogy könyökig fel volt hasítva, hogy a karnak mozgást engedjen; a fiatalság, a kurta ujjú dolmányok mintájára, nyárban csonka ujjú mentét viselt.

Ezek kiváló sajátságai a mentének, mely azonban többféle volt.

A viselő, ifjunál öregnél hosszabb, hogy inokat veré. Kelméje posztó; a téli rókával, a nyári rásával, selyemmel, bojtos bársonnyal volt bélelve.

Viseltek ezen kívül ugynevezett boér-mentéket, melyek bokaig értek, s a föbbeknél rókával, a többinél báránybőrrel voltak bélelve ³⁾.

Ily mentét viselhetett Báthori Kristóf, János Zs. fővezére, Gyula ostrománál, mit sógora a hős Kerecseni László oltalmazott; s a történt vele, hogy egy napon, a mint a basa meglepi, éppen levelet tartott kezében, mit titkosan sógora kezébe akart játszani; azonban mint beszélgettek, a levelet elejtette; mit tegyen? feje koczán — azt tette, hogy hosszú mentéjével eltakarta, míg zsebkendőjét reávetethé, hogy mind kettőt felvegye ⁴⁾.

A valódi díszmente fejr, vörös, tenger vagy királyszín selyem vagy bársony; rojtos selyem, hiuz vagy nyestlábbal bélelve.

¹⁾ Ortelius Redivivus. I. 20. ²⁾ L. Vizkeleti rajzait. Vas. Ujság. 1860. 15. sz. ³⁾ Apór, Metamorphosis. V. czikk. ⁴⁾ Wolf de Bethlen. II. 132.

Az ekép szabott és kiállított mentékre még csak ezután következett a gazdagság, mely a magyar öltözéket oly fenségesse tette, s mely leginkább a mentén központosult. Kereken szőr vagy selyem sinorral, ezüst vagy arany galanddal volt beszegve, hasonló sinorzatból jött elejére a sujtás, mely a gombokat kísérte, s melyek végén aranyrojt, mint ezt II. Rákóczi György és I. Apafi fejedelmek képein láthatjuk ¹⁾. E sujtás lapos, és a szerint széles, mint több vagy kevesebb gomb alkalmaztatott; s legszélesebb, ha a gombok egyenként álltak. Egy díszmentére husz huszonöt gomb is jött, egyenként, hármával vagy ötivel, de oly gombok, melyekben a legfényűzőbb gazdagság kifejezhette ízlését, miután Bethlen Gábor véghagyományában oly gombokat látunk, melyeket egyenként félezer gyémánt ragyogott körül. Ezekre jött végre az ékszer, mely mintegy a társadalmi állást, a proceri aranylánczot képviselte, a mentekötő, mi a mente két szárnyát a mellen összetartá, s néha faluk értékével ért fel, mint ezt a pesti muzeumban azon arany-ezüst s drágakövekkel terhelt mentekötők mutatják, melyeket Mátyás, II. Lajos s I. János királyoknak, Bocskai és Bethlen Gábor fejedelmeknek tulajdonítanak, melyek nem egyebek, mint nagyszerű értékes boglárók lánczolata.

Kik a magyar lovagrendhez nem számíták magokat, mente helyett, a menténél hosszabb és bővebb, sinorozott, fekete togát viseltek: így jelent meg dr. Blandrata Gy. királyi tanácsos 1566-ban Szolymánnál ²⁾. A polgárok togája gombszáros vagy vitézkötéses, gránát vagy skárlátból, a tanároké perpetából, a deákoké brassai posztóból; de mindenik, még a szász polgár is alatta dolmányt horda.... A toga békét jelentő értelmét, úgy látszik nálunk is megtartotta.

A lábszárokat nadrag fedezte. E kor nadrága szűk, mit a saruba huztak, szinesből viseltek, s szíjjal derekukhoz övedztek; miként a nép s kisebb városaink polgársága korunkra lehozta. Béllése a régibb korban hiányzott; valamint Aporként hátul lemenő varására sem alkalmaztak sinort ³⁾: miből

¹⁾ L. e képeket, Ortelius. 179. 286. l. ²⁾ Istvánfi, Hist. 816. ³⁾ Apor, Metamorphosis. V. csikk.

az is következik, hogy a viselő nadrág szabása a volt, mi mostan az oláhoké.

Hol vették e szabást, nehéz reá határozottan felelni, mert példányképtünk, a római világ, a mezlábokát olybá vette, mint mi a kesztyűtlen kezét. A római katonáknál már látunk szűk nadrágot, mit azonban az idegen legiók viseltek ¹⁾. A germán és frank nép a nadrágot állítólag a római sergektől vette át ²⁾. A képes krónikák őseinket már szűk nadrágba festik. A hagyomány szerint Szt. István nadrága hasitékában elől erszényt hordozott, a szegények számára; a fejedelmi korban e helyen a zseborák tartattak ³⁾.

A szűk szabás az idő zordonsága s táborozás mostohaságai ellen volt számítva, minek meg is felelt, mint oly ruha, mely szűkvolta miatt a bőrt és izmokat örök izgalomba tartá.

A nemzeti fejedelmek alatt színe minden, csak nem fekete. Posztóból készíték, még pedig skárlát, gránát, fodor-illér, lo-rembergi, vagy az általunk is ismert abaposztóból, vagy a most is használatban levő brassai kétszerványoltból, melyet kék színeért a nép most is leginkább visel.

Alig jellemzi egy öltözék inkább a nemzet fejlettségét, mint a lábbeli viselet minősége. A magyar csizma s szűk nadrág a lovagolni szeretés gondolata.

Ma az erdélyi nép legalsó osztálya bocskort köt, minek egyébaránt Ázsia a hazája ⁴⁾; a székely köznép szárközépig érő, oldalán fűzött sarut vagy bakkancsot hord, de magasabbat mint a római katona; míg a tehetősebbek hosszuszárú csizmát viselnek. Oly fokozat, melyben azon római szokás maradványát látjuk, miszerint a patricius hosszabb szárú sarut viselhetett mint a nép; mely intézvénynek tulajdonkép az 1642-i árszabályban világos nyoma van, midőn a szolgálok-

¹⁾ Rich, Dictionair 84. ²⁾ Klemm, Handbuch. 56. ³⁾ E kor roppant nagy zseboráiból a II. Lajos, Báthori István, Páriz Pápaié látható a pesti muzeumban. ⁴⁾ Rich, Dictionair d. Antiquités. 112. Onnan jött át a görög római s germán köznéphez. Klemm, Handbuch d. German. Altersthunkunde. 56. l. Telekes bocskort, ezüsttel varottat, úrfiaink is viseltek. Apor. V. czikk.

nak megtiltja, hogy oly magas száru csizmát, melyet urnők viselnek, venniök nem szabad.

Miben jártak ősink, arra a képes krónikák adhatnak leghitelesebb felvilágosítást, hol a mai füzött saru és törpe csizma egyaránt előjő; minélfogva a hagyomány azon szavait, mikép a csizma viseletet a törököktől vettük ¹⁾, azon bő és hosszuszáru csizmákra kell szorítanunk, melyek a magyar szárközépig érő sarujánál magasabbak. S ez is nem azért jött be, mintha a magyar ezt a magáénál szebbnek ismerte volna el, hanem a kor hozta magával, a török fensőség befolyása, hogy ne kényteleníttessenek a török komédiáknál mindannyiszor csizmát elfogadni. Mert mint láttuk, 1566-ban, mikor Belgrádnál János Zsigmond fejdelem a szultánnak tisztelgett, még maga a fejdelem is, többek közt sarkantyus török csizmákkal is megtisztelteték, hogy török illem szerint léphessék Erdély protectora elé ²⁾.

Innen lett, hogy a nemzeti fejdelmek korszakában, mi-
ben sem mutat viseletünk annyi idegen ízlést, mint a lábművészet körül; innen van, hogy annyiféle lábbelink volt e korban, hogy alig vagyunk képesek magunkat körtülek tájékozni. Ilyenek a saru, csizma, szekernye, papucs, kapeza, s a fejdelmi kor vége felé a német czipő; míg a soljának csak nevezetét ismerjük... Milyenek voltak e különböző lábbelik, minő rangfokozatban álltak, megkísértem rendre bemutatni, előre megjegyezvén, hogy azok anyagja többire veres és sárga karmasin, veres, sárga vagy fekete kordován, s végre szattyán, melyek úgy álltak egymáshoz, hogy egy karmasin bőr ára volt 2 egy kordováné 1 ft., egy szattyáné 50—60 pénz.

Saru ez azon általános nevezet, melynek helyét ma már a csizma szó foglalta el. Kétféle mesterember dolgozott a láb körül: a csizmadia s a magasabb rangban álló varga, ez utolsó mivei közt jelennek meg a saruk. Az uri lábbelik deli saru nevezet alatt jöttek elő ³⁾, s egy ily férfi saru ára 22—28 pénz.

¹⁾ Bod P. Szt. Polykarpus. 85. l. ²⁾ Forgács, Commentar. Hist. 419.

³⁾ A deli vagy dali magast akar jelenteni, Dugonics szerint török szó. L. Aranypercsek 61. l.

Utána jöttek a csizmák, hogy mennyivel voltak nagyobbak, mutatja áruk, miszerint egy karmasin csizmáé 2 ft. 50., egy veres vagy sárga kordováné 1 ft. 50., sárga szattyáné 75 pénz, fekete szattyáné 60 pénz, s e szerint egy török csizma árával fél tuczet deli sarut lehetett megvenni. Ez azon bőv és magas csizma, mit a törökök itt-ott maig is viselnek. Az ifjak térden alól megövedzék, hogy ránczba menő bőszárát fentarthassák. E térdköttök szijból voltak, néha himzettek, s hol megköték elől, szíjj vagy selyem bojtha végződtek ¹⁾, miből végtül a korunkra jött bojtos csizmák alakultak.

Mennyire nőtte ki magát a török csizmából a szekernye, bajos megmondani. E nevezet alatt jelennek meg, a szűkebb, durvább lovag-csizmák, melyek az árszabályzatban így vannak jelelve: egy térdig érő szekernye 45 pénz, térden felül érő 60 pénz, kocsisnak való, czombig érő, tehénbőr szekernye 80 pénz, halásznak való övig érő s övhez köthető 1 ft. Alája nemez harisnya jött.

A lábbelik negyedik osztályát képezik a papucsok, melyek ára karmasimból 1 ft., sárga kordovánból 60 pénz; mi arra mutat, hogy vagy fénytűzési czikk, vagy a mai papucsoknál jóval nagyobb vala; annyival is inkább, mert szintén patkolás alá jöttek, mint a saruk. A papucs viselet keleti szokás, azonban úgy látszik, hogy a török fensőséggel még nagyobb divatba jött, annyira, hogy Bethlen Miklós h.-sztpáli udvarából a szomszéd udvarba komja asszonyához leánynézőhe papucsba ment át ²⁾. Báthori Gábor fejdelemről beszélük, hogy uralkodása vége felé török csauz érkezik hozzá, s a mint keményen szónokolna a felett, hogy a szultánt uralja, azon pöffeszkedő kifejezést találta kiejteni, miszerint a fejdelem a szultán rabja: erre a büszke magyar ur, hogy a képes kifejezésre képpessel feleljen, papucsát rázni kezdi lábáról, s azt a csauz elé lökve, szól, im, ennyiben veszem a szultánt, ha szorít ellököm ³⁾.

¹⁾ Bethlen M. Nagyobb életirata. II. 7 l. ²⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ³⁾ Gr. Mikó, Tört. Adatok. III. 136.

Mi maradt a fejdelem lábán? arra azzal feleltünk, hogy a lábbelik ötödik osztálya, minek neve akkor nem volt oly prózai hangzásu, mint ma — a kapeza, mely azon időben a legfinomabb bőrből készülve, azon szerepet játszá, mit korunkban a reggeli öltözéket ki egészítő ugynevezett pántofli. Alakjuk a strimflikhez közelített. Hogy mennyire finomak voltak, mutatja az, hogy egy szattyán kapeza 25, egy sárga kordován 40, karmasin 80 pénz volt. A gazdagabbaknál a talpa is szintén karmasin; míg a gyermekek, inasok fekete kordován, a kevésbé tehetősek talppal ellátott posztó kapezát viseltek.

Csak is ezek előre bocsátása után bizhatjuk olvasóinkra értelmezni Veráncz azon helyét, midőn egész jó indulattal azt írja a XVI. század első felében élt magyarokról, hogy fejüket befedni, s lábaikat felcsizmázni nem igen szokták ¹⁾. Igen csalódott volna tehát, ki ilyenkor a prózaivá vált kapezában, vagy a később bejött német strimfliben, vagy mint egy Phociont, Catot, vagyis mint a csak talpokat fedező rómaiakat, épen mezlábbal gondolta volna őseinket; mert ha sarujokat letették is, miként a mai orthodox törököket papucs, bőr vagy posztó kapeza nélkül, mint a melyet a szabó már eredetileg a nadrághoz vart — ²⁾, gondolnunk bántalam.

Mielőtt a sarukat elhagynók, a már említett rojt mellett, a sarkantyukat sem szabad felednünk, mint a magyar csizma nélkülözhetlen diszitményét. A sarkantyut már a rómaiak ismerték ³⁾, mennyiben ők is kötöttek, s a lovak ösztönzésére hátul kihegyezék; így volt ez egyelőre a magyaroknál is, legalább a pesti n. muzeumban a III. Béla koporsójából ily sarkantyu van letéve; azonban később pengő taréj jött bele, a disz csizmáknál a sarkantyu ezüstre változott, s smaragd, rubin és gyémánttal rakatott meg ⁴⁾.

Ki állítottunk egy régi magyart tetőtől talpig. De mégsem; mert még sok minden hiányzik. Ilyenek az öltözetet ki egészítő diszefegyverzet, ilyenek az úti-öltönyök.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Írók. II. 148. ²⁾ Az 1625. árszabály. Apor. V. czikk. ³⁾ Rich, Dictionair. 93. ⁴⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikkely.

Vegyük előbb a fegyverzetet.

Kézbeliül sok mindent használtak, s azok mindenike kis fegyver, mi legalább az önvédelmet biztosítja. Ilyenek a fokos, csákány, nádpálcza, tatárkorbács és buzogány.

A nép egyik végén kalapácsszertű, a másikon megpödrített végű fokosokat viselt ¹⁾. A pesti n. muzeum gazdag fokos gyűjteményének egy példánya nyelében furulya van, s azt II. Rákóczi Ferencznek tulajdonítják.

A csákányok, vagy balták nyele már rövidebb s a harczi szekerczék utánzása kicsinyben, mit inkább a közép rend viselt. Néha egészen fából jön elő, s nyele többire csinosan van dolgozva.

A méltóságosabb rendnek csak nádpálczája volt, mi mint a hatalom jele, a szerint magasadott, a mily rangu viselte, míg a fejdelem pálczája legmagasabb, s ezüst gomb csak is egyedül őt illette. Bethlen Miklós második neje kézfogójára ily nádpálczáson áll elő, mi oly kurta volt, hogy arája reszkető kezét saját kezében reá ereszté ²⁾.

Az említettek inkább csak gyalog sétatobok. De mint-hogy a lovagrend gyakran még harmadik szomszédjáig is lohátra ült, s gyalog szolgálkkal kísérteté magát: ily helyzetben rövidebb, de egyszersmind súlyosabb kézbelit használhatott. A fiatalság tatárkorbácsot horda, melynek egy fajtáját, mi három bogor végződött, nohajakának nevezék; nyele tamariskus, s két vége elefántsontba volt foglalva ³⁾.

A magasabb rend ilyenkor buzogányt vett kezébe, mint vezéri szerepének jelképét. Mikor jött be, érdekes volna tudni. Azt látjuk, hogy a porta a fejedelmi jelvények közt buzogányt is küldött, s hogy a lengyeleknél is ismeretes ⁴⁾. A pesti muzeum e részben is becses példányokat bir, s szintén felesleges

¹⁾ Kehrer budai polgár szenvedélyes fokos gyűjtő, mintegy 400 példányt szedett vala össze, nem rég történt halála után mintegy 60 darab a pesti n. muzeumba jutott, hol egész falrész fedve van vele. ²⁾ Bethlen M. Önéletírása. Szalaynál. II. 12. ³⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ⁴⁾ Rajzát, Mittheilungen d. Centr. Commis. f. Baudenkmale 1859. febr. füz.

Apor leírása, ki még azt is leírja, hogy nyele elefántcsont vagy ezüsttel rakott, s fogantyuja veres bársony vala. Orteliusban Báthori Zsigmond és I. Apafi fejedelmek buzogányosan vannak festve ¹⁾.

Készen vagyunk ugyan az öltözékkel, de hátra van, mi a magyart ki egészíté, a díszfegyverzet.

A magyar országgyűléseket tartott, miként Magyarhon a Rákos, ugy Erdély Torda mellett a Keresztes-mezőn. E gyűlés inkább táborozás és katonai szemle lévén, díszöltözetbe szoktak volt megjelenni, miből a lett, hogy innen gyakran hadjáratokra indultak, s oda is fényesen mentek.

Innen díszkard nélkül magyart képzelni, ép ugy nem lehet, mint királyt királyi pálcza nélkül. E kardok idővel aranyos ezüsthüvelyt kaptak, melyeket ugy megrakattak tükrőaszszal, hogy csaknem kékellettek; mint ezt a pesti muzeum s a jobb családok maig is meglevő példányai mutatják. A kardot rendesen derekukra köték, vagy mi ritkább, aranylánczon a nyakból ereszték le. A kardkötő, szij, selyem majcz, melyeken réz vagy aranyos ezüst csatt; de a boglárokból, aranycsattokból szerkesztett kardkötők sem voltak ritkaságok.

Ezen kívül, mikor egész fegyverzetben akartak megjelenni, mind azt magokra rakák, mi az Europa által elismert huszárság fegyverzetét oly festőivé tette.

A két vállról két szij vagy selyem szalag keresztelte egymást; vagyis Gyöngyösiként:

Kétszeres lodingot emeltek vállokon,

A melyek függenek karmasin majczokon ²⁾.

Ezen majczok selyemmel, s skofium aranynyal voltak hímézve. Az egyiknek végén kis horog, ebbe a puskaporos szarut, vagy a karabélyt akaszták; a másikon a huszároktól maig használt kis tölténytáska függött, melynek belseje bőr, külje bronz, vagy, mint az erdélyi muzeumban láthatni, a Bethlen Istváné, illetőleg az uraké, aranyozott ezüst lemez, a tulajdonos neve s czímerével.

¹⁾ Ortelius, Redivivus. I. 149. II. 236. ²⁾ Phoenix, III. könyv. III. r.

A forradalomban használt kis bőrtáska ennek volt viszemlékezete.; egyébaránt a harczosok már akkor is viselték.

E kívül a derékot szij övedzé, s erről három szijszalag folyt le, s ezek alján egy más, lapos táská függött, a tarsoly, minék belseje szintén bőr, külseje pedig, legalább a huszároknál, himzetes posztó, míg szíjjának a lodingéval egyenlőnek kellett lenni ¹⁾).

Felöltöztettünk; felfegyvereztünk egy régi magyart úgy, mint a közhelyeken megszokott volt jelenni. Ugyanazon öltözetek, mit a huszárság, megye és országgyűlési termeink kórunkra lehoztak, s melyek nagyrészt a nemzet büszkén viseli.

Háttra van mégis pár mellékes tárgy, melyekről szintén emlékeznünk kell.

Ilyenek a kéz ékességei s az úti felső öltözetek.

A férfiak kesztyűt csak télben viseltek, s akkor is csak olyat, mit vadbőreinkből készítetttek, s melynek prémjét szintén rajta hagyták ²⁾. A gyűrű sem volt igen nagy divatban. Miként a rómaiak, úgy a régi magyarok is vasgyűrűt viseltek, s azok nem voltak egyebek, mint pecsénnyomók, melyeket az oklevelekre nevők aláírása helyett szoktak volt használni ³⁾. Már a fejedelmek kora előtt a köves aranygyűrűk nagy szerepet játsztak, de korántsem azt, mit Rómában, hol végre a gyűrűket még téliekre és nyáriakra is eloszták. Ily gyűrűket gyűjteményeink eleget tartottak fenn; s a legrégebbek oly nagy átmérőűek, hogy némelyikbe most ujjat sem kaphatnánk.

Útra vagy háborúba különböző felső ruhát alkalmaztak; mi főleg Erdély változó éghajlatához, — hol maig is példabeszédkép áll, miszerint az öregek azt szokták tanácsolni fioknak, hogy a bundát sztmihály naptól sztyörgy napig ha tetszik elhagyhatják, de azután nem — igen is szükséges volt.

A befodított fűrtű báránybőr bundát Erdélyben nem viselték, annak neve nálunk ma is magyarországi bunda. A posz-

¹⁾ Apor, Metamorphosis. VIII. czikk. ²⁾ Apor, Metamorph. V. czikk.

³⁾ Kéméndi Váradi Ádám, dévai birtokos néhány becses példányt bir.

tóval fedettnek sem látjuk nyomát; valamint nem a fűrtös gubának, mit most a Szilágy visel ¹⁾).

A köpeny posztóból volt, s legközönségesebb az aba, utána a karasia és brassai posztó, de viseltek gránát és skárlátból is ²⁾. Ez egyelőre mint a görög és római katonáknál, táborozási viselet. Ha utra keltek, mindig ott vala összeréztelve a nyeregkapában. Szabása törpe fenálló gallér, melyből háttakaró folyt alá, mi miként a huszároknál ma is látható, kicsiny, s többire négy szegletű volt. Bethlen Gábor 1623-ban Hodolin várát ostromolván, kémlelgeti a várat, s egy golyó kardját s mentéjét elhordá; s mire midőn kísérete óvakodásra intené, szólt: hol olvastátok, uraim, hogy fejedelmet öreg lövészerszámmal ellőttek volna? De mégis a baköpenyeg et s közönséges süveget vön, úgy folytatá szemlélét ³⁾.

Ezen kívül volt egy nehezebb köpeny-féléjek is; a zsalup vagy csőre, mi a nagyobb viharok ellen vala számítva. Ennek nagyobb szűr galléra volt, mit esős időben fejükre huztak.

És ezen öltözet annyira általános, hogy a gyermekek is dolmányosan övesen jártak ⁴⁾. Bethlen Miklós emlékezzék, hogy gyermekkorában dolmányát golyó lötte át. Csak is a szabás és színekben tértek el, mennyiben az ifjak pajzánabbul öltöztek.

A polgárságnak szintén a volt öltözete, csakhogy arany-ezüst drágakövekben szerényebben kiállitva, s valamivel bővebben és hosszabban szabva.

A nép szintén követte a szabást, csakhogy durva posztóból, s zsinorzat nélkül. A székely nép maiglan sokat fentartott e szabásból: csipőig érő ujjasa a dolmányra, az aranyos-széki székelyek zekéje a mentére, a belföldi székelyek szokmánya a togára emlékeztet. Csakis rege lehet az, hogy János Zsigmond fejedelem mikor 1562-ben a székely nép forradalmát

¹⁾ L. Az 1627. árszabály. Ily térdig érő gubában látszik Decebal. Montfaucon Schatznál 200. 214. l. és XC. tábla. ²⁾ Aba csinálási ára 40 p. karasiás 1 ft., gránáté 1 ft. 80 p. ³⁾ Kemény J. Önéletírása. 59. ⁴⁾ Gr. László család. 226.

legyőzte, ismertetőjel és büntetésül a köznép zekéje szárnyát övéből levágatta volna, s úgy állott elő az ujjas ¹⁾).

A női viselet.

Szépsége.

Sok jó, hasznos és szépet hagytak reánk ősünk: de alig hagytak szebb gondolatot, mint a melyre a női viselet elméletét fektették.

A magyar nő, hála az égnek, mély családi és nemzeti érzelemmel, szoborszerű testalkattal s parancsoló nemes arcvonásokkal, nyílt homlokkal van a természetből megáldva: a magyar ez öntudattól áthatva, nőneme iránt elejétől fogva különös lovagiassággal viseltetett, s gondot fordított arra, hogy gyöngéd érzelmei bálványa oly festői mezt nyerjen, melyet az méltán érdemel.

A maroknyi magyar, itt az idegen földön, elejétől fogva csak magában látta támasztát; s a hon szebb napjait csak testben lélekben ép és erős utódok által remélhetvén, osztatlanabbul tán mint Europa bár mely nemzete, családjának élt, neje társaságában lelta az élet legfőbb gyönyörét: s mint ilyen házi örömei, nemzeti nagysága képzelt védangyalát csillagokkal szerette volna megrakni, s mert azt nem teheté, a szívárvány ragyogó színeibe öltözteté, s kelet drága gyöngyeivel, hazája aranyával díszíté fel.

S áldott legyen elhunyt nőink emlékezete: mert a magyar nő, a férfi kebel e kegyeletérzetével soha vissza nem élt; s kecseseinek tárházával úgy gazdálkodott, hogy a férfi honn találta fel azt, mi kitartásra s dicső tettekre lelkesíté — a házi boldogságot. Büszkéek voltak magokra: a hajadon nyílt homlokkal viselhette az erény koronáját, a pártát, a nő nyugodtan rakta magára még azon drágaköveket is, melyeket a hitrege

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 90.

elhomályosulással fenyeget, ha tisztátalan érzelmet lenne kénytelen körül ragyogni.

Ily nőket, kik férfias lélekkel kormányoztak egy udvart, s védték családi tűzhelyöket, míg a férj távol hazájáért élt vagy halt, méltán megillette e viselet; mely bár első tekintetre úgy veszi ki magát, mintha csak fejdelmi asszonyokat illette: azonban ha egyes részleteit vesszük, úgy van összeállítva, hogy a mellett, hogy a legfestőibben kifejtí a termetet, azt nem bérítja el, s míg a szépséget tündérivé emeli, alapgondolatát, a háziasság elvét, legkisebb részletein is átviszi.

Háziasság és festőiség soha szerencsésebb összhangzásban ki nem fejtetett, mint a magyar nőöltözetben. Soha ruha nemzet szellemét hivebben vissza nem tükrözte, mint a miénk; s mégis, a nőnem általános öltözkedési ingerét is teljesen kielégíti. Hogy mennyi költészet, mennyi festői, mennyi tündéres van ez öltözetben, hála az égnek, annak bizonyítgatására ma már nem kell régi képekhez folyamodnunk. S hála őseink magas műveltségét, s nemzeti közérzést tanúsító izlésének: nyugot kivetkeztető rohamai árját úgy kiálltuk, hogy még vannak egyesek, kik a megszakadt viselet alkonyát s a jelen ébredés hajnalát szerencsésen megérték. S ma már önszemeinkkel győződhetünk meg, mikép oly női viseletet örököltünk, hogy azt legfeljebb a tündérregék hősnei mezével cserélhetnők el. Mert míg nyugot öltözetében a magyar nő mondhatni elveszett, egy év óta, mintha Junó bűvös forrását fedeztük volna fel: a nemzet megifjadt, mert nőink visszanyerték bűvös-bájós külsőjüket, vissza azon antik kifejezést, mely a magyar méltóságos tartást, ama nemes mélabus arcz kifejezést, oly bájos széppé, oly igézővé tette; hogy többé nincs csinos hölgy, mert egyszerre minden széppé lett, s nincs ingadozó jellem, mert a fenéges öltözet mintha mindent amazonná változtatott volna; amazonokká, kik míg hazájuk felett vészt láttak, szívrők dobbanását sem akarták hallani.

Ideje is volt, mert már hozzánk is be kezdett volt harapodzni a tetszelgés, mit a francia udvarban keletkezett rococo világ Európára árasztott, a stüledés, mi fészket, a francia

régi udvart eltemette, a francia nemzetet s Európát fénytűzésbe, könnyelműségbe, s mondhatni válságba sodorta, megingatván az államok talpkövét — a családi életet... A magyar természetes ép gondolkodásánál fogva kiüdült, s magára ölté ősei mezét, a férfiaság s háziasság vértetét. S mennyiben e viselet vértünk és szellemünk megifjadására kétségkívül hat: nemzeti viseletünk felujtása szintén egy kezesség, hogy a nagy próféta jóslata, miszerint Magyarország nem volt, hanem lesz, beteljesedjék. S ebben nőink hazafiságának sok része lesz, mert meg vagyon írva, hogy nő gyakran többet tehet egy prófétánál.

A női hajzat és főék.

Mielőtt a nőnem öltöző szobájába lépünk, engedelmet kell nyernünk, hogy a férfi-viseleteket előbb tárgyaljuk; de ennek egyszerű oka, hogy nemcsak a magyarnál, de más nemzeteknél is, régen a női viselet a férfiakétól nem sokat különbözött, s mondhatni csak a férfi viseletnek volt módosítása ¹⁾. S még a haj és főékek viseletében sem volt a két nem között azon nagyszerű hézag, mely főleg az újabb időben, mind óriásibb mérvben kezdett mutatkozni.

Mennyi mindenféle izetlen viseletekkel kinozták Európában koronként a nemes női főt, többek közt utasítjuk tisztelt olvasóinkat a *Damen Convers. Lexicon* ide vonatkozó czikkeire. Mi a magyar nőnem haj és főék-viseletét illeti, hogy annál világosabbak legyünk, kútfontink idevonatkozó néhány helyeit legelőbb is szóról szóra ide igtatjuk.

1658-ban azon udvari bálban, melyben Barcsai Ákos fejedelem szívét a szép Bánfy Ágnes meghódítá, a nevendék urhölgy feje be volt fedezve szép nagy hajával, mely szépen egybe lévén szedve, feje hátsó részén nagyobb, magasabb kontyot alkotott, mint rendszerént az erdélyi urhölgyek szokták vala viselni; e felett koszoru volt, melyet Magyarországtól kezdve a levánte tartományokig mindentűt viselnek; mely koszoruk vagy természetes virágokból vannak, vagy drágán vannak ki-

¹⁾ L. Jerney, Keleti utazása. II. 114. 275. rajzát I—III. tábla.

varva, vagy drága kövekből, gyöngyekből szoktak csinálva lenni; s úgy övedzik a fejet, hogy csak felső részét s a homlokot árnyaló fűrtöket hagyják szabadon ¹⁾).

Báró Apor Péter a nemzeti fejdelmek kora utánapjaira emlékezve, a következőket írja. A főleányok fején halcsontból, szőrrel erősen megkötött, korona forma, jóféle gyönggyel vagy kláriszal megrakott, magas, hátrafüggő koronájok volt... A kisasszonyok a fejöken kétfelől, homlokra elényulólag, sokszinti festett strucz-tollat viseltek, s igen diszesek voltak azokkal; a hajokat felégetve apró vékony fűrtökben ereszték le kétfelől, mi közé fűzött gyöngyöt elegyítettek... A menyecskek fején nem volt annyi taréj, hanem tisztességes fátyol volt, azt lebecsátották, hogy messze lebegett... A székelő lőő és darabont asszonyok nagy kontyot viseltek, abba kétfelől két nagy aranyozott ezüst boglárt tűztek, mi messzi kiállott a főkötőtől ²⁾).

B. Nalácz József a múlt század közepéről szintén a következőket hagyta fen. Az uriasasszonyok hosszufátyolban felkonnyolva, a kisasszonyok jóféle gyöngyös pártában — ekkor porozott hajjal — a közrend hosszan lefont hajjal, s lebecsátott különbféle pántlikákkal fonták fejöket... A pártákat még századában is viselték. Bejőve azonban egy Bordoli nevezetű olasz, mind főleserélő a finom arany, rubintos, gyémántos, s más drágakövyű boglárokat, ugynevezett quasidorral, az-az, mintha arannyal; a jóféle gyöngyöket, ugynevezett kókkal, az-az, viaszra öntött nagy tüveg gyöngyökkel; elannyira, hogy 1791-ben mikor Kolozsvárt II. Leopold királynak az országgyűlésen megesküvénk, s kisasszonyaink a nagy nemzeti igyekezetben magyarosan akarának öltözni, a kisasszonyok pártát nem kapának, alig volt egy néhánynak, a gróf Mikóné eladóleányát gróf Mikó Katát, most pedig gróf Bethlen Farkasné, a feleségem segíté ki igen szép orientál gyöngyös pártájával. Pedig a szegény édes anyám sok szép gyöngyös portékával adta volt a testvéremet férjhez, mind a bátyám Fekete Lőrincznét...

¹⁾ Gr. Bethlen Miklós ifjúkori Életrása. 37. l. ²⁾ Apor, Metamorphosa. V. csikk.

S azzal végzi, hogy Erdélyben német főkötőt legelőbb gr. Teleki Pálné, gr. Haller Borbára tett fel, a mult század közepén ¹⁾.

Kevés ugyan a történeti adat, de még nem állunk oly messze a magyar fejké hanyatlása korától, hogy adatok s hagyományaink nyomán szabályokat ne állithassunk fel.

Vegytek előbb a hajadonok főkét.

Legelőbb is reflectálnunk kell arra, hogy a régi magyar a leányt hajadonnak nevezte, mi világos kifejezése annak, hogy fejkék hajzatokban állott; s hogy az asszonyokat a hajadontól főkötő különbözteté meg.

A magyar nemzeti jellegnek sok szép oldala van, de azt még a külföld is megadja, hogy e három, a magyar zene, a magyar nyelv, s a magyar nőnem csakugyan szép.

A nő a teremtés legutolsó s egyszersmind legszebb gondolata; a magyar nő és nemzet legutolsó s így ha nem is a legszebb, de legifjabb tagja az európai család egyetemnek. S kétség alá sem hozható, hogy azon öröktavaszt ígérő életszin, azon örök derűt mosolygó egészséges kedély, mi a magyar nőnemet jellemzi, a franczia után, tán egyedül a még élettéljes magyar nőnem, s nőnemünk virága, a magyar hajadon kiváló tulajdona; kire méltán reá illik lord Byron azon szép phrasisa, hogy egy rózsa a hajába elég, mert az aranynek nem kell aranyozás.

Lord Byron e szép mondatában van kifejezve a magyar fejké alapgondolata. Innen azon egyszerű varázslat, melyet a magyar fejké, mint egy csillagsugár, mindeniben akaratlanul is előidé. Innen volt, hogy a régi hajadon elégnek tartá, ha sima haját, kétfelé fonva, szalagba vállára ereszté; mi a gyermekeket egész korunkig oly ígézökké tette.

Ünnepélyes alkalmaknál sem folyamodtak ál szépítő eszközökhöz, hanem miként az egyszerű szépet kiaknázott görögök, legfelebb égető vassal fűrtöket göndörítettek, s kigyó alakú hajtökökkel kontyot idomítottak, bele néhány drágagyöngyöt vegyitettek, hogy csillagokként emeljék fűrtök éjjelét.

¹⁾ B. Nalácz József emlékirata. Hétilap. 1858. 76—77. sz.

Vagy ha diszók egész teljében akartak megjelenni, ott volt a gyönyörű fejük, mit a görögök istennőiknek szokták vala festeni ¹⁾, mi az ázsiai fejdelmek koronájából vette eredetét, a sztúziesség hatalmának királyi koronája, a párta, mely mint dicssugár övedzé a homlokot; az, mit a toroczka és kalotaszegi leányok korunkra lehoztak ²⁾. A főékek e non plus ultrája, mely drágakövekből a földi hatalom, virágokból, mi ennél több, a dicsőség koronájára, a babérta emlékeztet: magába foglalja mindazt, mit valaha az ábrándos képzelet bálványozottjai fejére kigondolt; oly főék mely az arcot, mely máskép elveszett volna, széppé, a szépet tündérivé varázsolja... s a magyar hölgyvilág mélabus tekintetének oly nemes, oly méltóságos, oly tisztelet gerjesztő kifejezést ad, melyet nemes lelkők méltán megérdemel, mit az eddigi főékek megadni nem birtak.

Ilyen volt a régi hajadon fej: a klasszikus kori szépség eszméje, a szépség tökélye, a női bájjal egyesülten. Melynek felélesztése a magyar hajadon világot, mintegy varázsütésre, annyi deli alakkal gazdagítá, hogy csak most foghatjuk fel, mikép I. Sándor császár, ki egy magyar főrangú bál alkalmával azt mondta, hogy nőink úgy veszik ki magokat, mintha az egész társaság királynékból állana — ³⁾ nem volt csupa bók.

Ilyen a magyar hajadon főék. Azonban, a nők főéke sem kevésbé festői.

A magyar hajadont násza napján felkontyolák, s főkötőt kapott, melynek alapeszméje a párta viseletből fejlődik.

A főkötő keleti eredetű, de Rómába is elharapodzott. A római nő azon hiedelemben, hogy a keskeny homlok ifjít, főkötőjét homlokára ereszté ⁴⁾. Ellenben a magyar, ki családias érzelménél fogva azzaltart, hogy az ifju nő, ifju anya, mint ifju nagyanya mindannyiszor megifjodik: főkötőjét csak gazdag kontya fedezésére használta. A magyar főkötő előrésze csipkészetből

¹⁾ Rich, Dictionair. 286. ²⁾ Sőt a szász falusi leányok is, csak hogy az övék magasabb. Szerkezete halcsont, jóféle gyönggyel kivarva. Apoc. V. csikk. ³⁾ Gerando, Siebenbürgen. II. 15. ⁴⁾ Rich, Dictionair. 92. 93. 408. 428.

a pártát utánozza, azon hozzá adással, hogy az folytatódik. S a lovagias magyar úgy akarta, hogy a női ékességek leg-ékesebbike, a haj, arany-ezüst csipkébe, drága kövekbe legyen foglalva, azért fedezi csak a kontyot, azért foly hátul le szalagja, mint szivárvány a sugárban uszó felleges égről.

A fiatal nők főékét fátyol egészíté ki, mint hajdan a görög, s ma is a török nőkét, kik míg egyfelől a kandiságot tartják általa távol, az arcz zománczát is védelmezik. Lehet, hogy azon korban, melyben az idősb nők a főkötőt patyolat kendővel cserélik, e lehetett nálunk is értelme: de már a nemzeti fejdelmek korában a fátyol csak hátul csüngött alá ¹⁾. Annyi áll, hogy régibb képeinken a fátyol feltűzve is jön elő. Hátul, boglár tartá a kontyhoz, s ha az arcz körül vezetettet vissza, végét a vakszem megett boglár tűzé fel; vagy ha a kontytól kétfelől hozák elő, akkor a boglár a keblen tartá össze. Az utolsó alakban jelenik meg II. Endre király leánya, Erzsébet, fenmaradt képén.

Mint egy talányt meritik fel sokan a kérdést, s keresik Oedipusát, hogy megfejtse, minő kalapot viseltek nőink hajdonán? Pedig a felelet igen egyszerű. A nő-viselet a férfiakétól csak az utolsó időben kezdett oly igen különbözni. Az öltözködés legrégibb alapelvei nőnek és férfinak majd ugyanazon ruhát alkalmazák: így volt a kalappal is. A csiki nők maig is férfi kalapot viselnek.

A régi magyar nő házából ritkán lépett ki, s akkor is egyik kastélytól a másikig menvén, mindig kocsiban, s teljes díszben felöltözve. Ilyenkor a leányt pártá, a nőt főkötő ékesíté; innen van, hogy miként ma, úgy régen is kalappal magát senki sem festeté; s nem látván mintát, a felujított magyar viselet aggódva nyult a kalap reformhoz.

De a talány helyesen lön megfejtve. Erdélyben nem egy családi ős kép van még fenn, mely az ismét divatba hozott amazon és csárdás kalapokat hordja fején, azon különbséggel, hogy a törpébb amazon-kalapok teteje strucz tollal egészen el-

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk.

van öntve. S meg kell vallanunk, hogy e kalapok oly igézö szépek, az arcznak oly emelő foglalványai, hogy azok megett Europa kalapviselete távol messze marad.

Sőt nem csak a kalapot, még a süveget is igénybe vették a régiek. Süvegeik azon kis pajzán kozák süveghez hasonlítanak, melyeket szinpadainkon kozák tánczok lejtése alkalmával tánczosnőink színre hoznak: alapjok veres bársony, nyuszt vagy nyest prémmel, mint a férfiaké ¹⁾; míg azonban a prémetlen süvegek, mik nem egyebek mint a mai csárdás féle kalapok, csakhogy karimájok közelebb simult — általánosabb tetszésben részesültek.

Mindezeket a fülbevalók megemlítésével kell berekesztentünk. A római nők nagy és nehéz fülbevalókat hagytak hátra, melyeket némi babonás fogadások mellett nem annyiban fülekben, mint fejeken viseltek ²⁾: ez idomtalan divat a régi magyar világba is átjött; mennyiben fűzték hozzá babonás képzeteket, bajos megmondani, de hogy oly fülbevalókat birunk, miket csak óriások viselhettek volna, azt tagadnunk nem lehet. Mignem, a fejedelmi kor e részben is meghozta az izlést: nem annyiban nagyságukra, mint rubint és gyémántjaik értékességére helyezék a súlyt, miként a korunkra lejöttek világosan mutatják.

A női egyes öltözetek.

A magyar nő-öltözet alapelve a háziasság lévén, nem ismerte a változó divatot. S dicséret dicsőség szépnemünk jobb szellemének, örökszépségü szabását a történelemnek már nem kell magyarázni. Csupán a kelmére kell megjegyeztünk, hogy az mit sem különbözött a férfiakétól: bársony, posztó, épp oly közönséges volt, mint a férfiaknál, s milyen jelenleg a selyem, szőr és lenszövet... Drága, nehéz kelmét vettek, mert a divat változása nem állt örök harcban a ház szükségeivel; az egyszer elé állított diszruhát örökség gyanánt hagyták utódaikra.

¹⁾ Apor, *Metamorph.* V. czikk. ²⁾ Montfaucon *Schatznál.* 208.

E kelmék változatait a férfi ruhák bevezetésében adtuk; prémezet, gombkötő munka épp azon nehéz anyagból állt; csupán még a csipkék jöttek hozzá, ezek is a legdrágábbak, s a díszöltözeteknél éppen eztist vagy arany, mint ezt a pesti n. muzeumban a Margit - szigeti s Losonczy sirboltokból felmertült széles aranycsipkék bizonyítják.

A szín alapja a nőknél is világos. Feketének nálok is csak a gyászolásnál volt helye.

A vörös zöld és kék, mint sötétebb, inkább egyszintű, míg a még világosabbaknál nagy virágok jöttek bele; mert a csikos és kockás színvegyületnek nem voltak barátai.

Ezeket előre bocsátva, lépünk át az öltözékek részleteire.

A régi magyar nőnek három rendbeli öltözete volt: egy mindennapi, egy ünnepi, s egy díszöltözete, ünnepélyes alkalmakra. Ki e ruhatárt igen szerénynek látná, meg kívánom említeni, hogy ezen kimutatást egy okmányból vettem, mely szerint 1714-ben Ugron Kata, Henter Kelemenné, nászruháját kéri ki, még pedig mint főember gyermeke a következőkben: egy házit, mely álljon rázsa szoknyából s vállból, eztist csipkével; egy ünnepit, melynek szoknyája legyen zöld posztó, s hozzá váll, aranyos csipkével, s rókatorkos mente; végre díszöltözetet, mely álljon bársony szoknya és vállból, s nyesttel bélelt mentéből ¹⁾.

Ezek alapján kísértjük meg azon korbeli urnő öltözöszo-bájába lépni; s mintán a fejéssel már készen vagyunk, illes-tük az értékes ruhatár egyes darabjait.

A nő otthon és ha utra kelt, mellényt öltött; minek, miként a vállnak is, azon jó tulajdona volt, hogy elől kapcsolódván, nem szorult a nő minden perczen szolgálatra. Kapcsai még a polgár rendnél is ezüstök. Ilyenkor gömbölyű karukat ingujj fedezte; melyre finomabb kis ing jött, melynek ujjá bugyban indult le a vállról, de könyökben össze jött, s onnan lapos ránczokban kiterjedve indult a kéz felé, csipkézetten végződve.

¹⁾ L. a Fancsal-féle gyűjteményt, a fajérvári könyvtárban.
Köv. Visceletek.

Ünnepi és diszöltözetökhöz vállat vettek, mely alatt melltartó volt, felette a váll drága gyöngygyel füződött be, de csak annyira, hogy alant és fenn kevés tér füzetlen maradt. E vállak mindig prémeseek, a posztó vállak szőr, a selymek selyem, a bársonyok bársony prémet, vagy a selymek rendesen ezüst, a bársonyok arany csipkét kaptak. Ezen vállaknak ujja volt, szük ujja, azon kelméből mint a váll, mire egy bővebb, buggyokba szedett patyolat vagy finom selyem ujj jött le a kéz fejéig, hol rendesen aztán oly prémben folyt össze, mi-lyen a váll vala ¹⁾; mit értékes karpereczek foglaltak össze.

A kebel soha sem volt szabad. Kemény János elbeszélvén, mint küldé őket Bethlen Gábor 1625-ben megkérni Brandenburgi Kata herczegasszonyt, kedélyesen adja elő, hogy Lusatziában egy uri ember hitta meg ebédre, s ők magyarokul itt láttak először olyan nő viseletet, mely a mellet meztelen, nyitva hagyá, mire Mikó Ferencz, kincstárnok, mint igen gerjedékeny ember igen sokat is ácsorga ²⁾.

E viselet gyönyörű jellemvonása a magyar nővilágnak, mely mindig bájos tudott lenni, a nélkül, hogy miként a mult századi rococo világ, a női kecsket piacra vitte volna, mint ezt Apor keserű gunynyal elemezi. S mennyire csak a történet emlékezete felmegy, a női kebelt minden században így találjuk. II. Endre király leánya Erzsébet képe így maradt reánk, keblén himzetes ing, fejéről fátyol jön alá, s keblén ezt is boglár tartja össze. Mária királyné, a szerencsétlen II. Lajos király neje patyolat inge, mint a nemzeti muzeumban látható, szintén nyakáig jött, ott kis galléra még kihajlik, s a patyolat felett van a drága gyöngy. I. Rákóczi Györgyné képe, ugyancsak ott, vénkorában, bekötött patyolatkeszkenővel jön elő.

Fátyol, patyolat csipke fedezé tehát a kebelt mindig, csakhogy különböző alakban. Ha mellényt vettek, a felső patyolat ing nyakokig értt, mi ott színes nyakravalóval volt sze-

¹⁾ Bethlen Miklós ifjúkori élete. 38. l. ²⁾ Kemény János fejd. Őnéletrata. 75. l. Apor, Metamorph. V. czikk.

gélyezve. Ha vállat vettek, széles selyem, vagy legtöbbször ezüst vagy arany csipke fedezé.

E szerint miként a férfiak, úgy a nők is két inget hordtak. A felső finom patyolat, régebb lapos ránczokban simult a kebelre, s pár ezer lencse nagyságu, lapos, kerek, közepén jukas, bronz vagy arany, ugynevezett isloggal volt elöntve; s nyílását, mi elől volt, fenn bojtos sinor tartá össze. Később fodor ránczokba haladott a nyak felé, s ezüst, arany szálakkal lön hímelve ¹⁾.

Mikor kimentek, a kisasszonyok hosszú fekete fátyolt bocsátottak elé nyakukon, mit keblökön drága gyűrű tartott össze, honnan keresztbe indult, s vagy hátrakötötték, vagy csak csipőjüknél hátra akaszták; a nyakra való nagy fátyolt a nők is igénybe vették; s télben nyest vagy nyuszt gallért viseltek ²⁾.

A nyakot gyöngy ékesíté, mi rendesen kláris vagy gránát. Nyugot nyaklánczai csak annyiban fordulnak elő, mint a legnehezebb gyöngyök foglalványai. A pesti n. muzeum egyik legszebb példányát Izabella királynénak, mást Brandenburgi Katalinnak tulajdonítják. A szász városok polgárnői kősztyűket viseltek, mit bársony galanggal kötöttek nyakukra.

A kősztyű nyárban violaszín selyem, vagy ugynevezett pézsma kősztyű, télben hímzett bőr. A nyáriak az ujjak végső izeit nem fedezék ³⁾.

Kézbe kell adnunk még az oly nélkülözhetlen pávatoll vagy más szerkezetű legyezőt, melyen többire kis tükör, s melylyel magokat egyszersmind a napsugár ellen is védelmezik.

A derékről szoknya folyt alá, mely körül mintegy következő szabályok merültek fel. A minő kelméből volt a szoknya, olyanból van rendesen a váll; azonban az atlatz és bársony vállak kivételt képeztek, mennyiben mindenféle szoknyához alkalmaztattak. Ha a szoknya ezüst csipkével volt prémezve, a váll arany galand és csipkét kapott. Hétköznap csak is

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ²⁾ Apor, Metamorph. V. czikk. ³⁾ Apor, Metamorph. V. czikk.

rázsa és posztó szoknyát viseltek, mi lapos ránczokba volt szedve, s alján egy, két, sőt három négy rend csipke prém; az alsóbb osztályuaké fodor-illér és brassai posztó, mi a rázsának negyedrészibe került. Selyemből legdiszesebb volt a kamuka, minek singe 3—5 ft., utána a különböző rangu kanavác és tafota, azon megjegyzéssel, hogy a selymek singének ára egyenlő volt az e végre használt posztókéval. Legdiszesebbek voltak a bársony szoknyák, arany csipkézettel.

A szoknyák elejét kötény fedé. Miként a férfiak, úgy a nők is övet viseltek. Ha selyemből van, legkedveltebb a karmasin piros; miután pedig inkább gyöngyből szerették, közönségesen fekete klárist hordtak, míg bársony szoknyákhoz veres kláris jött ¹⁾. Diszruhákhoz drágagyöngyből alkotott boglárok és csattok láncolata lön alkalmazva, melyekből a pesti muzeum jeles példányokat mutathat.

Az időtől, hogy Erzsébet angol királyné a kötött harisnyák viselését elkezdte, hozzánk is elharapódzott: még pedig német és magyarokra osztak, s úgy látszik a magyar törpébb volt. Apafi fejdelemné összeírásaiban aranyos hímzéssel jönnek elő.

Czipőül három-félét viseltek, ugymint: a római nőktől szintén ismert papucsot, bársonyból ²⁾; rövid száru sarut; s miután a hosszuszáru török csizmák bejöttek, azt is igénybe vették. S miként régebb a német lovagok rangjukat csizmájok orra hosszaságában fejezték ki, úgy nálunk is tiltva volt, hogy szolgálóknak már csak singes sarut sem szabad viselni, annál kevésbé a másfél singest ³⁾. Bár mily idegenszerűnek is tessenek e czipők, sokat fogja az ellenvéleményt szelidíteni az, hogy a csizmák bársonypuha karmasimból vagy a legfinomabb kordovánból voltak. Színök piros, szederjes, ritkábban fekete; a leányoknak legkedvesebb színök a sárga.

Felöltönyök kétféle. Egyik az, mit honn viseltek. Ez a kisasszonyoknál övig érő, bőüjjű, kis bársony zsubika vagy su-

¹⁾ Apor, Metamorph. V. czikk. ²⁾ Ortelius. I. 20. l. ³⁾ Az 1642-ki árszabályban.

bicza. Színe vörös, zöld vagy medgyaszín, eleje és alja ki volt hányva, s finom prém vagy ezüst csipkével ékitve. A főrendű nők honn mentét viseltek, mi természetesen kétféle, viselő és díszmente. A viselő téli és nyárirra oszlott. A téli posztóból, selyemből, bársonyból készült, préme nyuszt, béllése nyestláb. A nyári, selyem vagy bársony, mi prém helyett ezüst vagy aranycsipkét kapott, s béllése könnyű selyem. Mindenkien a kelme finomságához képest, szőr vagy selyem készület. A díszmentéket csak panyókára vetették, kelméje selyem vagy bársony, a készülete ezüst vagy arany, a prémezet hasonló csipke. A gomb mindeniken szerepet játszott, különösen a díszmenték annyira drágakövesek, mennyire csak az erszény engedé. Ilyenkor gazdag mentekötőt használtak, mi a nyakon összetartá. A pesti nemzeti muzeum gyönyörű gomb és mentekötő példányokkal bir.

Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a fejedelmi kor elején még a főrend is templomba, temetésre csak gereznában jár, mi a közsorsuaknál bárány és nyul, a főbekenél finomabb bőrből készült; még pedig fűrte befelé volt fordítva, s evet, petymet vagy nyusztal volt prémezve. Ez azon térdig erő bőr palást, melyet a szász s a toroczkai magyarnők, rókával prémezve, maig is viselnek. De csakhamar külsője ennek is posztó, selyem és bársonyra változott, s a magyarok rövidében, a szászok hosszabban, de mindenik egyformán viselé. A főbbek a télit, mi selyem, sima vagy virágos bársony, petymettel, nyesttel, nyusztal prémeztették; a nyári gallérán fűrtös vagy zöld bojtos bársony; szélén selyem, arany-ezüst csipke a prémezet. Színe különböző, feketét csak az öregek viseltek, de a fekete selyem csipke arról sem hiányzott ¹⁾.

E festői, fejedelmi öltözeteket hordták asszonyaink a nemzeti fejedelmek dicső korában. De fájdalom, a mint a külső szellem befolyást kezde gyakorolni, már a fejedelmi kor vége felé német és franczia divat után kezdtek kapkodni ¹⁾. De azért mégis egy század kelle, míg az első idegen főkötőt Erdélyben

¹⁾ Apor, *Metamorphosis*. V. czikk. ²⁾ Bethlen M. Ifjkori élete. 39. l.

feltették; s két század se lön képes hölgyeink visszavágyását kioltani. S ma már, mintegy varázsütésre, ismét a régiék vagyunk.

III. FEJEZET.

Az asztaltartás.

Az élelmi szerek.

Öseink jól szerettek élni, de a nélkül, hogy a nyalánság és falánság hibájába estek volna. A sibarita meg lett volna bélyegezve.

Könnyű is volt ám jó asztalt tartani, mert oly gazdagok valának, hogy egy Rédei Ferencz a XVII században egy hiv szolgájának száz jobbágyot tudott adományozni ¹⁾; az egymásra gyúlt ó asztagokban az egér és veréb egész tanyát vert, mondhatni az ország téjben vajban fürdött; vagyis mint Cserei M. megjegyezte, oly boldog volt, hogy a kinek egy poltrája volt, jóllakott belőle, mert egy pénzzel egy font hust, mással kenyeret s harmadikkal egy ejtel bort vala képes hozzá vásárolni.

Előre bocsátva azt, hogy már a görög-római kor az egy pujkán kívül minden majorságainkat ismerte, hogy konyhakertészete messze járt, s a czukron kívül alig nélkülözött valami lényegest: ide igtatunk egy pár árszabályi jegyzéket, hogy élelmiszereink akkori állására némi világot deríthessünk.

Az egyik 1595-ről szól, s fentartja a jegyzéket, mely mellett a kolozsvári tanács egy fejedelmi tünnepélyre bévásárlásokat tétetett; néhány pontja így következik ²⁾:

egy czipó . . .	1 denár	egy malacz . . .	11 denár
" kenyér . . .	4 "	" tál tengeri-	
" tyúk . . .	4 "	baraczk . . .	12 "
" lótnádmez . . .	4 "	" csebersós-káposzta	12 "
" kappan . . .	7 "	" véka muskatály-	
" lud . . .	8 "	körte . . .	28 "
" öreg retek . . .	11 "	" öreg dinnye	29 "

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. cikk. ²⁾ Nemz. Társalkodó 1840. 9. sz. Hogy egy lótnád egy szekér szalma árával ér fel, s hogy a kertészet méreg drága, olvasóim észrevehették.

egy juh . . .	50 dénár	egy font lenmagolaj —	8 den.
" tavalyi tinó 2 ft. —	"	" száz léczszeg —	12 "
" köből búza 2 " 10	"	" font faolaj . —	40 "
" nagyszalonna 4 " 25	"	" saru . . —	28 "
" 5 mázsás ökör 5 " —	"	" szekér széna —	65 "
" istrang . — 1 $\frac{1}{2}$ "	"	" szekér fa . —	65 "
" szekérszalma — 4	"		

És az élelmi czikkek ez ára kisebb nagyobb változással majdnem végig fentartá magát. Azonban az ausztriaihoz fel lépte nevezetes változást idézett elő, az árak felszökkentek, miért nem lesz felesleges Cserei egy összehasonlító árjegyzését szintén ide igatnunk:

A fejedelmi korban				1698-ban így állt:			
Egy jó paripa	25 mft.	—	denár	"	100 mft.	—	denár
" pár ökör	12	"	—	"	90	"	—
" borjastehén	3	"	—	"	25	"	—
" borju . .	1	"	—	"	6	"	—
" tyúk .	—	"	3	"	—	"	45
" liba .	—	"	5	"	—	"	48
" köből búza	—	"	48	"	6	"	—
" 40 v. hordóbor	10	"	—	"	60	"	—
" font hus	—	"	1	"	—	"	6
" mázsa vas	5	"	—	"	10	"	—
" pár férfi csizma	1	"	40	"	3	"	—
" " asszony "	1	"	—	"	2	"	—
" koncz papir	—	"	18	"	—	"	48

Itt van magyarázata őseink zsiros konyhájának. Duszáltak a vanban, mint mi most a nincsenben. Felismerték helyzetöket, tisztába voltak, hogy Erdély s általában a magyar föld termelő ország: annyi gabonát, bort termesztettek, hogy a jobb években, mint 1566-ban, 5 köből gabonát adtak 1 ftért, s egy veder bor 1 pénzen kelt ¹⁾. Sőt 1664-ből szintén feljegyezve látjuk, mi szerint tisztabuzán kívül egyéb gabonát majd mit

¹⁾ W. Bethlen, Hist. II. 158.

sem természettek, s réteinken annyi barom legelt, hogy 7—8 frton kelt az ökör, mi fenn 50—60 talléron; s 1 denárért egy, összel 2 font húst is adtak ¹⁾. Így állt a csitr, pincze és kamara régentén.

A házi állatok s majorságok mellett nagy keletben voltak a négylábu és szárnyas vadak, melyeket az 1642-i árszabály következőleg szabályozott:

egy nagy őz	32 pénz	egy páva	60 pénz
" nyúl	10 "	" vadlúd	15 "
" fogolymadár	8 "	" vadréce	10 "
" császármadár	10 "	" pár galamb	6 "
" fájityúk	15 "	" pár aprómadár	1 p. ²⁾ .
" tűzok	60 "		

Eléadtuk az élelmi szereket, s minthogy a magyar ember a fűszert elejétől fogva igen szerette, illő, hogy megis fűszerezzük.

Már Mátyás koráról megjegyezték, hogy a sáfrán, gyömbér, fahéj, bors s a többi, szerepet játszott ³⁾. Hogy a később oly híressé lett Majláth István, kir. számtartó, miket vásároltatott II. Lajos konyhájára 1526-ban, szintén fenmaradt; honnan többek közt látjuk, hogy a velencei czukor fontját még 4 réz forinttal fizették ⁴⁾; mit azonban azon megjegyzéssel említünk, hogy mind a mellett, hogy Europa a X. századtól fogva ismeri, a múlt század közepéig másutt is a méz pótolta ⁵⁾.

Hogy a nemzeti fejedelmi kor a mai fűszer-kereskedési czikkeket szélteben használta, látjuk az 1627. ápr. 30-i árszabályzatból, hol a velencei vagy kánári nádméz, czukor kandia, confect, riskása, mandula, faolaj, tengeriszőlő, malozsa-szőlő, sáfrán, bors, fahéj, szekfű, szerecsendió, gyömbér; az 1642-kéből, hol ezeken kívül a füge, olasz és nagybányai gesztenye árszabás alá jönek.

¹⁾ Ortelius Redivivus. 8. l. ²⁾ Ugyanekkor egy kövér pulyka 50 pénz. ³⁾ Schwandtner. II. 269. ⁴⁾ Engel, Monumenta Hung. 195. ⁵⁾ G. Klemm, Allgemeine Culturgeschichte. I. 187.

Ezek voltak egy régi magyar kamarájában... Ennél sokkal érdekesebb volna bepillantani a konyhára, végig futni a mult jó idők egy-két étlapját, sőt valamely régi gazdasszony szakácskönyvét sem ártana lapozni: de mind ezek helyett csak is néhány megjegyzést hozhatunk.

Ilyen az, hogy a mai levest nem ismerték ¹⁾; hogy a sültket nyársan piriták; vaját nem használták; zsírosan és sokat főztek. Azonban a sokat főzetés nem a magyarok, hanem a kor betegsége volt, mely, miként napjainkat a ruha fénytízés, úgy sujtólá egész Európát; mignem XV. Lajos alatt tetőpontját érte, s a francia forradalommal visszaesett.

Szabadjon mégis két hiányos étlapot összeállítanunk, egyiket Apor után, ki a még ismeretes régi ételeket így számolja elő: disznóláb tormával; töltött káposzta; tehénhús riskásával, murokkal, zöld borsóval; borsó törve pergelt szalonnával; borsó lére disznóhussal; berbécs hus spékkel; disznóhús kasszás lével; nyulhús feketelével; csuka tormával... majd mind leveses étel, míg ellenben az egyszerű levest, mint ujságot nevetségessé teszi ²⁾.

Gr. Gvadányi Rontó Pál keresztelőjére következő népies ételeket főzet:

Tekenők teltek meg mákos kalácsokkal,
Rántott csörögékkal és lelkes fánkokkal.
Két fült-fazékba káposzta rotyogott,
Pufogott a kása, fele lepotyogott.
Gyenge báránycákát késziték tárkonynyal,
Az apró csibéket, mint szokás, citrommal.
A disznó lábokból főztek kocsonyákat,
Táloltak két lapos tála tarhonyákat.
Borjufő téjfeles, és zsemlye koczkaival
Készült, s a disznófő ecetes tormával.

¹⁾ A leves újabb találmány külföldön is, egy 1581-beli, szakácskönyv csak 36, már egy 1691-beli 117 levest számíál elő. Klemm, Allg. Culturgeschichte. I. 301. ²⁾ Apor, Metamorphosis. III. czikk.

Ludaskása is volt, csirke köszmétével,
 Egy pár hizlalt récze főtt feketelével.
 Hintettek azokra bőven borsót, gyömbért,
 Mivel a fűszerszám tisztítja meg a vért. sat. ¹⁾.

Ezen ételek nagyrésze a népnél, polgárságnál, s egy része az uraknál is, tartja magát még. Kár mégis hogy Apiciusok nem találkozott akkor, midőn Czifra uram nemzeti szakácskönyvének nemcsak czime, de tartalma is nemzeti lehetett volna.

Végre tán nem lesz éppen felesleges megemlítettünk, hogy élelmi szereink s illetőleg élelmeink sorából két lényeges czikk hiányzott: a törökbúza-liszt és pityóka; mennyiben az első a fejedelmi kor, az utolsó a mult század végefelé honosított ²⁾.

A teriték.

Hogy a fejedelmi kor teritékére kellő szempontból tekinthessünk, meg kell említenünk, miszerint Rómában asztal, abrasz, asztalkendő, kés, kalán, villa, tál s ivó-edények már használatban voltak.

Az asztal Rómában előbb négyszegű, csak azután lett kerek. Még Mátyás király asztala is olyan; az étkeket tálban vitték fel, s minden saját tángyérára vett; de már innen, mikép ma is a törökök, a húst csakis ujjakkal vitték odább. És Mátyás — írja az egykoru történész — itt is jó példával ment elől, kezét, ruháját sohasem piszkolta el, pedig asztala felett folyvást nemes beszélgetések, zene, s hősköltemény énekesek foglalák el figyelmét, kik magyar nyelven verseket énekeltek ³⁾.

A fejedelmi kor teritékéről Apor Péter részletesebb tudósítást hagyott ⁴⁾. Szerinte a kerek asztalnak hire sem vala; mint másutt is akkor egész Európában, az asztal a fal mellett állott, belől bélelt padok, kívül karosszékek. Mikor közelített a

¹⁾ Rontó Pál. 7—9. l. ²⁾ A pityókát 1586-ban hozták Európába, s a mult századig sehogy sem akarták termesztetni. Klemm, Allg. Culturgeschichte. I. 192. A törökbúza erdélybeni történetét l. Hetilap 1854. aug. 9. sz. ³⁾ Schwandtner. II. 269. ⁴⁾ Apor, Metamorphosis. III. czikk.

10 óra, a pohárnok az asztalra egy sáhos vagy kamuka abraszt vetett, a főhelyre egy vagy két tángyért tett, oda helyezett egy czipót, betakarva asztalkendővel, oda tett egy-két ezüst kalánt, s kész volt az asztal. Mikor már letültek, mindenkinék beadta tángyérát, asztalkendőjét s szelet kenyerét. Kést, villát senkinek sem tett, hanem azt vagy inasa adá be, vagy hüvelyéből huzá elő, mit hátúl övükbe szurva vittek asztalhoz; mi a rómaiak azon szokására emlékeztet, miszerint ott az asztalkendőt vitték magokkal. Öntángyér ritka volt, hanem egyelőre fa, mi később annyira ezüstre változott, hogy Apor Istvánnak 88 eléjáró ezüst tála s ugyanannyi ezüst tángyéra volt, mely utolsók négysegűek s két ujnnyira aranyozott széltűek; magának és nejének aranykalánokat adatott be ¹⁾; míg másoknál is a kalánok, kések, villák szintén ezüstök ²⁾, kiscsinyek, finomul dolgozvak, milyen a Hunyadi János kalánja, Ország Mihály, Báthori István s mások hüvelyes kése a pesti muzeumban.

A reggeli, ebéd és vacsora.

Az étkezés idejére nézve a századok és nemzetek soha sem értettek egyet, valamint abban sem, hogy hányszor egynek ³⁾. Kisebb nagyobb mértékben folyvást követék a görög bölcs tanácsát, ki a legjobb étkezési idő felett megkérdezte, azt felelte: hogy a szegény egyék mikor ehetik, a gazdag mikor ehetnék.

A görögök négyszer, a rómaiak háromszor ettek napjában. A fejedelmi kor a rómaiakkal tartott, s beérte a reggeli, ebéddel és vacsorával.

A reggelinek nem volt határozott ideje, de annak jőkor kellett történni; mert az ebéd már 10 órakor bekövetkezett, mire 6 órakor a vacsora jött. S ez másutt is így volt, mert Kemény Jánost Bécsben is 10 órára hitták ebédre, s az

¹⁾ Apor, *Metamorphosis*. II. czikk. ²⁾ Gr. Lázár család. 50. l. ³⁾ L. összeállítva Klemm, *Allgem. Culturgeschichte*. I. 350.

órát oly pontosan megtarták, hogy midőn Kemény megtudta, hogy Bécsben nincs szokásban a második, közvetlen az ebéd előtt intézett meghívás, már akkor az ebéd javában folyt ¹⁾.

De már a XVII. század vége felé, az ebéd ideje 11, a vacsoráé 7 órára tetetett át ²⁾, rendre a mai 1—2 órai ebéd, és 8—9 órai vacsora-időre változott; míg ellenben a nép a régi ebédidőt télben most is tartja.

A reggeli, a korai ebéd miatt, igen csekély szerepet játszott. Mint a nép magát ki szokta fejezni, csak is valamit faltak, s reá valamit ittak. Kávét, herbatéjt, csokoládénak — írja Apor — hire sem vala, valamint a rozsolsinak sem. Hanem ittak fahéjvizet, aquavitát, égettborot és finom csipős ürmöst. A nők égettborot töltvén egy tálba, azt megmézelték, meggyújtották, bele néhány szem malózsaszőlőt vagy fügét vetettek, s addig kavarták míg felmelegedett; kioltván, felkalá-nyozták, s a fügét utána ették ³⁾.

Rómában a vacsora, nálunk, miként Europa más nemzeteinél az ebéd a fő. Barátainkat ma is vacsorára, tiszteletünk tárgyait ebédre hívjuk. Homer hősei még ülnek; később a kényelem-hajhászat, étel előtti fürdés, fekvést hozott be, mi Rómába is elharapódzott; mi által azon kellemetlen helyzetbe jöttek, hogy három, hat, kilencz, legfelebb tizenketted magokkal vendégeskedhettek, mert ha többen voltak, az étkeket asztalostól kellett elhordozni. Itt lehet alapja azon magyar balhitnek, melynélfogva sokan, ha tizenháromon találnak asztalhoz ülni, felugranak, valakit felkeltenek, vagy egyik udvar a más-tól falun gyermeket kér ebédre.

Az ebéd folyamánál különösen két szokás veszi igénybe figyelmünket: a leülés s a fogás szerinti evés.

Mikor az ebéd és asztal kész volt, a konyhamester csengetytível jelt adott, hogy az ételt felvitték; rendesen ezintálokban vitték, mivel ezüst csakis a fejedelmet illette. Asztalon

¹⁾ Kemény J. *Önéletirása*. 177. ²⁾ Bethlen M. *életirása*. I. 190. ³⁾ Apor, *Metamorphosis*. III. czikk.

levén az étel, az urak az ebédlőbe indultak, de nem karon vezetve a nőket; hanem a menetet egy öreg szolgál, vagy udvarmester nyitá meg, utána jöttek a férfiak, a férfiak után a kisasszonyok s végre a nők; s miután a legifjabb leány jött elől, s úgy követék sorba: a férfiak előljövetését a nőnem iránti tiszteletnek tekinthetjük. Kijöven, a pohárnok ezüst vagy réz korsóban vizet hozott, hasonló medenczét egy más, kendőt a harmadik, s kezdődött a mosdás, mit előbb a kisasszonyok, utánok a nők hajtottak végre; mire aztán a pohárnokok a terem közepére álltak, s a gazda megkezdé kínálgatását, s addig ismétlé: mosdjék uram kegyelmetek, s itt a legtekintélyesebbet illetvén az elsőség, addig kínálgaták egymást, míg gyakran az étel is elhűlt, egyik sem akarván első lenni. Mikor a jó öreg urak átestek e tréfán, a pap vagy egy bejáró megáldotta az asztalt; erre az asztalnok az étkeket felfedé, s a felső tálokat a csatlósok elvivék. Itt kezdődött a leülés. Az asztalfőt egy tekintélyesebb nő és férfi foglalá el; a többi nő a falfelől vett ülést, rajtok alól a kisasszonyok, velük szemben a férfiak, míg a házi ur az asztal végét vette magának. Erre az inasok beadták a késeket, a házi ur mondatatni kezdé: egyék uram kegyelmetek, s azzal az egész vendégsereg szuronyt szegzett a párolgó táloknak ¹⁾.

Különös jelenet már csak korunkban is, mikor a legegyszerűbb ebéd is levessel kezdődik, mit minden tángyeron lel, mire a többi ételeket hordozzák. Egyszerű magyarázata pedig az, hogy akkor fogás számra s oly sokfélét főzettek, hogy végig enni senkinek sem juthatott eszébe. De így volt ez akkoriban egész Európában. Fogás rendesen három, de minden fogásra annyiféle esett, hogy legnagyobb ebédeink sem állják ki a fogásokkal a versenyt. Az akkori külföldi szakácskönyvek szerint a császári ebéd három fogásból állt, az első huszonhét, a második harmincz, a harmadik, a gyümölcs, nyolczvanhét tálból; e vacsora szintén három fogás, összesen százhárom tálal. Hasztalan étkórság, mit azonban Klemm nyomozása sze-

¹⁾ Apor, Metamorphosis. III. cikk.

rint a magyar királyok nem követtek, mert ezek hat fogásban tizenkét tál étellel beérték, kevesebbel, mint a választó-fejedelmek, kik ötvennégy, kevesebbel mint a külföldi urak, kik harmincz-negyven, sőt kevesebbel mint a polgárok, kik szintén tizenöt tálat főzettek... Iszonyu könnyelműség, nem hiába, hogy künn utoljára a törvényhozásnak kellett bele vegyülni ¹⁾.

Csakis ezek előre bocsátása után érthetjük ma már meg Apor Pétert, ki a fejedelmi kor ebédkezését töredékesen fenhagyta. Az ő és hagyományaink nyomán bizton véljük állithatni, hogy első fogást a zöldséggel készült tehén, borju, ürő s disznóhusak, a másodikat a különböző szelid és vadstültek, a csöröge kürtös-kalácsféle sütemények; a harmadikot a befőtt, hazai és déli természetes és aszalt gyümölcsök alkották ²⁾; mert több fogásról nem emlékezik ³⁾. Hány tál képezett nálunk egy fogást, nincs adatunk reá; de ha az Apor nyolczvannyolcz eléjáró ezüst táláról következtetnünk szabad, minden tálra egy fedező tálat számítva, a három fogásra legalábbis negyvennyolcz tál ételt kellene gondolnunk...

A vacsora mindenesetre egyszerűbb; némely sajátosságait a nász körüli sorainkban lesz alkalmunk megemlíteni.

Nagyobb asztalokat, mikép ma zene, úgy akkor énekes inasok s pár cigány nélkül gondolnunk nem lehet.

A bort rendszeren a második fogásnál nyújtották be, a férfiaknak cserép vagy ezüst kupákban, a nőknek ezüst poharakban, kik alig értették ajkukhoz.

Ebéd végén, mikor a férfiak már poharozásba mertültek, a nők felkeltek, elvonultak. Ez egyébaránt így volt Angliában is ⁴⁾.

S végre, mikor a férfiaknak elég rózsaszínű volt a világ, megpendült a hegedű, a nőket visszavezeték, s kezdődött a táncz ⁵⁾.

¹⁾ G. Klemm, Allg. Culturgeschichte. I. 357. ²⁾ Bethlen M. Ifjúkori élete. 80. l. ³⁾ Apor, Metamorph. III. czikk. ⁴⁾ Macaulay, Anglia Története. I. II. f. ⁵⁾ Bethlen M. Ifjúkori élete. 22. l.

Az italok és a poharazás.

Ősi szokása a magyarnak, hogy jó kedvét poharozásban fejezze ki. A percztől, melyben Árpád népe Magyarhon és Erdély földét megérinté, s nagy áldomást szerze örömeiben, minden nagyobb örömtünepélynél felmertil ¹⁾).

A fejedelmi korban ha nagyobb lakomát adtak, két asztalt teritettek, egyiket evő, másikat ivó-asztalnak nevezték; az egyiknél a nők és ifjak, a másiknál a férfiak foglaltak helyet. Az utolsó Bacchusnak levén szentelve, ide inkább csak sülteteket adattak fel.

Az evő asztal itala a víz, még pedig jeges, vagyis jégben hűtött víz. Mire nézt minden háznak megvolt hűtő medenczéje, még pedig, mint Apor Istvánnál, ezüstből. S a jeges vizet még a férfiak is annyira becsülték, hogy még hadjárataikba is hűtő kulacsokat vittek, melyek egy átdolgozott példánya, az erdélyi muzeumban is látható. Fel van jegyezve, hogy Bethlen Gábor vizét télben nyárban jeges vízben tartották ²⁾).

A víz után legátalánosabb ital a bor, mit Erdély szőlőhegyei bővön szolgáltatnak. Már 1538-ban azt írja Veráncz, hogy veres és fehér boraink, melyek asztali és édes csemege borokra oszolnak, oly zamatosok, hogy némelyike a falernumival versenyez. Ortelius 1664-ben szintén megjegyezte, hogy sok borunk terem, s ha a Rajna mellékinél gyengébbek is, de a franczia boroknál jobbak ³⁾. Nem tudjuk volt e Veráncz ismerettségbe a falernumival, Ortelius a franczia borokkal, de mindenesetre mondanak annyit, hogy pinczéink, jól voltak kezelve, s hogy a nálunknál gazdagabb fejedelmi kor nem volt oly kényes a borra, mint a mai, mikor nem is lakoma, ha külföldi bor s pezsgő nem patakzik, mit jó borvízeink, édes borainkkal vegyítve, igen gazdaságosan pótolnának.

Hazai szőlőink állták ki tehát a dicsőséget, s nedve minden alakjának meg volt közönsége.

¹⁾ Engel, Monumenta. 191. ²⁾ Kemény J. Önéletírása. Szalaynál. 137

³⁾ Ortelius Redivivus. I. 8. l.

A must, pezsgőbor azon időben híres ital. Bethlen Gábor fejedelem is szerette ¹⁾. Az újbor othonos minden asztalon, mert nem annyiban jót vagy ót, hanem könnyű bort kerestek, mivel mint másutt azon időben, a bor legyőzésében is dicsőséget kerestek. Csémegeboruk volt az édes, keserű ürmös és asszuszölő; s főleg a két első készítését magyar gazdaszonyaink pontosan örökölték. Mint borpótlék, főleg a gyengébb asztaloknál, a csiger, a trébelyre töltött megédesedett víz kedvencz ital, főleg míg el nem csipösödött, mikor aztán a cselédekre birt; úgy miként a népnél most is divatozik.

A sert II. Lajos király asztalán már látjuk ²⁾. S a fejedelmi kor vége felé valamivel nagyobb mértékben itták mint most, mikor mondhatni csak hirből ismerjük, s pár pohár mártiusi serrel egész esztendőre beérjük. Egyébaránt a serfőzés akkor sem remekelt, s mit főztek is ott romlott. Mint borpótlékok eléjőnek még a nyír, alma, kökény s egyébféle vizek, melyek a népnél itt-ott most is ismeretesek. Méhsert sokat és pompást csináltak, kiviteli kereskedést űztek vele.

Mindezen italok javát maig is ismerjük, de nem többé az ivásmódot, melylyel őseink s az egész akkori Europa, az ivás mesterségét oly tökélyre viheték, mikép pataokban folyt a bor a nélkül, hogy azon részegségre jutottak volna, mely a mostani pancsolt borok s egyéb szeszes italoktól rögtön elő áll. Kisértsük meg elemezni.

Bethlen Miklós írja ³⁾, hogy még tanítója volt, s gyakran csak azon vette észre, hogy a kristály feneke kettősnek látszik.

Többire minden pezsdülésig ivutt, s e rossz szokás oly általános, hogy ha valakinek vendégszeretetét akarák kifejezni, azt mondák róla: senki asztalától sem megy el annyi mámoros, mint ezétől s ezétől. Még a bornemiszák is a mai egy meszely helyett, félkupát, sőt három meszelyt is megittak. S Bethlen mint nagy mértékletlenséget emeli ki, hogy barátai

¹⁾ Kemény, Önéletírása. 137. ²⁾ Engel: Monumenta Hungarica. 196. I.

³⁾ Bethlen Miklós Szalaynál. I. 192—8.

kedveért legfeljebb egy ejtelt, egy kupát ivott meg: holott ő borainkhoz ma már mézszáros gyomor kell, az is a javából.

Eléadja tovább, hogy 1688-tól, mikor tanácsi rendbe lépett, s uri névre kapott, sok és jó borokat tétetett fel; s egyre mondogatá, édes uraim! kegyelmetek tudják, hogy én nem iszom, mást sem erőltetek, hanem jó szívvvel adom a mi csodás, ha tetszik kegyelmeteknek, legyenek gazdák magoknak!.. S azzal a serleg szakadatlan járt az asztal körül... még pedig mindig jobbra ¹⁾, ő pedig kristály poharából köszönté rendre vendégeit, még pedig rendök és nevök szerint; mire poharát mindenik kitűrité, kivéve azt, a kiért ittak. Miután a gazda mindeniket köszönté, akkor valamelyik ekép szólt: imhol a házi ur köszöntött reánk, hát mi ne köszöntsünk-e a háziasszonyért! Köszöntették, s azután annyi poharat köszöntöttek egymásra, míg jó kedvből pezsdülés, pezsdülésből mámor lett.

És ez annyira divat, hogy a pezsdülésig-ivást még a fejdelem asztalánál is gondot adott elkerülni. Teleki Mihálynál olykor Bethlen is a társasággal tartott. Másutt ha ejtel borig vitte, elbucsuzott, vagy felkelt, s az asszonyok körül sétált, velek beszélgetett, míg azok asztalnál maradtak.

Azonban e nem csak nálunk volt így, mert az egész régi világ férfiai oszták e társadalmi bünt. Már Róma lakomáin annyira vitték, hogy utoljára egymásért annyi poharat ürítettek, mennyi betű volt nevökben ²⁾.

De azért a magyar itt is megtartott bizonyos rendet és határt. Miként a régiek az istenekért, úgy eleink ünnepélyes alkalmoknál az első poharat mindég a fejdelemért üríték. S miután a gazda vendégeit s a vendégek a gazdát köszönték, csak akkor kezdődött az ivás, kezdődtek a barátság atyafiság poharai ³⁾.

Hogyan győztek meg annyit, ez a talány. De tán nyitjá-

¹⁾ Toppeltinus, Origines et Occasus. Cap. XVI. ²⁾ Montfaucon. 220. l.

³⁾ Toppeltinus, Cap. XVI. Klemm, Culturgeschichte I. 358.

ra jövünk, ha megemlítjük, hogy őseink, mikép a rómaiak nem tiszta bort ittak, hanem két-harmada víz volt, azt is jéggel hűtötték s úgy hozták asztalra. Már János Zsigmondról megjegyezték, hogy szerette a jó bort, s azt jegesen itta ¹⁾. Mikor I. Rákóczi György Morvaországban a svédekkel egy zászló alatt táborozott, a svéd urak csodálkozva láták, hogy még a vén Kornis Zsigmond is jegesen itta borát ²⁾. Hogy ezt kivihelessék, a borokat nem rakták fel, hanem az inasok intésre hozták elő, mint ezt Bethlen M. igen csinosan elbeszéli, mint következik. Házasodni akarván, leánynézőbe indult, be tér Basa Tamáshoz Zabolára, hol Kún Istvánt s leányát, Kún Ilonát találta. Ismerte a szokást, hogy az eféle szándékban járókat az öreg urak ivásba szerették keverni; mikor vacsorához ülnek, a gyógyi mellé egy tüveg kovásznai borvizet adat inasa kezébe, hogy hűtőbe tegye. De a történik vele, hogy valaki a borvizet titkon hasonló szintű borral kieseréli, s Bethlen jó hiszemben addig köszöntet a pohárt, míg az öreg urak tréfás céljokat elérték ³⁾.

Hogy nem ismerte fel színéről, kérdehetik olvasóim? Erre legérthetőbben az akkori ivóedények anyaga felel, mely minden egyéb volt, csak az nem, mi ma, tudniillik tüveg. Miként a rómaiak, úgy a magyarok az ősidőben leginkább cserép kanecsokból ittak; mi később ezüstre változott. Az tüveg és kristály csak is a XVII. század vége felé kezdé kinyomni az ezüst poharakat, kelyheket és kupákat, melyek a pohárkoczczantásokat oly dicsőségesen állták a fejedelmek korában.

Leirtuk, hogy ittak eleink. S előre képzeltük, hogy fiatal regényíróink orgiai színeket keresnek e sorokban, hogy nemzeti életünk e dicső korszakát, s azon kor legnagyobb magyarjait, a nemzeti fejedelmeket, bachanaliák közt szerepeltessék. S feledik megjegyezni, hogy a XVI. XVII. században, egész Europa sinlett e betegségben ⁴⁾; kifeledik a pohározá-

¹⁾ Forgács, Hist. 625. 1. ²⁾ Kemény, Önéletírása. 457. ³⁾ Bethlen M. Szalaynál. I. 360. ⁴⁾ Lásd a részegeskedés történetét. G. Klemm, Allg. Culturgeschichte. I. 341—46.

sok költői oldalát, a zenét, a külföldön divatozott bárdokat, troubadorokat, Mátyás király énekes költőit, II. Lajos zenészeit ¹⁾, s a fejedelmi korból Apor Péter következő helyét: mikor megittasodtak, az énekes inasok énekolni kezdettek valami szép régi magyar dolgokról; némelykor szerelmi dalokat is mondotak, kivált a nagy embereknél; akkor szép magyar nóták voltak, annál ivutt a nagyjá az embereknek; most látom azokat a szép nótákat Erdélyben senki el nem tudná funi; mikor mulattanak, igen kedves muzsikájok volt a török síp és dob, a mely nótákat pedig a sippal futtak, ugyancsak indította az embert mind az italtra, mind a vigasságra. Asztaltól felkelvén, vagy még asztalnál ülén, készen volt a hegedű és duda s ottan-ottan a furulya és cimbalom, tánczolni kezdettek ²⁾... Mennyi költészet a prózai jelenetben. Mint szabad és boldog hazafiai poharoztak, de poharozásuk ritkán vált orgiává. Ha ittak, legalább kedvderítő bort ittak. S ha áll az, hogy a bor a román, a ser a germán, a pálinka a sláv népek kedvencz itala: a magyar e részben a román népfajokkal szavazott.

Láttuk a fejedelmi kor evés és ivásbeli szertartásait, hátra van némely oly mellékletekről szólnunk, melyek korunkig jöttek, milyen az étel előtt és utáni rózsolisozás, az ebéd utáni feketekávé, a vacsorákat befejező thea, s mibe a magyar úgy belebolondult — az ebédeket, vacsorákat füstfelleggel koronázó — dohányzás.

Mig ebédeink után hiányzott a feketekávé, az égettbor félék foglalták el e tért. Egy pohárka szilvorum, medgyviz, cseresznyevíznek keresztelt szesz maig is sok helyt tartja magát; holott a nemzeti fejedelmek korában, mikor egyébaránt Europa fejedelmi udvaraiban is divat, csak is reggel látjuk említve, mint hogy még hitelben állt a balvélemény, hogy orvosság, s hogy a belőle pancsolt aqua vitae, vagy magyarosan az akovita általános gyógyszerövel bir, főleg a pestisek ellen. Nem kívánjuk megénekelni, de annyit mégis megjegyzünk,

¹⁾ Engel, Monumenta. 191. ²⁾ Apor, Metamorph. III. czikk.

hogy azon kor pálinkája, vagy égettbor, mit gerezdekből nyertek, vagy szilva s egyéb gyümölcs szesz, de nem a mostani gab-napálinka, mely mámor helyett dühösséget, vérengzést kelt ¹⁾.

Ma már nem is ebéd, ha fekete-kávéval nem végződik. A fejedelmek korában a töröktől látták, de nem irigyelték; s meglehetősen rossz hirben állt, mióta az elfogni szándékolt Majláth István vajdát a basa megebédeltette, s mikor Fogaras várába visszaszándékozott volna menni, azzal marasztá, hogy hátra van még a feketeleves. Még e kor végén annyira idegen, hogy a gr. Toldalagiak levéltárában egy lakadalmi jegyzékben pár font kávé áll, német uraimék számára ²⁾. Sajátlag mahomedan ital, a nekik megtiltott bor helyett, mit Europa a XVII. században kezdett bevenni; s mi I. Napoleontól előidézett continental zárrendszer miatt annyiféle suerrogatummal kezdetett meghamisíttatni ³⁾.

A thea csak is napjainkban kezdett az özsonyákon szerepet játszani, s a vacsorákat, boraink nagy hátrányára, befejezni. Bethlen Miklós a XVII. század második felében már említi a herbathét, mint a melyet víz helyett ivott; bizonyosan fogalma volt róla, hogy China hazai itala a víz rosszasága fedezésére volt ott kigondolva. Apor, néhány tizeddel később, a theát és kávé-t már mint reggelit említi; holott Európában is csak a XVII. században lett itthonos, hol különösen Anglia és Holland s utánok Muszkaország vette kegyébe; az utolsó a cukor főzés maradványaiból nyert rhummal kezdé vegyíteni, mi reánk is elharapódzott.

A dohányzás, mely ma már oly szenvedélylyé vált, hogy többé a római néppel nem panem et circenses-t kiáltana a nép, a fejedelmi korban csak névről volt ismeretes. Európát sem oly régen boldogítja, mert Amerika felfedezése gazdagítja vele a világot; Nicot, mint fűvész, 1560-ban ismerteté; Drake 1586-ban kötött ki pipázva Plymouthnál; s 1633-ban IV. Murat

¹⁾ A pálinka történetét l. Klemm. I. 338—42. ²⁾ Mig az 1709-ki ár-szabályban 1 font kávé 1 ft. 80 kr., egy löt thea 60 pénz, mi egy véka tisztasusa ára volt. ³⁾ Klemm, Culturgeschichte. I. 348.

szultán még halállal bünteti a pipázó törököt ¹⁾; a szivart csak is 1830 körül hozá be Páris. S ha Apor a mult század elején elmondhatá, hogy semmi nyájasság, ha nincs tubák-piks vagy pfeif-tubák — holott még gyermekkorában csak a kocsisok, darabontok pipáztak — ²⁾, ugy mi is azt mondhatjuk a szivarról.

Egyébaránt a dohányzás kezdete Erdélyben 1658-ra esik, mint a mikor négy évig füstölték dohánynyal és porral Erdélyt a törökök. Egyelőre a papiszékek keményen tüzeltek ellene; minek természetes következése lett a titokban pipázás, mi számtalan égéseket vont maga után. 1670-ben a törvényhozás is sikra szállt: kimondaték, hogy valaki a hazába hozná, vagy vele kereskednék, veszesse dohányát s minden vele található vagyonát; ki pedig vele élne, ha jószágos 50, ha egyházhelyű 12, ha nemtelen 6 ftot fizessen ³⁾. De ugy látszik a pipatüz a törvényezikk ellenére is tovább harapódzott; honnan 1683. mártiusában Segesvártt mint haszontalan és káros szer proscriptiójára uj törvényezikk kél; de csak is a büntetés szelidítése kedvéből látszatik ujra szőnyegen; mert ekkor már a nemesre csak 12 forint büntetés szabott, mig a népen a 6 forint meghagyatott ⁴⁾. E törvényezikk már természetese ellen is szót emel, ugy a portubák ellen is. E sem használt, miért is a fennebbi törvényt 1686-ban is megújíták ⁵⁾: hihetőleg az akkori szolgabíró restelte büntetni a pipázót, mig maga ment élől a pipázásban. Honnan a tilalmazás 1688-ban ismét megújított ⁶⁾. E törvények mit sem értek: 1689-ben tehát még keményebbet hoztak; mely azokra, kik dohányt vetnek, földjök vesztését szabá; azokra pedig, kik szivják, fűtisztekre 200, regálistákra 50, birtokosra 30, egyházhelyi nemesre 12, jobbágyra 6 forintot vete. De ugyan e törvényezikk magyarázza meg sebes harapódzása okát is, midőn azt mondja: „megtiltot-

¹⁾ Klemm. I. 363. ²⁾ Apor, Metamorphosis. VI. cikk. ³⁾ Fejérvári 1670. 1. dec. 13. czikkely. ⁴⁾ Segesvári 1688. mart. 11. czikkely. ⁵⁾ Fejérvártt tartatott oct. országgyűlés 9. czikkely. ⁶⁾ Radnoti 1688. sept. 8. czikkely.

tuk ugyan, de a büntetéssel a tisztek abutáltak, és midőn a szegény embereket exequálták volna is, egyfelől a szegény embernek marháját hajtották, másfelől a pipa a szájokban volt¹⁾. Így küzdte a törvényhozás az étellel. A nemzeti fejedelmek után alkotott főkörmányszék a dohányárulást egy görögnek haszonbérbe adja, tehát bizonyos monopolium kezdődik: s mégis a népen egy két három forintot csikortak a tisztviselők, míg a gazdagabb körökben a pipázás egész hazában szélitibe folyt. Mignem 1702 márt. 21-én gr. Bethlen Miklós cancellár a főkörmányszékhez hathatós iratot intézett, melyben megírta, hogy emberi és isteni jogszerűség ellen van, hogy a szegény népet büntessük, míg a dohány haszonbérbe adása, s folytonos pipázás által a hatalmasok a törvényt eltörölték. Minek következtése lön, hogy a dohány-tilalom határok közé esett, vagy is a pipázás csak is utcán és gyulékony épületek között kezdett tiltatni²⁾... Így pipáztuk el a mult századot 4—5 kron fizetve a dohány fontjait. Sőt mivelhetését maga a kormány elő kezdette már a mult században segíteni³⁾.

A fejedelmi ebéd szertartásai.

Hogy a fejedelmi kor asztaltartása leírását kiegészítsük, a fejedelmek ebédlési szertartásaival rekesztjük be e cikket, mi az egyesekére is fényt derít.

Előre kell bocsátnunk, hogy a fejedelmi udvarnak két konyhája volt, külső és belső. A külsőn főztek az udvarnak, míg ellenben a fejedelem étkeit, a fejedelemasszony feltűgyelete alatt, s szobái közelében, szakácsnék készíték⁴⁾... Brandenburgi Katalinnak három konyháját említik, külső magyart és németet, s a belsőt, hol német szakácsasszonyok és leányok főztek német módon⁵⁾. Felesleges mondanunk, hogy a többi fejedelmeknél csak is magyar módra főztek.

¹⁾ Segesvári 1689. 1. jan. 7. cikkely. ²⁾ Középajtai dohány, Benkő Józseftől, Szeben és Kolozsvár 1792. 24—26 lap. ³⁾ Benkő, Gen. Trans. I. 110. 111. l. ⁴⁾ Apor, Metamorph. IV. cikk. ⁵⁾ Kemény J. Rumynál. II. 23.

Ezzel a fejedelmi lak ebédlőjébe léptünk, mit udvarházainknál maig is palotának neveznek. Pillantsunk végig a teritéken.

Tíz órakor a konyhamester felment, s jelenté, hogy a szakácsok készen vannak. A főpohárnok pohárnokjaival elő állt, az asztalra előbb arany-ezüst fonallal himzett abraszt vetett, s úgy terité be fehér abraszszal.

Az edények, mik szerepeltek, mind ezüstök s legalább szélek meg van aranyozva.

Bethlen Gábornál, mint véghagyománya mutatja, száz ezüst tál járt elő, ezekben, befedve jöttek fel az étkek.

A marczipán tángyéra áttördelt, a saláták kis aranyos tálokban, a gyümölcsök lapos aranyos csészékben jöttek, még pedig a befőttek kétfülkében. Az eczet és mustár ampolnában jelenik meg, lábos tángyérok, a nádmézporozó sem maradhat el, valamint nem az aranyozott só és bors-tartó.

A három féle ivó-edény, kupa, kehely és pohár nagyszámmal özönlé el az asztalt. Az öreg ábrám-kupák, a belől aranyozott s kívül czímerekkel, jelmondatokkal feldíszített fedeles és fedeletlen kelyhek, az apró poharak ezüst, gyöngyház és termés kristályból, jaspis s más drágakő fedelekkkel, tarka szép vegyületet képeznek; melyek mellé a hattyu, strucz, öz, delfin s egyéb állatokat képező kannák jöttek, oly számmal, hogy az asztal egész állatseregletet mutatott. Mindezekre a pesti muzeum nagyszertű kehely és kanna gyűjteménye nevezetes világot derít, hol egyszersmind Izabella termés kristály pohara is látható, úgy az erdélyi muzeumban a Bocskai István ezüst serlege.

Készen lévén a teriték, az étkeket a konyháról felindíták. A menetet az asztalnak nyitá meg, rárótoll-forgósan, díszre szerelt paripán; utána a konyhamester, kit az étkefogók követtek, kiknek kezében selyemmel varrott asztalkendőkkel kötött ezüst tálak párologtak. Az asztalnak a grádicsnál lováról leszállt, s az ebédlő-palotába vonultak fel... mely szertartás minden fogásnál ismétlődött.

A mint bejelenték, megjelent a fejedelem, mégpedig ha tanácsurak voltak nála, azok léptek ki előbb, utánok a főudvarmester jött, kinek kezében magánál hosszabb, ezüstös nád-

pálcza, melynek közepét fogta. Utána lépdelt a fejdelem és fejdelemné.

A fejdelem megjelenésére az urak rendet állottak. A főpohárnok egy alpohárnokkal térdhajtások között a fejdelemhez közeledtek, egyik nagy ezüst medenczét, másik ezüst korsót, s skofiummal varrott kendőt tartott kezében, előbb a fejdelem mosdott meg, azután a fejdelem asszony. Ha valamely magyar-honi zászlós-ur vagy külföldi követ is volt jelen, az a fejdelemmel egyszerre mosdott.

Megmosódván a fejdelem, az udvari lelkész, vagy pohárnok elmondotta az asztali áldást, mi alatt a fejdelem zöld bársony nyusztos stívegét levette; mit végeztével újra feltett.

Itt következett a helyfoglalás. A fő helyet a fejdelem és fejdelemné foglalá el egymás mellett, mellettük pár arasznyi tér üresen hagyatott; azon alól az udvarmester helye következett, ki, miután az ott marasztott urakat leülteté, maga is helyt foglalt, vagy az ott nem marasztottakat maga asztalához vezette, kik a fejdelemtől előbb ünnepélyes búcsút vettek.

A mint a fejdelem leült, a fejedelmi buzogányt tartva, háta megé állott egy fegyverhordozó, s ott maradt.

Megkezdődött az evés...

Mikor a fejedelmi pár valamelyike inni akart, a fő-inyadó előhozta a bort, s abból a kezében levő kis ezüst tángyér-ra keveset kitöltvén, a fejdelem szeme előtt megitta: úgy nyujtá a kehelyt oda; s ezt minden pohárnál ismételnie kellett. A vendégeknek a pohárnokok szolgáltak. Poharat köszönni a vendégekre, még a fejdelem asztalánál sem mult el soha. Apafi még azon ebédnél is megtette, mely után a nála ebédlő Béli Pált 1676-ban elfogatta, bár mordabbul nézni soha nem látták ¹⁾.

Vége lévén az ebédnek, ujlag elhangzott az asztal áldás; azon renddel mint jöttek, visszavonultak... Így ebédelt Apor szerint I. Apafi ²⁾.

¹⁾ Bethlen M. Szalaynál. I. 452. ²⁾ Apor, Metamorph. IV. cikk.

MÁSODIK CZIKKELY.

A CSALÁDI ÉLET.

Csak boldog családok alkothatnak erős nemzetet. S egy nemzet csak addig erős és szabad, míg a családi élet gyökerein a romlás férgje nem mutatkozik. A magyar is csak akkor lesz ismét nagy és dicső, mikor költői „Romlásnak indult, hajdon erős magyar-féle“ fájdalemekkel nem tépelődnek...

Régen a magyar szó eskü volt. A ház becsületét senki se merte tapodni, különben vérével mosá a szennyet. S ha a család érdeke úgy kívánta, az egész család síkra szállt.

A rómaiaknál házi istenek voltak, a magyaroknál a gyermek és nő részesült e bálványozásban. A férj hatalma korlátait soha át nem lépte, s ha tán mámor vagy szenvedély hatalmába esett, a nő előlépett, s a férfi mint szelidített oroszlánya engedelmeskedett.

Erényen, gyöngédségen nyugodott a régi családi élet, s ezért volt oly erős a láncz, mely a családot egybe fűzé.

A gyöngéd viszony kedvet adott a foglalkozásra, s bár merre jártak, nyomukban áldásnak kellett fakadni. Ismerték, mikép csakis anyagi jóllét biztosíthat függetlenséget, tekintélyt a társadalomban. Az előmenetel két parancsát, dolgozz és takarékoskodj, a ház minden tagja megtartotta. A férfi szerzett, a nő megtakarított. A férfi gazda volt, a nő gazdasszony. Mert szükség nem bántotta, a férj későn öszült, a nő örök ifjúságban élt, mosolyogva fogadták egymást ha összejöttek, s mo-

solyogva váltak ha távoztak; a férj nyugodtan szántott vetett, tanácskozott, vagy csatázott: a nő csendesen mesélt gyermekeinek, meglegedve vitte a ház terheit, nem félt, hogy egy szép reggel tönkre jutását hallja suttogni.

Alig két század, s hová juttatott volt a külföld majmolása. Akkor kevesebb volt a kényelem, de édesebb volt az élet; több volt a foglalkozás, de a munkát bizonyos nyugalom, boldog vénség koronázta. Az újabb idő mindent megfordított vala: a régi családi élet helyébe társadalmi élet lépett; hol a boldogság tenyészett, az asszony és gyermekek szobáját, háttérbe szorítók a szálon szőnyegeiért; a belbecs semmi, mindenben csak a látszat; a férfi nem bira már elég erős, a nő nem elég gyöngéd lenni; a szerepek össze lőnek tévesztve; minden család mintha bábeltorony építésre lett volna kárhóztatva: mindent csak a zaj, de eredmény sehol sem mutatkozott. Csak hogy a külfényt fedezhessük, mindenből kiloptuk vala a tömörséget, csak külszín minden, alapja sehol semminek... Csak még néhány tized, s ha később ébredünk, hiányzott volna házukban mi a ház lelke — a család, s mi a nemzetek erejének alapja — a családi élet.

S a magyar megsztint volna — magyar lenni.

I. FEJEZET.

A CSALÁD TAGJAI ÉS FOGLALKOZÁSA

Hogy a régi családi élet részleteiről fogalmat adhassunk: rendre kellene emlékeznünk egy ős magyar család összes személyzetéről s azok egymáshoz viszonyáról.

Régen a család nem egy háznépet tett, mint jelenben. Az ősi vár, kastély, városi, falusi ház fedele alatt az ifju párok mellett soha sem hiányzottak a szülők, s gyakran mint a ház eztist koronája, ott éltek a nagyapák, nagyanyák, s az családot gyermekek, unokák egészítik ki. Mint egy méhkas egy királyné alatt, oly szeretettel éltek, milyenről fogalmunk alig lehet.

Az urak körét a szolgálati személyzet serge vette körül,

kik annyira a házhoz tartoztak, hogy a ház feje gyakran még családja tárgyait is cselédjeim czímmel emlegette...

Messze vinne, ha a család minden tagját beakarnók mutatni, legyen elég azokat vázolnunk, kik körül az egész fi-gyelme összpontosult, a családapát, családayát és gyermekeket, s mi a magyar családi életnek annyi sajáttságot kölcsön-zött, a szolgálati személyzetet.

A családapa és anya.

A ház két feje három fontosabb szerepben jelenik meg a családi életben: mint férj és feleség, atya és anya, gazda és gazdasszony; s mindenik hivatás betöltése oly fontos, hogy ezek összhangzása nélkül nincs boldog családi élet.

A férj és női kötelességek kölcsönös betöltése, a házasság terhei, fájdalmai kölcsönös édesítése nélkül, nincs családi élet. Éppen ezért a magyar családé a lehető legtágo-sabb kölcsönösségre volt fektetve.

A magyar lovagiasság e téren más nemzeteket felyülha-ladólag lépett fel. Már Szt. István korában, mikor a nőnem Európa szerte rabszolgai állapotban sinlett, a magyar törvény-hozás a nőnemet törvény oltalma alá helyezé ¹⁾. S oly jogokat biztosított számára, melyekre a magyar nő, míg álltak, büsz-ke lehetett ²⁾.

Mint hogy az aranynak is van salakja, a magyar férjek és nők közt is fordultak elő esetek, melyek a törvény szigorát vevék igénybe. A németek sokat tartanak Tacitus által raj-zolt erényökre, mely egész odáig ment, hogy a hűtlen nő azon-nal férje teljes hatalmába esett ³⁾. Nálunk is így volt. Már 1092-ben Szent László törvénybe iktatá, hogy a hűtlen nőt férje megölheti ⁴⁾. S e törvény később még szigorubbá lett; mert a hűtlen nőt lovak farkán szaggatának szét, vagy élőfák lehu-zott erős ágain csaptaták fel ⁵⁾.

¹⁾ Szt. István. I. Decr. 15. 31. fejt. ²⁾ Lásd fejtegetve Magyar Saj-tó 1857. január. ³⁾ Tacitus, Germania Cap. XIX. Klemm, Germ. Alterth. 38,

⁴⁾ Szt. László. I. decr. 13. 20. fejt. ⁵⁾ Bonfin Dec. II. Libr. 2.

Hát a férfiakat? Mintha látnám, hogy e kérdés nyomul azon nők ajakára, kik több szabadságot óhajtanak, hogy azzal még jobban vissza élhessenek... E kérdésre is felel a történelem, még pedig azt mondja, hogy őseink loyálisabbak voltak, mint a germánok; mert a férfinem, mely maga alkotá e drámai törvényt, magát is alája veté. S hogy e törvény nemcsak papíron, de tényleg is állott, pár példával szolgálhatok, még pedig hogy mesének ne tessenek, nem a legrégibb korból.

— Izabella királyné uralma alatt történt, hogy sajó-kereszturi Kereszturi Boldizsár, Sajó-Keresztur, Fellak, Gyeke, Egres s más faluk ura elfeledkezve magáról, nejével, Margit asszonynyal rosszul bánt, a nő elhagyta, rokonai kibékiték, visszament; erre a férj ártatlan nején késsel sebeket ejtett, sőt egy más nővel, kinek leánya sem maradt ki a játékból, tilos viszonyba lépett: e tettiért nagyobb büntetést kapott mint a halál, elveszté minden jóságát, el becstületét, erkölcsi halálra lőn ítélve, hogy járjon mezitláb és hajdanfönt, s az emberek társaságából kirekesztetett... Hogy e büntetés ténynyé vált, mutatja az, hogy hét faluját 1547 ben Martinuzzi, mint helytartó, Kabós Mihálynak adományozá ¹⁾.

Hogy e példa nem csak magára áll, szabadjon még egy pár kellemetlen emléket megújítani.

Ugyan csak ez időben történt, hogy Tordán egy nő férjét tilos viszonyban találja, a törvény a férjet neje hatalmába adá; a tordai piacon 1552. oct. vérpád állíttatott, a férj réá lépett, nejétől kegyelmet kért, de nem kapott, s feje elesett.

Ugyancsak ez esettel egyszerre van elbeszélve, hogy Nagy-Váradon, mi az időben Erdélyhez tartozott, Szabó Pál az ő kedves nejét hűtlenségen éri, bevádolja s kimondák reá a büntetést; a vérpádot felállíták, a nő rálépett, kegyelmet kért, s a szerető férj megkegyelmezett. Telik az idő, a férj is megtántorodik, neje bepanaszolja, a vérpádot felállítják, a férj vérpadra lép, a nő ott állt, a kegyelem nála volt; a férj emlékezteté a fennebbi jelenetre, de a nő nem emlékezett, nem kegyelmezett, s Szabó Pál feje elesett ²⁾.

¹⁾ Okl. Kolozsm. Conv. Transumpt. XI. 915. ²⁾ Miles. Würg-Engel 50—51.

Nem folytatjuk tovább, azt hisszük, megfeleltünk azon felvethető kérdésre, vajjon a törvény a nőt és férjet egyformán sújtotta-e: s ki lehet mondani, hol a törvény szigorát így alkalmazák, ott a férji kötelezettségek megsértésére nem lehet gondolni.

Azonban a törvény ez eljárására nem sok szükség volt, mert azon szívélyes benső viszony, mely a férj és nő közt és időktől fogva létezett, mely az együtt élő családot össze fűzte: minden hűtlenséget lehetlenné tett. Bár a viharos időkben, hol a férjnek annyiszor jutott dictátori szerep, a házkormányza egyedtől a férjet illette, a férj nejét a leglelanczóbb címekkel tisztelte meg: a egymásnak letett hittől hitvesének, mert örömei fájdalmai, a ház terhe és jólléte fele részessévé tette, őt feleségnek nevezte; sőt, miként Gerando is megjegyezte, maga a nép mai napiglan, kincsem, galambom, rózsám, csil-lagom megszólításokkal él neje irányában ¹⁾.

A nő szintén gyermeki kegyelettel csüngött férjén, mint kitől oltalmát, boldogságát várta. A férj benső bizalma jeléül tegezte a nőt, ez tisztelete jeléül kegyelmednek szólítá férjét, s ha jelen nem volt, az édes urnak czímezte ²⁾. Sőt a fejdelemné is így irt alá férjének: kegyelmed szolgáló leánya, az felséges Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsánna ³⁾. És e patriarchális viszony még a férj testvéreire is kiterjedt, azokat kisebb, nagyobb, középső urának hitta, úgy miként férjéhez koruk igényelte ⁴⁾.

A gazda és gazdasszony szerepét tartá a régi családapa és anya másik kiváló elhivatásának.

A magyar, már kezdetben, a legnemesebbnek tartott foglalkozást, a földmivelést vette nemzeti üzlettil. Azt, mit a még romlatlan Róma; s melyet Cicero, Seneca s mások egy szabad emberhez legmúltóbbnak festettek ⁵⁾.

A magyar jókor felfogta horderejét, de nem bálványozta

¹⁾ Gerando, Siebenbürgen. I. 11. ²⁾ Bethlen M. Élete. I. 554. ³⁾ Tud. gyűjt. 1817. III. f. 35. l. ⁴⁾ Kerékgyártó, Magyarország. mivelőd. I. 447. ⁵⁾ Bethlen M. Életirása. I. 373. 437.

Horacius azon odáját, *Beatus ille qui procul negotiis, paterna colit rura*: inkább a középkor azon elvével tartott, mely szerint egy lovagnak délelőtt szántóföldeit, délután a lovagjátékokat volt illő hogy látogassa. Azonban a régi magyar loagnak nem jutott e szerencse, mert ha délelőtt barázdáiban gyönyörködött, délutánját a hivatal, s a harczy játék helyett, a csatazaj vette igénybe.

Gyönyör volt a gazdaszat, mert a földmívelés három tényezője a földbirtok, munkaerő, üzleti tőke, mind a három megvolt. Megvolt, mert a régi ur maga volt magának jószágigazgatója, maga tervelt, számított, gazdáskodott; s tisztjei, bíráival szemben oly szivélyes, hogy azokat ha vénebbek voltak, Tóbiás apámnak, Simon apámnak szoligtatta. S ugy tettek, mint Majláth Gábor, Fogaras ura, ki alig volt nap, melyen mértföldekre terjedő gazdaságát be ne lovagolta volna ¹⁾.

A három tényező közül a földbirtoknak olyszertű természete volt, mint az ótestamentombeli zsidóknál, hol a birtok a családé, s csakis ötven évre lehetett eladni; s a székelyföldi földviszony Lacedemonra, ezen legelső conservatív államra emlékeztet, mely kis országát 9000 lovas s 30,000 gyalog telekre osztotta volt... Beeses volt a földbirtok, mert hivatal, hadviselés, befolyás, minden a földhöz vala kötve.

A munkaerő nem volt a legeszményibb, mert jobbágság turkálta a földet; s e procrustesi ág kifogyhatlan lévén, mondhatni pénzörő befektetésére nem igen volt szükség. Aránylag sok lévén a föld, ily erővel csak is a római slendrián ugaros gazdaszatot folytatak. De meg volt még azon jó, hogy a gazdagságot akkor nem a jobbágyok száma szerint számíták: hanem ki mennyi köblöt vetett; így határozzák meg Apor István gazdagságát 5000 köböllel ²⁾, vagy kinek mennyi kalongya gabonája termett, így van kifejezve Bánfi György főkormányzó gazdagsága, megemlítvén, hogy 1702-ben egy pár jószágán 40,000 kalongya gabonáját égeték el a kurucok ³⁾.

¹⁾ Archiv d. Vereins. N. F. II. 36. ²⁾ Apor, Metamorph. II. czikk. ³⁾ Bethlen M. II. 233.

Termesztettek, de nem téveszték szem elől, hogy Erdélyt a természet baromtartó országgá nézte ki: Erdély és Oláhország lapályain teméntelen gulyát, juhnyáját tartottak ¹⁾; a méhészet akkorában folyt, hogy Bethlen János cancellár egy-egy gyermekére ezer kosár méhet hagyott ²⁾. A mellett országos haszonbéreket tartani, üzletekbe bocsátkozni, nem tarták rangjokon alóli dolognak; innen volt, hogy tíz-husz ezer arany készpénz nem vala ritkaság.

De midőn a sikert látjuk, nem szabad elfeledkezntünk arról, hogy a siker dicsőségének fele, feleségét, a ház örömeinek és terheinek fele részesét illeti; mint a ki a g a z d a s s z o n y i hivatást példás ügyességgel töltötte be. Ők vitték a gazdasszonyság apró, de oly bokros gondjait. Kinek legtöbb vászna, ma jorsága, kinek legtisztább háza, legizletesebb asztala, a tart-hatott legtöbb igényt a tiszteletre. A legjobb házoknál az urnő intézte a belügyeket. Ez alól még a fejedelemné sem volt kivéve: I. Rákóczi György, I. Apafiné a jó gazdasszonyság kittingő példányai. S mikor Barcsai Ákos fejedelem ifju neje mellé gazdasszonyt vett fel, azt a fejedelemné fiatalságával látszék indokolni ³⁾. Férfi és nő büszke volt hivatása betöltésére. Tisztában voltak, hogy nő nélkül nincs háztartás; nélküle a ház méhkas királyné nélkül, s gazdasszony nélkül olyan a ház, mint a regebeli természet folyása, melyet Jupiter beleegyezése mellett rendezett volt valaki, s a legdúsabb esztendő mellett is csaknem éhhalál állott vala be, mert kifelejtették volt mi a nő folyvásti gondjaihoz hasonlít — a szelet.

Az ifju nemzedék.

Jövtünk a családfő harmadik elhivatására, egy térre, melyen ha akár a szülöket, akár a gyermekeket s illetőleg a nevelést kellőleg akarnók vázolni, igen terjedelmeseknek kellene lennünk.

¹⁾ Bethlen Miklós ifjukori életírása. 259. ²⁾ Bethlen M. I. 369. ³⁾ Bethlen M. Ifjukori élete. 93. l.

Ez a legfontosabb elhivatás. A gyermekek s különösen a leány gyermekek nevelése egészen a nőket illette. Ábíandós nevelőnőknek, kalandos nyelv és zenemestereknek semmi nyoma; de azért a korszellemhez képest gyermek és leány sok nevelést kapott. Mert az anya, ha a szükség kívánta, miként a pellikán önszívének vérét kész volt gyermekeibe átcepegtetni.

Az akkori leány nevelés részleteiről kevés adatunk; de annál több a fiakéról, mi az atyát illette.

Miként a mai pusztai ember a mint fia a ló serényét megfoghatja, a ló hátára adja iskolába: úgy a régi magyar elve az volt, hogy fiából derék tisztviselő, vitéz katona váljék; a nagy résznél a tudományos képzettség csak másodrangú kérdésnek nézetett.

Ha tehát ezelőtt pár század évvel egy előkelő házba léptünk volna, a ház nevendék reményeit vagy honn találjuk, vagy nem.

Ha honn van, már félbe hagyta az iskolát, haza ment, gazdaskodik, vadász és lovagol. Egyébaránt ez úgy volt akkor egész Európában. Mint Macoulay megjegyzé, iskolázással, külföldre utazással még Angliában se sokat törődtek; fiatalon haza vonultak, megtanulták ősök családfáját, az atya kifejté benne a velek született gentlemanni ügyességet, s mint született tisztviselők és hadvezérek mintegy a Jupiter fejéből pattantak elő.

Ha a ház reménye se honn, se iskolába nincs: akkor vagy külföldre utazott, vagy valamely udvarban apródnak van beállítva.

Ezen időben a főurak fiai nem anticipálák a küzdelemben kifáradt férfikor szórakozásait, s nem lötték unalmokban föbe magokat: hanem valamely főember, vagy éppen a fejedelmi udvar szolgálatába álltak, hol inas, bejáró, apród, íródiák czím alatt szolgálatokat tettek. Így hagyta magáról írva az egyébaránt jó családból született Cserei Mihály, hogy ő Teleki Mihály bejárója volt, s mint ilyen Gernyeszeg építésénél téglát hordott; így Kemény János Erdély fejedelme, hogy ő

15 éves korában Bethlen Gábor fejedelem apródja lett ¹⁾, s oly szolgálatokat tett, miket most a daróczból kiöltöztetett legények is restellenek ²⁾... Így lettek régen ama nagy emberek, kik nem csak a magok, de családjaik szerencsáját is megalapíták...

Ha pedig a ház reménye nincs udvarnál, s mégis képezni kívánta magát, akkor külföldre utazott. Magyar ruhában indult el; de ha lefoszlott, akkor künn készítették magoknak ruhát, németet, kozákot, milyet kaptak; de ha hazajöttek újra vissza öltöztek. Így jegyezte fel Haller Gábor naplójában 1635-ben a napot, melyben öt évi távollét után ismét magyar ruhát ölthetett. Így Bethlen Miklós még azt is, hogy viszatérvén hazájába, míg pántlikás ruhájából kibujhatott, milyen kaczagás tárgya volt ³⁾.

Egyébaránt meg kell jegyeznünk, hogy bár mennyire tesék barbárnak azon kor, a külföldnél nem álltunk hátrább. Ifjaink már a XV. század elején csoportoson látogatták a külföldi egyetemeket; s főleg a Boescai és Bethlen Gábor korától, hol sajátlag Erdély magasabb culturája kezdődik, alig volt valamire való fő, mely neveltetését külföldön nem fejezte volna be; pedig oly költséges volt a neveltetés, hogy Bethlen János, történész, Samu fia neveltetésére 1000 aranyot számított be ⁴⁾.

Így képződtek a fejedelmi kor nagy emberei, ily lelkiismeretesen végzik az öregek, az apai kötelességet.

A szolgálati személyzet.

Bemutattuk röviden a magyar urat neje, gyermekei társágában, mutassuk be a szolgálati személyzetet, s az urat azok környezetében.

A cseléd pénzben fogadott ellenség. Ha szintén nem is el-

¹⁾ Inasa, írja Önéletirata. 44. ²⁾ Kemény, ugyanott. 49. ³⁾ Bethlen Miklós. 320. ⁴⁾ Bethlen M. nagyobb életirata. II. 369: 282. 305.

lenség, mint Le Sage egyik regényében kifejezte magát: a gyertya mind két végét égeti...

Azonban nem így volt régen. Régen a szolgálati személyzet belső osztálya jól született ifjú emberekből állott, kik annyira a család köréhez tartoztak, hogy a családfő, a többségről nevezve övéit, a mai család szó helyett cselédet használt; s ez oly általános, hogy midőn 1569-ben a rendek János Zsigmondot kérték, mikép házasodnék meg, hazájok s cselédjeik jólléte érdekével indokolák. ¹⁾ E volt a fiatalság életiskolája. Ha jók voltak, jutalomra, hivatalbeli előmenetelre, apai nyájasságra számíthattak; de azért nehogy azt véljük, hogy egy tálból ették a cseresznyét, mert oly katonai alárendeltség, oly szigorú fegyelem uralkodott köztük, minőről most alig lehet képzetünk.

Nem is lehetett máskép, mert a régi magyar jószágait azon kötelezettséggel bírta, hogy mihelyt a hon bátorsága úgy kívánja, javai terjedelméhez képesti fegyveresekkel terem elő. Innen van azon számos udvari személyzet, mi azon kor egyik sajátossága. Számát a csűr egereihez volt szokás hasonlítani; de azért nem henyéltek: ha nem harsogott a harezi trombita, akkor házi s mezei munkával voltak elfoglalva ²⁾. Hogy számokról helyes fogalmat adjunk, megemlítjük, miszerint Apor István, az Apafikor egyik tekintélye 80 béjártót fizetett, ezeken kívül volt a teméntelen külső cselédség ³⁾.

Divat volt még ezeken kívül udvari trombitásokat, török-siposokat, hegedűseket, dudásokat, sőt még markalfakat vagy is bohócokat tartani, kik a lakomákat fűszerezék.

A belső szolgák, bejárók egészen külön, magasabb osztályt képeztek, udvarolták az urakat, gazdáskodtak, künn csak szekérben vagy saját lovukon jelentek meg; a mellett benn az ebédülő palotán ettek, még pedig mint az urak, három fogást, s minden fogáshoz ezüst pohárból kapták borukat; míg ellenben a külső cselédek, kocsisok, felejtárok, lovas legények, sza-

¹⁾ Az 1569. jún. 24-i art. ²⁾ Apor, Metamorphosis. II. czikk. ³⁾ Kovachich, Scriptor. Minor. II. 15.

kácsok, hajduk, darabontok más osztályt képezve, künn maradtak, künn ettek, de azok is oly bővön, hogy tölek egész tálok maradtak az agarak számára; s mikor az ur városon volt, tizen-tizenketten bottal kezökben s nagy sastollal süvegjekben mindig gyalog kísérték az urat, ha szintén térdig érő sár volt is, mely utolsó esetben az ur mindig lóháton jelent meg ¹⁾.

A szolgálati személyzet egy évre kötő szerződéseit ²⁾, s rendesen félévénként kapta fizetését. Ki azon kor cselédszerződvényeit forgatja, s látja, hogy Apor István bejáróinak trombitásainak 100 frtot, hét sing posztót, lovas inasainak 40, étékfogóinak 30 frtot fizet; a legjobb szakács 25, lovász legény 7, kocsis 6 frttal bééri, s feledi a ruhát, ételt, gabona, bor-illetéket: azon gondolatra jöhet, mikép könnyű volt a sok cselédet tartani. Azonban nem szabad felednünk, hogy azon korban, mikor egy nadrág egy forint, a 4600 ft. fizetés, mit Apor István e célra fordított, roppant pénzmennyiség ³⁾.

De azért fizették, mert csak a szolgálati személyzet roppant számát ide gondolva foghatjuk meg, hogyan folytathatá a régi ur nagyszertű gazdaszatát, hogyan lelte örömét kastélyában. Csakis feles udvari nép közepette lehetett változatos a lovaglás, szekerezés, vadászat; így volt zamatcs a lakoma és kehely.

Mert jóllehet nálunk soha sem jött elő, mint a patriarkáknál, vagy mint a saturnaliaknál Rómában négy napig, hogy az urak szolgáljanak fel a lakmározó cselédségnek: de meg volt a patriarkális viszony, meg voltak közben a saturnaliák; mert ha az urnak jó kedve kerekedett, elő állt a hegedüs, s bejáróival, mint azon kor fiatalságával, együtt üritgette poharát, beszelgetve velek a vadász vagy harczi nagy tetteket ⁴⁾.

Mily átmenettel jöttünk a mai korra, b. Naláczi emlékirata, meglehetősen érdekes adatokkal szolgál ⁵⁾.

¹⁾ Apor, Metamorph. VI. cikk. ²⁾ 1569. tordai. jun. 24. törvénycz.

³⁾ Apor, Metamorph. II. cikk. ⁴⁾ Apor, Metamorph. VI. cikk. ⁵⁾ Hetilap 1858. 44. sz.

A fejedelmi udvar személyzete.

Az egyesek udvartartása kisebb nagyobb mérvben a fejedelmi udvar utánozása levén, némely részletességeket ezen körből adunk.

Bethlen Miklós e tárgyat dióhéjba szorítva következőleg adja. A fejedelem, szolgálati személyzetét testőrségnek mondván, két századra osztja, az egyiket palotás testőröknek, a másikat udvari nemesek századjának nevezé. Szerinte mindenik száma 50—60, s az elsőt a haza előkelő nőtlen ifjai, a másodikat alsóbb rendű nemesek alkoták, kik itt polgári és katonai tisztségekre képződtek. Mind a két századnak egy zászlója, egy a parancsnoka. A palotások csakis a fejedelem személye körül tettek szolgálatokat, a más század tagjai a bejárók kötelességeit teljesíték. Ha a fejedelem utazott, kilovagolt, kíséretében voltak, egyik a fejedelmi kocsi jobb, a másik annak balfelén... Hasonló személyzettel birt a fejedelemné is ¹⁾.

Az itt befoglalt személyzeten kívül, a fejedelmi udvarban feles udvari néppel találkozunk. Mi végre nem gondoljuk érdektelennek, ha I. Apafi fejedelem udvari személyzetét, egy 1681 és 86-i napi illetéket kimutató jegyzékből, összeállítjuk.

Az összes személyzet, foglalkozása szerint, öt csoportra osztható.

Első a fejedelmi udvar kamarási s apródi személyzete, hol a legjobb hangzású családnevek jönnek elő, milyen Kendefi, Nalácz; s Kemény János, Bethlen Gábor ily személyzetén. Ezek közül bejáró 20—22, étékfogó 22—26, 1 fő és 1 alinyaadó, 6 pohárnok, 5 cipóhántó, kiket azonban 2 komornyik, 6 asztalinas, 6 pohárnok-inas, 2 palota-ajtón-álló támogatott szolgálatában.

Ezek öltözetére Kemény János írva hagyta, hogy Bethlen Gábor főemberek s urak gyermekeiből lett apródait, inasait, „maga lovain, merő pánczélosan, azon felytül pánczélszorító vi-

¹⁾ Bethlen M. Ifjukori életírása. 59. l.

rágos bársony zubbonyban, vagy szorító mentécskében, szkofiummal varrott bársonyos tegzesen, szkofiummal varrott s nuszttal prémezett bársony sütvegesen jártatta“ ¹⁾. S mikor hercegi aráját fogadta, még a kocsisai, felejtárai, kengyelfutói is veres bársonyban voltak öltözve ²⁾.

Második a fejedelmi udvar állandó személyzete, kik az udvartartás bel- és kül szervezetét vezették; ezek élén áll a főudvarmester, ki mindig főúr, mint János Zsigmond korában az ősz Apafi Gergely. Ide számítódnak a pap, káplán és kántorok, irnokok, mind névszerint; ezeken kívül 20—25 minden cím nélkül van bejegyezve, kik azonban ismeretlen nevű egyéniségek.

Harmadik csoportozat a konyha-személyzet. Ilyen egy fő és al-konyhamester, egy fő és al-borsoló, kik inkább csak szervezők és rendezők; ezek alatt állt 10—14 szakács, 4 konyha-ajtón-álló, 6—7 konyhasáfár, s 12 darabont, elegyes rend név alatt.

Negyedik csoport a szekerészet, lovászat személyzete. Ezek egy fő és egy al-lovász-mester felügyelete alatt álltak. Ide tartozott 10—12 lovász, 10—12 kocsis, 2 postásipos, 3 csatlós, 16 gyaloginas.

Az ötödikhez tartozik 6 trombitás, az udvari mesteremberek, sütők, mosók, s különböző szolgálattelvők ³⁾. Ezekhez számíthatjuk az udvar zenészeti személyzetét; milyen I. Apafi hegedűse, Trombitás Lőrincz; az udvari bohócokat, milyen Bethlen Gábor Mihály bírója, ki a fejdelem lakodalmán, Ballassi Ferencz Cserkesz nevű bohóczával az urak mulattatására kelevézt tört ⁴⁾.

Öltözete még a külső udvari népnek is tisztességes magyar ruha. Így látjuk, hogy egy 1674-beli egyezmény I. Apafi udvari mészárosra, Márkus Péternek, sőt még a peczérnek is szederjes brassai posztó mentét, hasonló dolmányt, s mindkettőnek fejér abanadrágot ígér. S az egyesek udvari népétől csak

¹⁾ Kemény J. Önéletírása. 49. l. ²⁾ Ugyanott. 85. ³⁾ Az 1681-i aug. 24-i jegyzék. Kemény József Diplomatariuma ez évhez. Az 1686-i Mikó Sándor urbecses gyűjteményében. ⁴⁾ Kemény J. Önéletírása. 86.

annyiban különböztek, hogy az Apafi s különösen az Apafiné udvari népe a többieknel valamivel hosszabb ruhát viselt.

II. FEJEZET.

A CSALÁDI ÉLET ÜNNEPÉLYEI.

Az így szerkesztett családi életnek három különös családi ünnepélye volt, két örömtünnepe, a kereszteleés és lakodalmom, s az elkerülhetlen gyászünnepe, a temetés.

Mily szertartásokkal folytak le, érdekes után gondolnunk.

A kereszteleés.

Régen, mikor a magyar előtt nyitva állt a közélet, a polgári és hadi pálya szerencséje: a kereszteleés a családi élet egyik legnagyobb örömtünnepe volt, mert minden gyermek újabb áldás vala a házon.

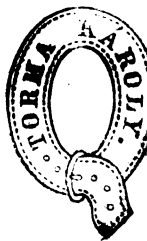
A kereszteleésnél első gond volt a keresztkomák keresése, kik vagy a rokonságból, vagy a ház azon barátaiból álltak ki, kiket vérség nem fűzött a családhoz, hogy ez által is közelebbi viszonyba jöjjenek. Mert régen igen gyakran megesett, hogy az elhalt szülő helyét a keresztszülők pótolák, vagy ha szükség nem volt rá, kötelességöknek tarták a keresztyermeket folyvást ajándékozni, s végül neki véghagyományozni ¹⁾. Így szerezte Bethlen János Budaitól Alsó-Rákost egyik gyermeke számára ²⁾.

Ha gyász vagy harci idők jöttek közbe, a kereszteleés évekig elnyult: végre összejöttek, s nagy lakomát üttöttek. Sajnálattal kell megvallanunk, ma már e lakoma részleteit nem ismerjük, s csakis a fenforgó személyzet megajándékozása módjáról van némi ismeretünk. Ilyen az, hogy mikor a bába a gyermeket a kereszteleésre készíté, szokás volt azt megtekinteni,

¹⁾ Bethlen M. Életrata. ²⁾ Kemény, J. Önletrata. 314.

s mosdóteknőjét pénzzel tölteni. Erre oly formák következtek, miket Rontó Pál beszél saját keresztelejéről:

A bába engemet szépen bepólyázott,
Mint pünkösdi királyt, tarkán pántlikázott.
Egy fejr abrasszal asztal terítettett,
S a mi szükséges volt reája tétetett.
A komák szép renddel mind e körül álltak,
Czeremoniához fogjon a pap, vártak....
A komaasszonyok hosszú fátyolokkal
Zöld rázsa szoknyában, reczés ingvállokkal....
Keresztanyám felvett bábától karjára,
Keresztapám uram állott a jobbára.
Mihent megöntözött a pap engem s megkent,
Keresztanyám velem anyám ágyához ment.
Sok kívánások közt letett az ágyára,
Többi asszonyok is körül a lóczára
Ülven, az anyámnak sok köszöntést tettek
Mily önyörtü volnék, arról beszélgettek...
Felállta végtére a komák fejébe,
Keresztapám s óralt azoknak nevébe...
Mig a próféciák e képpen folytattak,
Étkek asztalokra addig felhordattak.
Az asztali áldást a pap elmondotta,
A sok koma Amen, Amen kiáltotta...
A betegágyosnak az egészségeért,
Ittak a gazdáért, igen a gyermekért.
Egyik szakácsasszony kezét bekötötte,
A főző kanalát kásával töltötte;
Megforrázta, ugymond, a kezét a kása,
Az asztal körül járt, hogy azt minden lássa.
Hogy meggyógyithassa, arra kéregetett,
Ki poltrát, ki huszast adott, mint telhetett.
Az asztalnál ültek egész hat óráig,
Ittak, ettek mindig, napnak elfogytaig ¹⁾...

¹⁾ Gr. Gradányi Rontó Pálja. 10—13. l.

E volt népies keresztelőink régi alakja. Melyhez még csak a hajdani keresztnevekről kívánunk néhány megjegyzést hozni.

Ős keresztneveink nagy részét a keresztény vallás tulbuzgósága feledékenységbe meríté. Hogy a pogányságra ne emlékeztünk, bibliai és római szent neveket alkalmaztak; de meg kell vallanunk, hogy oly szép fordításban, miszerint kár közülek bár egyet háttérbe szorítanunk, milyenek: Aladár, Béla, Dezső, Endre, Gerő, Gyula, Iván, Józsa, Kocsárd, Miksa, Mózsa, Mór, Soma, Zsombor, Tivadar sat. melyeket koránt sem az újabb idő talált ki, hanem mint régen is használt nevek, ott állanak régi szótáraink véglapjain.

S míg örömtünket fejeztük ki a felett, hogy annyi jó hangzásu neveink vannak, lehetlen el nem szomorodnunk, ha visszagondolunk, mennyi szép név és névfordulat ment feledékenységbe, melyek egy még magyarosabb nemzedéktől várják feltámasztatásukat, milyenek, hogy többet ne említsek: Bank, Bene=Benedek; Barta=Bertalan; Csombor=Chombordinus; Dán=Dániel; Demén=Demianus; Dezmér=Dezső; Dózsa=Domokos; Egyed=Egidius; Frank=Ferencz; Gyárfás=Gervasius; Incze=Innocencius; Jákó=Jakab; Kozma=Cosmas; Kollát=Károly; Mike, Mikó=Mihály; Orbán=Urbanus; Pongrácz=Pan-cracius; Tibor=Tiborius; Tiburez=Tiburezius; Vida=Vitus; Zalán=Zalonus sat. melyek történetünk folyamán mind elő kerülnek, s regényes változékonyságot kölcsönöznek minden-napivá vált keresztneveink vegyítletében.

Nászünnepi szokások.

Hol vagytok aranyidők, melyben a házasság, a társadalmi romlás e villámháritója, minden család felett örködött. Mikor a romlásnak indult fiatal embert egy földi angyal keblére vezették, hogy azt a házias élet s a harczos apák erényutára vis-sza vezesse?

Oda vannak, eltűntek. Hymen temploma csaknem bezárva; s a családi élet s vele a nemzet életereje hanyatlásnak ro-

han. Mert földmivelők vagyunk, s mégis azon fényt üzzük, mit az aranytermő ipar és tűzsernemetek. Fájdalom maholnap igaz lesz, hogy csak a nagyon gazdagok s nagyon szerelmesek fognak házasodni, s azok sem magoknak...

E szomorító kilátás mellett mint nagyszerű tanulmány áll öseink házassági szokása, melynek a nemzet fenmaradását köszönheti.

Régen a nőtlenség mondhatni ismeretlen. Az erkölcsök tiszták, nemcsak, a házi élet földi paradicsom. És ezt azáltal érék el, hogy a fiatal embereket korán házasíták; vagy mint Cserei magát kifejezte, mihelyt anyjok teje szájakról elment, már házasság után láttak ¹⁾. Rédey László, mikor 1653-ban elmátkácsodott, csak 17 éves s 9 hónapos, s 19 éves hat hónapos, mikor lakodalmát feljegyezte ²⁾. A leányokat keleti szokás szerint szintén igen korán férjhez adák: Nádasdi Tamás I. Ferdinánd nádora, a gazdagságát megalapító Kanisai leányt mint árvát 11 éves korában jegyezte el ³⁾. Azonban ez kivétel, mert Kún Ilonát 14 éves korában elmátkácsíták ugyan Bethlen Miklósnak, de fiatal kora miatt a lakodalmat halasztani kívánták ⁴⁾.

Mivel fiatalon nőstültek, a házasság nem a mennyekben köttetett, mint most mondani szokás, hanem a szülők, rokonok társaságában. Innen volt, hogy a magyar az idegenekkel összeházassulástól örökké idegenkedett ⁵⁾. S tán mert fiatalon házasíták, s tán mert nagyszerű benyomást akartak előidézni az ifjú párok lelkében, a lehető legnagyobbszertű ünnepélyek s lakomák közt hajták végre... Így látjuk, hogy II. Lajos király 1526-ban Pók János kamarásalakodalmát fentartván, még dár-dajátékok is rendeztet ⁶⁾; hogy Izabella királyné udvarhölgyei lakodalmát rendesen országgyűlések alkalmával tartá fen ⁷⁾. S az ünnepély-hajhászat gyakran oda fajult, hogy Stibor vajda, a dobzódás egyik behozója, a kéjencz Zsigmond király beszár-

¹⁾ Cserei, Historiája. 465. l. ²⁾ L. Naplóját, Magy. Történelmi Tár. I. 222. ³⁾ Forgács. 303. ⁴⁾ Bethlen, Élete. I. 363. ⁵⁾ Kerékgyártó, Magyaror. Mívelőd. I. 448. ⁶⁾ Engel, Monumenta. 220. ⁷⁾ Forgács, Histór. 6. l.

mazott kegyencze, álló évig tartá leánya lakodalmát. Ugy II. Rákóczy Ferenczről, a forradalmárról is állíták, hogy Zrinyi Ilonával azért; hogy forradalommal vádolt atyja kivégeztetését feledtesse, szintén hat hónapig folytatá.

Nem czélunk a rendkívüliségek felidézése, egyszerűleg átértünk a fejedelmi kor leggyakoribb szertartásaira, s befejezésül pár fejedelmi nászt is megemlítettünk.

A kérdéses korban a házasságok nem szövődtek éveken át, nem előzte meg hosszas széptevés: hanem megcsinálták a szülők a tervet; s ha együtt előre nem igazíták, egy közel rokont az illető házhoz küldtek, hogy kipuhatolja, vajjon fiok szívesen látott vendég lesz-e?

A mint biztosítva lön, az ifju leánynézőbe ment: paripára ült, s szolgálai kíséretében megjelent. Így megy Bethlen Miklós tizenkilencz lovas kíséretében 1666-ban az Ostrosics leányhoz Magyarhonba ¹⁾. Ha az ifju megtetszék, vacsorára maraszták, s a leánynyal szembe ülteték; s oly vig vacsorát csaptak, hogy a közben a leánynéző leitatására minden fogást elkövettek: mint ezt Bethlen Miklóssal főlebb már felmutattuk ²⁾. Szokás volt régebben, hogy a leánynézőnek vacsoránál tojást adának s azt szégyen nélkül kellett megennie, ugyanis három szégyent követhetett el: első az volt, hogy nem mondák meg, keményre vagy lágyra van főzve, s azt ki kelle találni; ha a hígat kemény, vagy a keményt híg módjára metaszté fel, első szégyen vala; második szégyen volt, ha szózásnál héjjából vagy egy csepp kifolyt; harmadik, ha több vagy kevesebb kenyeret metélt fel, mint mennyi szükséges vala. Ki e szégyenek nélkül ette meg, derék legénynek tartatott ³⁾.

Biztos lévén, hogy kosarat nem kap, mélyebben fontolóra vették a kérdést, s átvizsgálák, vajjon feltaláltatók-e a kiszemeltben a kellékek, minthogy az akkori házasulandók négy szempontból indultak ki: először politikusból, mennyiben nemzetre, apa, sógor általi szerencsére néztek; másodsor physi-

¹⁾ Bethlen Miklós. I. 300. ²⁾ Ugyanott. 360. ³⁾ Apor, Metamorphosis. IX. czikk.

cusból, hol szépséget, harmadszor oeconomusból. hol gazdagságot, negyedszer theologusból, mennyiben jó feleséget kerestek ¹⁾. Minél több kellék megvolt, annál jobb... Azonban, hogy önszemeikkel is meggyőződjenek, a fiatal ember atyja két rokonát háztüzlátni küldé. Mely szokás a székelyeknél maig is megvan.

Ha ez is jól ütött ki, következett a leánykérés. Kérőket indita. Még pedig Bethlen Miklós Telekinéhez mostoha anyját, Telekihez öcsesét, Pált ²⁾.

Erre következett az első lépés, a mátkaság, mi Apor P. szerint következő jelenetek közt folyt le ³⁾.

A boldog fiatal ember egész díszbe öltözve, kardosan, lo-dingosan paripára pattant, s néhány előkelő rokona társaságában megjelent. Vacsora előtt egy nagyobb terembe gyűltek. Nem soká belépett a fiatal; később, miután a leányt hajlama felől ujlág kikérdezték, azt is bevezeték; s következett a kézfo-gás, mi annyiból állt, hogy a férfi két ujjával a leány ujjabegyét gyöngéden megszorítá. Mire a leány szülőivel visszavonult... Kezdődött az elj e g y z é s. A házasulandó ifju két atyafiától a leánynak jegygyűrűt küldé be; mit az elvévén, valamely nőrokona által jegygyűrűjét skofiummal himzett keszkenőbe fűzve, szintén átadá, hogy megvigyék.

Erre a fiatal két rokonát ujlág beküldé, s hitre kérette ki a leányt. A mint ígéretét birták, az asztalt gazdag szőnyeggel teríték, egy más jött az asztal elé. A pap elő állt, utána a házasulandó, s végre egy nőrokon elő vezette a férjhez menendőt, kik a szőnyegen foglaltak állást. Az eskü lefolyt. A földön volt szőnyeg a papé lön, kit mind a két atya egyéb ajándékkal is megtisztelt.

Itt vidám vacsora következett, melynél az ifjupár egymással szemben ült; s mit táncmulatsággal fejeztek be.

Reggel a fiu köszönteté mátkáját, s beküldé a jegyajándékot, s ha ur volt, rendesen száz aranyot. Végre a ház cse-

¹⁾ Bethlen M. II. 14. ²⁾ Bethlen M. Élete. II. 11. l. ³⁾ Apor, Metamorph. IX. csikk.

lédségét megajándékozá, meg különösen a kisasszony nevelő-nőjét, a ház ugynevezett öregasszonyát; s azzal búcsut vett, s mint mátká távozott.

Mig mátkások maradtak, a fiu hugának, a leány bátyjának czimezé amaszt. S csak ezután fejlett köztők közelebbi édesebb viszony ¹⁾.

Meglévén, a házasulandó a lakodalom rendezéséhez látott. A fiu szülőivel meghatározá a nász napját, s megízenék, hogy a leány atyja is készüljön... A nász rendezésére magának násznagyot, vőfélyt, nyűszőasszonyt és nyűszőleányt kért fel, rendesen saját rokonaiból; hogyha az nem volt, a násznagyságra valamely főembert kére meg. Özvegyszer embernek násznagy és vőfélyre nem volt szüksége ²⁾. E mellett egy fő gazdát s több algazdát bizott meg, kik a násznépet, menet és jövet az állomásokon elszállásolják, vendégeljék.

Kezdődött a hivatás. Ha ur volt, egy sereg meghívó levél repült szét az országban, meghívák az udvart, a megyéket, székely és szász-székeket, hogy magokat néhány főemberrel képviseltessék ³⁾.

A meghívást nem szokták vala visszautasítani. Kemény János lakodalmán a fejdelem képe Kornis Zsigmond, násznagy Mikó Ferencz, a vőfély fia József, s Mikóné a nyűszőasszony; s annyin gyűltek fel, hogy csak a lovak száma 4—500 vala ⁴⁾. Bethlen Miklós egyik lakodalmán a fejdelem képe Bánfi Zsigmond, első tanácsur, násznagy Rhédei Ferencz, s Teleki Mihály is jelen volt ⁵⁾.

Mire a násznap közelgetett, a gazdák a vezető út hoszába vágómarhát, bort, szénát, zabot szállíttattak, s szállást rendeztek. Készen levén, a vőlegény kísértetve feles uri néptől, urfiak és kisasszonyoktól, megindult. A kitérőzt násznap előtt a legközelebbi faluba értek, megszállottak; s másnap reggel futár indult a leányos házhoz, megvinni híroket. Erre két urfi, néhány alábbvaló főember gyermekeivel, fényesen szerelt

¹⁾ Bethlen M. II. 13. ²⁾ B. Miklós. II. 13. ³⁾ L. Kemény, Not. Cap. Alb. ⁴⁾ Kemény, Önéletírása. Szalaynál. 235. ⁵⁾ Bethlen M. Életir. I. 376

paripán, tigris bőrösön, daru vagy kócsagtollason előrobogott, s mint előlköszöntők, a menyasszony gazdáját a násznagy nevében köszönték; kiket a gazda visszaköszöntvén, megizené, hogy szívesen látja. De mielőtt visszabocsátotta volna, poharat köszöntett reájok, poharakat írtettek, a gazda nekik három táncot osztott, arra ismét poharat írtettek, s mint örömdők tértek meg, megvinni a násznagnak követségök kedvező eredményét.

A násznép útra kelt. Legelől két ifju ment, paripán, sástollas forgóval, párducz vagy tigris bőrösen; utánok a töröksiposok, trombitások, dobosok; ezek után a násznép fiatalsága, magok, lovuk tigris parducz-bőrösön, aranyos szerszámu nyeregyszerrel; következett a vőlegény, ki idáig maga is tollason, szerszámos paripán jött, de ma hintóba ült a násznagy mellé, s velek szembe a vőfély; a második hintó a nyűszőasszony és leányé volt, reájok a vőlegény hatos fogatu díszhintója következett, mely a menyasszonyt volt repitendő; mindenik hintó előtt forgósan, tigrisbőrösön öltözött két-két ifju lovagolt. Végre jöttek a násznép szekerei.

A falu közelében megálltak, s a vőlegény és menyasszony násznépe fiatalai közt löverseny keletkezett. A főgazda egy értékes gyűrűt bizonyos távolságra küldött, s az adott jellel megereszték paripaikat, s ki legelőbb célhoz ért, azé lön a gyűrű, a volt a nap hőse.

A faluba érve, a násznépet elszállásolták. Mialatt úti ruhájokat mással cserélték, a vőfély paripára pattant, s kíséretével felvitte a vőlegény menyasszonyi ajándokát, mi rendesen egy rendbeli diszruhából s aranyos tángyéron nyújtott százig s többig való vert aranypénzből állt. A vőfélyt e küldetésében a menyasszony gazdái fogadák, kiket zöld pálcájokról ismert fel; azonban hozományát a főgazda vette át, ki aranyos pálcát hordott.

Mire a leányosháznál teljesen készen voltak, megizenték a násznagnak; vagy ágyudörgésekkel adaták tudokra. S arra, azon renddel mint látók, a násznép zeneszó mellett a lakodalmas házhoz bevonult, az elfogadásra épített nagyszertű

szin vagy palota elé. Itt leszállván, a násznagy kezdé meg a bevonulást, utána ment a vőlegény, vőfély s néhány urfi; ezek után a nyűszőasszony, utána a nyűszőleány; s mind a férfiak, mind az asszonyok, a reájok várakozó násznéppel rendre, kezet szorítottak. Végezvén, a násznagy szót emelt, az örömapát és örömanyát s a felgyült vendégkoszorut szónoklatban köszönté; mit az örömatya főgazdája hasonló beszéddel visszanozott. Erre tréfás jelenetek következtek. A násznagy hosszú kaczkaringos beszédhez fogott, emlékeztetni kívánta az örömapát a vőlegénynek tett ígéreterére, kikérte a menyasszonyt: mire a főgazda és násznagy között humoristicus szóváltás kerekedett, mi utoljára is azon végződött, hogy a gazda a leányt kiadta, s mindnyájokat ebédre marasztotta.

Fellévén már terítve, ebédhez készültek. A vőfély, nyűszőasszony és leány előlépett, s a menyasszonyt, ki ekkor rendesen fejérruhát hordott, pártát viselt, az őt környező vendégek közül a vőlegény nő vendégei élére vezették, a nyűszőasszony és kisasszony melléje állt; a vőlegény szintén saját férfi vendégei elé lépett, s a násznagy és vőfély mellette helyet foglalt. A menyasszony vendégei élén atyja állt, kit most már örömatyának czímeztek: s mindnyájon rendbe állván, a pohárnokok nagy ezüst mosdó medenczék s poharakkal megjelentek, s a kisasszonyok megkezdék a mosdást. Erre a gazdák a vendégeket asztalhoz ülteték. Asztalfőn a vőlegény ült, s mellette a menyasszony. A vőlegény mellett a násznagy és vőfély, a menyasszony mellett a nyűszőasszony és kisasszony folytatá a vendégek koszoruját; melynek közepén a főgazda vett helyet. Felharsant a zene: az első fogást felhozák; felálltak, a pap megáldotta, s a főgazda megkezdte kínálgatását.

Leültek a vendégek, végig pillanthatunk a rögtönzött épületben. A legtágosabb termet gondolják olvasóim, deszkából úgy építve, hogy télben fűteni lehetett. Benne két karzat, egyik a vőlegény, másik a menyasszony zenekara számára. Néhány pohárszék, egyikén aranyos-ezüst, másikon tiszta ezüst serleg és poharak, másikon segesvári viaszos uj kupák, negyedikén járai hólyagos kancsók, ötödiken a fejedelmi kor végefelé

kristály poharak, hatodikon az ezüst mosdó medenczék és korsók. A falon nagy karos gyertyatartók, viaszgyertyákkal. A vendégek megett az algazdák sürgölődtek, kezökben lévén ekkor is a kis zöld pálcza.

Az ebéd vigan folyt. Egyedül a menyasszonynak nem illett enni ¹⁾, sőt a helyett a mulatsághoz keserves képet kellett csinálnia.

Némely lakodalman négy-öt fogás is volt, s tág mező nyílt a poharozásra, mi rendre járt. Mikor ideje volt, a gazda bekért egy nagy ezüst poharat, s azt a násznagy egészségére kitűrté; később más poharat kért, köszönté a vőlegényt és menyasszonyt; harmadikat is kért, azt a vőfélyért, negyediket a nyűszőasszony és leányért, ötödiket a vőlegény vendégeiért tűrté; mit az egész társaság híven utánzott. Ekkor a násznagy vőlegény és vőfély felkölt, az örömapához ment, s ezüst kupát tartva, elköszönték a főgazda, örömatya és anya egészségére; később egy mást köszöntöttek a menyasszony vendégeire; s kezdődtek a különféle című pohárköszöntések.

Miután a fogások lejárta, le a nagy aranyos pástétomok, persai és velencei nádmézből készített confetek, liktáriumok, gyümölcsök: az asztaltól felköltek.

A szín kiürült, tánczhoz készültek. A főgazda szertartások között tánczot kezdett osztani. A tánczot a násznagy a nyűszőasszony, a vőlegény a menyasszony, a vőfély a nyűszőleánynyal nyitá meg; hármat tánczoltak; de a menyasszony táncza csak séta volt, mert első nap nem tánczolt. A második táncz az örömapáé volt az örömanyával, kikkel még két pár gyermeke, vagy ezek nem létiben, két pár legközelebbi rokona tánczolt. Végével megnyílt a táncz a vendégek összes számára, mi lengyel változó, némelykor egeres vagy süveges tánczon végződött.

Ez alatt a menyasszony ruhát cserélt, ha az előtt fejében volt, most zöldbe öltözött, fürteit vállaira ereszté, s párta helyett virágkoszorút kapott fejére, s úgy lépett ujra be

¹⁾ Bethlen is megjegyzi. Élete. II. 13.

mire a zene rágyujtott, s a násznagy vele járni kezdé a menyasszony-tánczot. Kettőt-hármat kerülvén, a menyasszonyt kézen fogva odavezette, hol szülõi s rokonai ültek, s minél ékebben megköszönte a leány nevében, hogy felnevelték; mialatt a leány elébb atyja azután anyja lábaihoz borult, kezeiket megcsókolta, mit a szülők homlokon visszánoztak. Elbucszutatván szülõitõl, azzal a násznagy õt a vőfély kezére adta.

A vőfély a termet kerülni kezdé. Hat szövétnekes ifju patantant elõ, körülé tánczra kerekedtek; a nyűszőasszony a nyűszőleánynyal nyomukban termett, s mikor a bizonyos ajtó közelében lettek volna, az egész menet neki gyorsadott, s a leányt elkapák. Benn a vőlegény várta, a vőfély szép szavakkal átadta aráját, kardját kivonta, a hűtlenség büntetésére példázólag a virágkoszorut fejérõl lemetszette, mez kardjába huzta, s a nyűszőleányt, elõl menvén a szövétnekes ifjak, a terembe visszavezette, hol vele tánczra kerekedett, melynek végén a koszorut szétmetszette... Éjfél után volt, a vendégek búcsut vettek egymástól.

Másodnapra zeneszó mellett ébredtek fel, mit a zenészek a mai nap már ujházásoknak nevezett ujpárnak, násznagynak s a nász több intézőinek csináltak. Következett a felkontyolás, mi abból állt, hogy a nyűszőasszony belépett, s a menyasszonyt, kit e naptól menyecskének — a férj kis mennyországának — neveztek, felöltözteté, még pedig azon ruhába, melyet tegnap vőlegényétõl kapott; fejére azon szokásos mondattal: tedd fel a kontyot, vedd fel a gondot ¹⁾, keleti gyönyös, drágaköves főkötõt illesztett... elõbb a férjnek, azután szülõinek mutatá be, mely utolsónak az kezét csókolt.

Ezalatt a vőfély, ki most a gazda szerepét vette át, lóra ült, s a vendégeket eljárván, megmarasztotta; s megmarasztván a reggeli készítettetéséhez, s a csókos pohárnak nevezett édesbõr mézeltetéséhez látott. Mire a vendégek gyűlni kezdtek, a szín elõtt csiszolt fenyõfõt találtak felállítva, melynek tetején õt sing posztó, néhány arany, s egy palaczk bor: az ifjak an-

¹⁾ Bethlen M. Élete. II. 4. 13.

nak megmászásával mulaták a közönséget; mely szokás majálisainknál maig is divatban maradt. Felhozván a reggelit, előbb a melegített édes bort köszöneték egymásra, az utána következő villás reggeli minél rövidebb volt, hogy tánczolhassanak, mi a vőfély rendezése mellett estvefeléig folyt.

Ebéd előtt egy órával a nők visszavonultak; s mire visszatértek, az ebéd kész volt; a gazda szerepét a násznagya, a gazdasszonyét, mit azelőtti nap a főgazdasszony vitt al-gazdasszonyokkal, a nyűszőasszony vette át. Megmosdván, helyet foglaltak; szokott módon folyt az ebéd, kivéve, hogy e nap Bethlen Gábor kedvencz étele ¹⁾, riskásával, őzmájjal töltött béles jött minden asztalra ²⁾. Ezek egyikét felszelés végett a nyűszőasszony a vőfély elébe tétet; s gyakran meg-esett, hogy a pajzánabb nyűszőasszony, riskása helyett, réz vesszőkkel töltet: a tanulatlan neki esett, s lön jóízű nevetés; a tanult pedig előbb villájával kikémlelte, s észrevén a cselt, a vesszőket kiszedte, s tángyérre rakván, joga volt azzal a gazdasszonykodó nyűszőasszonynak kedveskedni, mit közderült-ség követett... Felkelvén az ebéd-től, ismét éjfélig tánczoltak.

Hogy ne csak az urak legyenek vigan, a szolgaszemély-zetnek is gazdái voltak. Egész ökröket sütöttek, bele néhány kést szurtak; a bor egy csatornán szüntelen folyt, mellette ott állt egy halom kenyér, s kinek tetszett, hozzá látott. Ezen ki-vül a benső szolgákat terített asztalnál vendéglék; az alábbva-lókat számba vették, kinek hány cselédje van, bejelenték a prebenda-osztó gazdának, ki czédulát adott: mire a prebenda-osztók, ételt, bort szolgáltattak ki, oly menyiségben, hogy né-melyik vendég szállására egész hordóval, átalaggal vitették a bort.

A lakodalom harmadnapja már nem birta a két első nap vidám színezetét. A menyasszony útra készült. A szekerek előálltak, a menyasszonyi hozományt felpodgyászo-lák. Miből állt pedig a hozomány, Ugron Kata, Henter Kelemenné 1714-

¹⁾ Kemény János. Életir. 138. ²⁾ Bethlen Miklós leánya lakodalmán 1693-ban tíz asztal volt. Életir. II. 379.

beli hozománykérdése némi világot vet: kért ugyan is adatni, először, bársony szoknyát, vállal, nyesttel bélelt mentét; másodszor, aranyos csipkével prémezett zöld angol posztó szoknyát, rókatorkos mentét; harmadszor, rázsa szoknyát ezüst csipkével, vállal; negyedszer, karmasin szín selyem övet, két pár karmasin, három pár kordován cipőt; ötödször, néhány rendbeli változót, három szál jóféle gyöngyöt, egy rubintos s egy gyémántos arany fülbevalót, gyémántos aranygyűrűt, két fátlyolt; hatodszor, két hámos lovat, kocsit, egy szolgálót s egy inast ¹⁾. Hogy mit adtak a leánynyal, azt mindig hiteles jegyzékbe vették.

Mielőtt távoztak volna, a menyasszony anyja a násznagynak, nyűszőasszonynak, vőfély és nyűszőleánynak ajándékokat küldte, néhány arany-ezüst, vagy skofiummal hímzett keszkenőt; e mellett a násznagy fejér selyemmel hímzett, s ujján csipkével cifrázott inget is kapott. A násznagy a leányt szülőtől s a vendégektől elbucsuztatta, s azzal haza repíték.

A mint elmentek, a gazdák vendéglése vette kezdetét; melyet azok megajándékozása követett, mi posztóból, prémbőrökből, aranyból, paripából állott.

Haza érkezvén az új pár, a lakodalom ujba kezdődött, s ott is harmadnapig folyt... Így írja le Apor Péter az akkori lakodalmakat, azon megjegyzéssel fejezvén be, hogy ez az urak lakodalmának leírása; azonban kisebb mérvben, másoknál is e volt alapvonása ²⁾.

Egy nász, fejedelmi személyessel.

Említettük, hogy nagyobb lakodalmakra a fejedelmet is meghívák. Ha elment, asztalát nehányszáz talléros kárpit fedezé.

Hogy egy ily nász leírását adjuk, hozzuk azt, melyet tarta 1702-ben Gyaluvárában főkormányzó gr. Bánfy György,

¹⁾ Fejérvári könyvtár, Fancsali gyűjt. 38. 39. sz. Mit kapott Bethlen Miklós I. Élete. I. 376. ²⁾ Apor, Metamorphosis. IX. czikk.

midőn Anna nevű leányát adván ki borosjenői gr. Székely Ádám-nak. Násznagy volt Apor István, nyűszőasszony gr. Haller Györgyné, Kornis Anna ¹⁾).

A násznép Kolozsvárról indula. A főkormányzó hét drágán szerelt vezetékekkel s fényes kísérettel a násznépnek elébe jött, mely tisztelet gr. Rabutin tábornokot illeté, ki a lakodalomra meghívott I. Leopoldot képviselte. A vár előtt hosszú szin állt, melynek belsőfele diván szőnyegekkel volt bevonva. A szin felsőfelén az uralkodó emelvénye magaslott, melyre három lépcső vezetett: az emelvény padlata testszin posztóval, az asztal skofiummal szőtt keleti szőnyeggel, a székek bársonnyal voltak bevonva. Az emelvény feletti kárpit veres bársony, arany szegélyvel... Ezen asztalon kívül még ötven volt felállítva.

Megérkezvén Rabutin tábornok, az utolsó diadalkapunál hintójából kiszállt, s ágyudörgések közt a szinben helyét elfoglalta. Ekkor a násznagy, nyűszőasszony, völegény, vőfély, nyűszőkisasszony a trón zsámolyához közelitettek: az alsó lépcsőnél féltérden állva a násznagy nevében köszönté a császárt, mit gr. Bethlen Miklós fogadott a császár nevében deákul. Rabutin tábornok ülve s feltett főveggel maradt, mind egész végiglen.

Vége levén a köszöntésnek, a nászintézői meghajtva magokat távozni kezdenek úgy, hogy a szin felében szembe essenek a császári személyessel.

A szin közepén a násznagy és vele lévőek az örömapát, főkormányzó gr. Bánfy Györgyöt köszönték, vele kezét fogtak. Utána Rabutinét, ki mint magán személy a nászvendégek közé volt vegyülve; végre a főkormányzónét, úgy köszönték a többi urakat, s végül az asszonyokat... S szokás szerint a leányt kikérték.

Meglévén, elsőbb is a személynök asztalára vitték fel az étket, ezüsttálakban; asztalnok volt gr. Pekri Lőrincz, inyjadója gr. Bethlen Sámuel. Mire a fejedelmi személyes enni kez-

¹⁾ Bethlen Miklós Életrása. II. 268.

dett, a vendégek a többi asztaloknál helyt foglaltak. Ezek közt a főhelyet a havasalföldi vajda követjei kapák.

Az ebéd egyelőre roppant csendességben kezdődött; de a mint a poharak tültek, oly zajossá vált, hogy a személyesről, ki egyedül ült és hallgatott, egészen meg kívántak feledkezni.

A színben, mint említők ötven asztal van, s azok mellé tíz pohárszék. Az első a személyes részére, melyen arany, ezüst, s drágakövekkel ékitett gyöngyház edények; másodikon csupa aranyos virágu, fedeles kupák; a harmadikon aranyos ezüst csészék; a negyediken ezüst, de belől aranyos poharak; az ötödiken ezüst aranyos kannák; a hatodikon tiszta ezüst vedres serlegek; a hetediken egy-két s négy ejteles ezüst poharak; a nyolczadikon fertályos, félejteles és ejteles aranyos poharak; a kilenczediken és tizediken fedeles és fedetetlen, lábos és lábatlan kristályok.

Az étkeket leírni hosszas volna. Figyelmet a pástétomok érdemelnek, melyekről egész narancs-czitrom berkek emelkedtek, köztök őzek, szarvasok, a fák ágain galambok, gyümölcsök. Egy pástétomban Fogaras várát úgy kicsinálták, hogy az ör ott állt a kapuban, hátán puskával, a bástyákról látszottak az ágyuk, a vár árkában víz, s benne halak uszkáltak.

Mikor az uralkodóházért ittak, a szín előtt felállított s a vár bástyáin lévő ágyukat eldördíték.

A főkormányzó első napon hamuszin bársony dolmányt s mentét viselt, aranyköves gombokkal; süvegén gyémántos medálly. Másnap violaszín bársony dolmányban s mentében jelent meg, jőfélegyöngy gombokkal. A gubernátorné első nap hajszin bársony szoknyában, mi aljáról fel, köröskörül jőféle gyöngyökből csinált virágokkal volt rakva. Másnap tiszta arany fonalból szőtt szoknyában; nyakán mellén, kezein köves arany percek, nyakszorítók, reszkető-tők, s derekán gyöngyből alkotott virágokkal ékitett öv.

A színen kívül kádakban állott a bor, az oda tóduló nép számára.

Asztal után majd hajnalig folyt a táncz. Vége felé a menyasszonyt a várba felvitték, öltönyt cserélt, s leeresztett fűr-

tökkal jelent meg a menyasszonytánczra. A mint megjelent, a nászhivatalnokok, a királyi személynökhöz mentek, hogy részt vett, megköszönték. Ekkor kezdé a násznagy a menyasszonytánczat; mire atyjához, azután anyjához vezeté, s elbucsuztatá, s úgy adá a vőfély kezére...

Erre Rabutin tábornok emelvénnyéről leszállt, s felkisérek a várba, s a több vendég is alunni ment.

Másnap a színből eltűnt az emelvény, el a szín előtt folyvást állott fejedelmileg szerelt hét paripa: gr. Rabutin ma már csak becses személyét képviselte; a vendégek közé vegyült: az asztalnál azért megadák az elsőséget, s mellette tilt neje. A poharozásban szintén az elsők között állt, panasztolt tegnapi néma császárkodásáról, s franczia lévén, anyanyelvén, fenhangon ismételtet: nem vagyok ma esászár, most már ki-pótólok.

E lakodalomban Aporként, nem volt sem paszomántos köntösti, sem porozott, sem hátul zacskóba kötött tüstöki magyar csak egy is: urak, asszonyok, kisasszonyok, urfiak mind igaz magyar köntösbe voltak öltözve; mind magyar nótát vonta, mind magyar tánczot jártak.

A felállított versenyfa innen sem hiányzott, tetején tíz arany, hét sing posztó s egy ezüst serleg volt mint jutalom. Végre a főkormányzó Piszli nevű markalfja szegeket s kalapácsot hozott, beleverte, s úgy hágott felebb felebb, s övé lön a díj ¹⁾.

Fejdelmeink násza.

Ha valakinek kedve volna, a régi magyar fényes lakodalmak történetét tüzetesen tanulmányozni, a nemzeti fejdelmeké sok anyagot szolgáltatna. S megérdemelné, mert alkalmassint azon korszak visszasugárzása, mely János király lakodalmá s János Zs. mátkaságával végződött ²⁾.

¹⁾ Apor, Metamorph. IX. czikk toldalékja. ²⁾ Mátyásé, Schvandtner II. 200. János Zs. Wolf de Bethlen. I. 491. Forgács, Hist. 374.

Erdély nemzeti fejedelmei közül, mint fejedelem, őt házasodott: Báthori Zsigmond ¹⁾, Bethlen Gábor, II. Rákóczy György ²⁾, Barcsai Akos ³⁾, s a szerencsétlen II. Apafy Mihály ⁴⁾. Hogy rövid fogalmat adhassunk, Bethlen Gábor nászát mutatjuk be.

Bethlen Gábornak — mond a történetíró — 45 éves korában kedve jött másodszor is házasodni. 1625. júniusában cancellát s főkomornyikát illő kísérettel leány kérni indítá, oly utasítással: hogy előbb kérnék meg a római császár kisebb leányát; s ha azt nem adják, menjenek a brandenburgi választó fejedelemhez, vagyis a porosz udvarhoz, s kérjék meg a fejedelem hugát.

Kordivat szerint a lóháton, kardosan indult nászkövetség Bécsbe ért; de a császár kisebb leányát a nagyobb előtt, főleg reformatus embernek adni, nem vala hajlandó: azért egyenest Berlinbe vevék utjokat.

Megérkeztek. Bejelenték magukat, s az elfogadtatás órája kitzetett. A mint kihallgatásra mennének, a főkomornyik darútollát a szél kiveté süvegéből, honnan nem sokat reméltek. De kellemesen csalódtak, mert követeinket az egész fejedelmi család köre fogadá; s a herceggkisasszony nem csak megígértetett, de a kérőket gazdagon meg is ajándékozá.

Fejedelmünket az eljárás meglehetősen kielégíté; mert Brandenburgi Katalin is királyokkal hozá sógorságba. De leginkább tetszett az, hogy kora leghiresebb embere, Gusztáv Adolf, svéd királylyal rokonságba jön. A fejedelmi ara béhozatalára fényes küldöttséget indita, küldvén általuk a menyasszonyi ajándék oklevelét, melyben számára Fogaras, Tokaj és Munkácsvára volt kijelölve.

A küldöttség felért. A vőlegény személyese, id. Rákóczi György, ki a fejedelem nevében az esküt letette, s a fejedelemétől is elfogadta: a nőstülés árnyékát — mint irva van — a

¹⁾ Wolf de Bethlen. II. 534. 576. Ortelius. I. 174. ²⁾ Szalárdi, Siralmas krónikája. 140. Erd. Tört. Adatok. I. 150. ³⁾ Bethlen Miklós ifj. életirata. ⁴⁾ Cserei, Hist. Bethlen Miklós. Élete. Apor, Metamorph. IV. czikk.

fejdelemnél menyasszonyi ágyra ülésel véghez is vitte... Ezzel a nász nép Magyarország felé útnak indult.

Mire a nászkisérlet Felsőmagyarországon Kassához ért: Bethlen Gábor fényes kísérettel elejőkbe ment. A fejedelem férfias természetű virágos vont ezüst köntös, nyusztal bélelt galléros mente borítá. Mind maga, mind drágán ékitett lova fején kócsagtoll.

A téli idő daczára a fejedelmi pár találkozását, mikor egymással csaknem szemben volnának, egy kis komoly tréfa feltartóztatá. Ugyan is a bajor és brandenburgi választó fejedelmek követei nem tudtak megegyezni egymás közt a felett, melyik legyen előbb szembe fejedelmünkkel. A bajor követ elsőséget követelt onnan, mert fejedelme a birodalmi ülésben előbb ül; a brandenburgi szintén, mert ő a násznál atyát képvisel. A vitát a több hatalmasság kíséző követei elé terjeszték; s miután az elsőség a brandenburginak ítéltetett: a nász útját tovább folytató.

A nászkisérlet a Hernád vize partján találkozott, a fejedelmi ara leszállt hintójából, a fejedelem le lóváról: kezét szoritottak, s dob, trombita, puska dörgések közt, csókot váltának.

Hol találkoztak, gyönyörű sátor emelkedett. A fejedelmi pár, királyi kíséretével a sátrakban pár perczig megpihent... Honnan útjuk folytatására egyik szekere, más lovára, ismét visszaült.

A fejedelemnő fogatán, mit Bethlen Gábor küldé, minden szem elbámult. A hintót bársony borítá, mit a fejedelem skofium arannyal Konstantinápolyban varratott ki; a vasalat utolsó szege is arany és ezüstben ragyogott. Hámaik bársony ékíté, arannyal vegyes selyem rojtokkal. Kocsis, felejtár vörös bársonyban; hasonló bársonyban minden kengyelfutó. Fogatul a hintóban oroszán módra, üstökig festett, hat fejeérék török ló kevélykedett. S a hintó két ablakában két lantos gyermek.

Az ünnepélynéli tűzjátékok, ökölviadalok s kelevéjátékokat hosszas volna leírni. A többek közt egy önmozgású diadalszekér is mulattatá a közönséget.

A lakomát tánczvizalom követé. Az első táncz a fejedelmi

páré volt. A másodikat, a fejdelemnével, a római császár követe tánczoló, ki pap lévén, egy zsebkendő két végét fogva, tánczolóának.

A lakoma végével, a fejdelem az idegen hatalmasságok követeivel ajándékokat cserélt. S tölök elválva, számos hercegek, herczegnők kíséretében Erdélybe indult, hol Fejérvárt a vigalom ujra kezdődött ¹⁾.

III. FEJEZET.

A TEMETÉSI SZERTARTÁSOK

Régen nem volt annyi orvos, s mégis, mert a régi magyar a természettől nem pártolt vala annyira el, nem volt annyi betegség. Legfelebb a csömör, s a népnél maig is ismert pokolvar-szökés, s a külföldieknél magyar nyavalyának nevezett hagymáz ²⁾, s a keletről gyakran belátogatott pestis uralkodott.

Mindazonáltal, miután a mózesi hitrege szerint Ádám apánk bele talált harapni az almába: még Mathusalem életének is halál, s a halálnak temetés lett a vége.

Hogyan temetkeztek őseink, erre nézt hármat kell vizsgálat alá vennünk: a temetkező helyet, a koporsót, s az eltakarítási szokásokat.

Temetkezőjök, a keresztyén vallás bejövetelevel, hogy a keresztyén a pogánytól megkülönböztetődjék, a templomok köre lett. Kálmán király 1100-ban törvénybe igtatja, hogy ide temetkezzenek ³⁾. A szegények a templom kerítésében maradtak, mit a görögből származott, alvó helyet jelentő, coemetariumból czinteremnek neveztek, s neveznek mai napiglan. A gazdagabbak a templom padlata alá kezdték temetkezni. S Fe-

¹⁾ Kemény Önéletírása. 78—88. A moldvai vajda ez időbeni lakodalmát l. ugyanott. 422. ²⁾ A hagymáz, typhus 1566-ban áradott külföldre, a Komáromnál veszteglő idegen seregek által; annyira haltak, hogy had-másnak keresztelték, miből astán hagymáz lett. P. Pápai, Pax Corporis. 307.

³⁾ Kálmán Decretuma Libr. I. Cap. 75.

jérvárt, Szebenben, Kolozsmonostoron s más helyeken, a templom padozatja küvei közt, az elkopott sírkő feliratok maig is látszanak; később felállottak a templom alatti sírboltok, s mint a templomok jövedelem forrásai, ma is divatban vannak.

A nemzeti fejdelmek alatt törvények kezdtek keletkezni, melyek főleg egészségi szempontból, a kegyelet e tanuhelyét megszüntették, s a községeken kívül szakasztatának ki temetkező helyet... melyek néhol, mint Brassóban, s a forradalomtól fogva Kolozsvárt is, mondhatni kertté alakultak; s a templombeli kriptákat, a temetőben családi sírboltok kezdék helyettesíteni.

Szebent, a sok pestis 1554-ben birta e határozatra, s a városon kívül temető-helyet szakasztott ki magának ¹⁾. De azért a templomba temetkezés még mind folyt. Még 1643-ban a háromszéki papság azt határozza, hogy a kik templomba akarnak temetkezni, letévén régi szokás szerint öreg embertől az egy ftot, gyermektől 50 pénzt: szabadon oda temetkezhessenek; azonban a zsinat, azon nézetből indulva ki, miszerint a templom isteni tisztelet s nem temetség helye, a patronusoknak tovább is megengedte; de hogy csekély díjért a templomot akárki részére áskálják, megtiltotta ²⁾.

A sír, e hely, melyből három sing koldusnak királynak elég, tán mindenütt egyenlő, s régen divat, hogy minél gazdagabb volt valaki, annál mélyebb sírba fektették.

A halálesetet és temetés idejét, szomorú jelentések által tudták, melyek a mostanitól főleg az által különböztek, hogy hosszabbak voltak, s félivalaku papirra vannak nyomtatva, s a hátramaradtak többire saját kezűleg írták alá, még pedig az özvegy, mint árva ez és ez.

A koporsók kiállítása régen igen költséges. A gazdagabbak belől bársonnyal vonaták be, a szegényebbek olcsóbb kelmével. Kívül festés helyett szintén kelme jött reá, mi a gazdagoknál fejér vagy fekete bársony, a szegényebb férfiaknál

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 55. ²⁾ Bod, Szt. Polykarpus. 86—87.

fekete bakacsín; az ifju emberek koporsótakarója zöld kamuka, mi aranyos virágokkal, tollal volt díszítve, a leányoké fehér selyem vagy gyolcs, mit virágkoszorúk borítának ¹⁾).

A koporsók bársonyába ezüst szegeket vettek, ugyanazzal szegték reá a családi címereket, nőére úgy mint a férfiéra.

A mint valaki meghalt, mikép ma is, koporsóba tevék, vagy mint mondani szokás, kinyújtóztatták. Az ravatalt, melyre a koporsó jött, szőnyegek fedezték. Az öltözék, mit ráadtak, rendesen vékony kelméü, a nadrág bőr vagy gyolcs kapczás, feje alatt drága vánkos, a süveget régen fejébe vonták, a fejdelmek korában csak melléje tették; kezébe szép varratos keszkenőt adtak. E mellett, főleg a nőket ezreket érő ékszerekkel, gyűrűkkel, arany-ezüst csipkével; a ki harczon esett el, veres süvegben temették. A szt-imrei csata hőjét, ki mint Hunyadi J. esett el, Kemény Simont, ily bőrtalppal fedezték fel gálai sírboltjában ²⁾).

A nők halotti ruhája feje szoknya, hasonló váll és előruha.

Ha valaki városon, vagy családi temetkezőjétől távol halt el, s szállítani kellett: a koporsó alá, hogy ne rázódjék, töviset tettek, s koporsót és szekeret földig érő fekete posztóval vonták be.

Mikor kiindíták, legelől mentek a diákok és papok, utánok a férfiak, a férfiak után a halottas szekér, melynek posztóját két felől hat legény fogta, s ha katolikus volt, hat szövétnekkal vették körül; ha neje volt s nőrokonai, azok hintóban kísérték, de a hintó bőre levolt eresztve.

A város végéről a kíséret visszament. Csak a legközelebbi rokonok kísérték tovább. Futár járván elől, ha helységen vitték át, a harangot meghuzni tartoztak ³⁾); ha pedig oly falukon haladtak, melyben a meghalt vallása képviselve volt, a pap és kántor majd a határszélig elébe jött, s énekszóval

¹⁾ Apoc., Metamorph. IV. czikk. ²⁾ Bolyai, Kemény Simon. 35. l. ³⁾ Approbat, III. R. 56. tit. 1. art.

kisérék át; addig a koporsótakarót leereszték, s a hat legény széleit fogta; máskor fel volt aggatva.

Mikor a testtel haza értek, ha katolikus volt, misét, ha protestáns prédikációt tartottak; s míg a temetéshez készültek, valamely arra való boltba letévék.

Letévén, az ország kathalogusa szerint az ország rendeihez meghívó leveleket küldtek, melyben az urakat és asszonyokat meghívák. Addig is a harangot mindennap kétszer meghúzzák, meg minden faluban, hol a megholtnak bár mi kevés részjószága volt; otthon pedig minden vasárnap a templomban könyörgés, a háznál pedig zsoltárt énekeltek, vagy ha katolikus volt, misét tartottak.

Mi kis városainkban s falvainkon most is megvan, nagy divatban volt a nők részéről a halott látni menés, körül ülték a koporsót, s a meghalt érdemeit emlegetve, siraták ¹⁾).

Az özvegy valamig férjét el nem temeték, azon jószágából másba nem mozdult, sőt otthon sem ment ki szobájából, sem udvari embereivel nem ebédelt.

A temetés intézésére, mint a lakodalmaknál látók, fő és algazdákat kértek fel. Az udvarra nagyszertű szint építettek, azt belől bevonták posztóval; bele prédikáló-széket, vagy oltárt, mit szintén gyászba borítottak; közepére magas emelvényt, melyre a koporsó jött; a szín ajtaja körét szintén posztó takará, s mindenikre és mindenüvé a megholt czimereit reá szegezék.

A temetés előtt néhány nappal a gazdák megjelentek, s a temetéshez készültek. A meghívottaknak szállásról gondoskodtak: ha az udvarban nem fértek, a faluban; s miként lakodalmi alkalmakkor, minden ember szállását kiczédulázzák.

A temetés előtti napokban a rokonok is megjelentek. Sőt azelőtti napon a meghívott idegenek egy része is.

A temetésnap hajnalán a testet kihozák, s feltették az emelvényre, s földig erő posztóval takarák. Valamivel később, a szín elé, két fegyvernök állott, fekete bakacsinba vont lovan,

¹⁾ Toppeltinus. Cap. XV.

pánczéلبا öltözve, leeresztett sisakkal: az egyik kezében buzogány, másikéban fekete lobogó; a halott fejéhez fényesen felöltözött férfi állott, kezében a megholt ezüst czimere, ennek nem létében, aranyos zászló, melynek egyik felén címer, másikon sirirat. E mellett ha tanácsur volt, tizenkét, ha nem volt, értéke szerint kevesebb drágán felszerelt paripát állítottak fel a szín előtt.

Közelgetvén a temetés órája, a harang megkondult. A gyülekezet megjelent. Kisasszonyokat temetésre vinni nem volt szokás, ha mentek is, szállásukon maradtak, kivéve ha a háznak közel rokonai valának. Az egész gyülekezet lehető legegyszerűbben volt öltözve. A férfiak setét dolmányban, mentében, szőr sinorral és gombbal, selyem övvel, nyestes fekete durva posztó stüvegben; a nők szederjes vagy viola szín posztó szoknyában, fekete csipkével, selyem sinorzattal, fejkön hosszú fekete fátyol, vállukon bársony palást, s nyakukon igen apró gyöngy, derekukon fekete kláris öv. A keserves férfiak viselete borzos fekete posztó, de a korunkban gyászt jelelő fátyolról semmi emlékezet, azt úgy látszik, németektől vettük át ¹⁾. A nőkeservek, a főkötő és fátyol helyett, lenszövetből burkot illesztettek fejükre, melyről hátul, fátyolszerűleg, hosszú vég csüngött a földig, vállukon egyszer ványolt durva posztó palást.

Felgyűlvén, a papok elfoglalák gyászba vont székeiket, hat ifju, égő szövétnekkal a koporsó mellé állt; a címereket, melyek selyemre és papírra voltak rajzolva, osztani kezdek, igen a gyászversezeteket.

A keservek jöttét egy gazda nyitá meg, szép lassan; utána jöttek a férfiak azon renddel, hogy a legtávolabbi rokon legtávolabb esett az özvegytől. E szerint, legelsők voltak a sógorok, utánok a távolabbi s közelebbi rokonok, ezek után a vők, végre a megholt fiai, szülői, testvérei; a férfiak után vezették a nőket, két felől karon fogva, úgy miként a főgazda elrendezte volt.

¹⁾ V. ö. Bethlen M. Élete. 324.

A színbe érve, a keservesek a koporsó körüli székeket foglalák el, a legközelebbi rokonok ülven legközelebb; ha atyát temettek, fiai fejéhez álltak meg; s bár kit temettek, nő és férfi cselédei, gyászba öltöztetve, lábaihoz voltak felállítva.

Kezdődött a szertartás. Ha protestáns volt, a könyörgést és prédikációt, magyar vagy deák oratio, ezt bucsuztató - vers követte.

Végezván, kiindultak a testtel. Ha a halott katolikns, minden férfi gyertyát kapott kezébe; Mikes Kelemen temetése volt az első, hol a protestánsoknak adni nem kezdetek ¹⁾. A menet élén a deákság és papság; utánok a trombitások, török-siposok kik a deákok éneklését zenéjökkel váltogaták, s Aporként, ezeknek a temetésre oly keserves nótájok volt, hogy még a férfiakat is sirásra indították. Ezek után jöttek az urak, még pedig, ha a temető távol volt, hintón, utánok a község gyalog; úgy a testet is az első esetben szekérre tévék, különben hat vagy nyolcz férfi emelte. Nyomában a keserves nők, ezekében az uri asszonyok hintói mentek, s az egészet a népbeli asszonyok rekeszték ²⁾.

Némelyek a temetőbe is szint emeltettek, s a szertartás ott másodszor kezdődött. Onnan a koporsót a sirra a legközelebbi rokonok tették le. A fekete zászlót és kardot a fegyvernőkök összetörték, s a koporsóra vetették; némelyek, római szokás szerint, egy göröngyöt is vetettek utána ³⁾; az ezüst czimert, aranyos zászlót a templom oldalára tűzik fel.

A nők temetése szintén hasonló, csakogy trombitások s felszerelt paripák nem voltak.

Vége lévén a temetésnek, torhoz ültek, még pedig minden nem és osztály külön teremben, külön a keserves férfiak, külön a keserves nők; de sehol két fogásnál több nem volt, gyümölcs nem rekeszté be, s pohárköszöntésnek helye nem vala ⁴⁾.

E volt a nemzeti fejdelmek korában egy ur temeté-

¹⁾ Bethlen M. Élete. II. 49. ²⁾ Toppeltinus. Cap. XV. ³⁾ Rich, Dictionair. 324. ⁴⁾ Főutató, Apor, Matamorph. X. czikk.

se. A kárhoztatásig költséges, de gazdag lévén a kor, csak annyiban volt káros, mennyiben a tehetetlenebbek is utánozni erőlkedtek. Némelyek minden jószágaikban elpredikáltaták halottaikat, egész templomokat vonattak gyászba, cselédségek legióját feketébe öltöztették, fáklya, gyertya égetésnek vége hossza nem volt; némely halott után egész kötet prédikáció, vers és oráció maradt nyomtatásban, mely utolsónak a volt feladata, hogy a megholt családfáját minél feljebb vigye Nőé felé. És e szokás még a mult században is annyira tartá magát, hogy némelyek temetése 10—12,000 firtba bele került. Minek következtében egy 1747. ápr. 16-n kelt felsőbb rendelet a temetési fényűzést, igen okosan, korlátok közé veté ¹⁾. Így estünk át aztán a másik szélsőségbe, miszerint ma már csak is egy könyörgés, s csendes kíséret teszi egyhanguvá vált temetéseinket.

Fejdelmeink temetése.

Hogy a fejedelmi kor temetési szokásait leghivebben adhassem, jónak látom egy pár fejdelem temetési szertartását leírni.

János Zs. temetése leírását, sajnos, de nem bírjuk; csak annyit látunk, hogy meghatározzák, miszerint a főispánok s a székely főkirálybírák mellé tíz-tíz főnemest válaszanak és küldjenek, a szász városok pedig hatot-hatot ²⁾.

Báthori Kristóf az első fejdelem, kinek temetése folyamat ismerjük, mi is 1583-ban következőleg ment véghez.

A templom fala és kövezete az oltártól a szószékig, fekete posztóval huzatott be, melyen itt-ott a fejdelem czimere. Terén deszkából gyászravatal emelkedett ³⁾, fekete selyemmel bevonva; oldalain a fejedelmi czimer, fekete regál papíron. A ravatal párkányán félfontos viaszgyertyák égtek, mellettök 14 darab egy-egy fontos.

A ravatal négy szegén négy gyászba vont szék állt, pa-

¹⁾ Benigni, Transilvania. I. 85. ²⁾ Mike gyűjt. Artio. Diet. I. 499.

³⁾ Castrum doloris, bánathaza, volt régi neve.

pok számára, egy ötödik szék volt a szertartást vezető pap részére.

Ezen kívül a ravatal mellett két karszék van egymással szemben, könyöklőkkel, egyik a Báthori Zsigmond, más Báthori István lengyel király követe számára. Gyászbá lévén az egyház, a gyászmenet a fejedelmi udvarból megindult.

Két főur nyitá meg bevont paripán, fekete bakacsinba öltözve, egyik arany szegélyes nagy zászlót vitt fekete atlaczból, melyen a fejedelem czimere, neve, méltósága, s halála ideje volt festve és írva; a más lovag, balkezén, gyász paizst viselt a fejedelem czimerével, jobb kezében fekete kópja, melynek tetején kis lobogó, szintén a megholt czimerével.

A lovagok után jöttek a papok és kántorok, s az országból felgyült nemesség.

Ezek után tizenkét gyászbá öltözött főur vitte a koporsót, mi fekete bársonnyal volt bevonva. Mellette kétfelől száz udvari ember ment, fekete csuklyás ruhában, gyapjas süveggel; kezökben fekete gyertya égett.

A koporsó után a fejedelem lépdelt, utána a lengyel követ, utánok a fejedelmi család tagjai: miként a fejedelem is, mindnyájon uszályos gyászbán. Ezeket követték a tanácsurak, s udvari nép.

A templomba érve, az egyik lovag a kópját a templom falába törte, a zászlót és paizst bevitték a templomba, s ott megálltak. A koporsót az állványra helyezék, fejéhez fejedelmi süveget, jobbjára fejedelmi pálczát, baljára tört helyeztek. A kijelölt helyek el lönek foglalva, kezdődtek az ének, prédikáció s halottmagasztaló versezetek. S azzal a koporsó a templomban, már kész sirba letéttett ¹⁾. A temetés végeztével a szegények közt gazdag alamizsna osztatott.

Kiegészítésetül Bocskai fejedelem temetése ünnepélyéből említek még némelyeket.

Az udvartól a templomig a gyalogság két sort alakított. A menetet egyházi emberek nyiták meg, kik magyar halotti

¹⁾ W. de Bethlen. II. 459. Kulcsárféle Krónika. 47.

énekeket énekeltek; utánok mentek a megyei és városi kövek; ezek után három fejedelmileg szerelt hadi paripa, harczene és lovasság kíséretében; utánok három gyászba meritett paripa, három ifju számára, kiknek egyike Magyarország, másik a Bocskai család; harmadik Erdély czímerét vitte; itt jöttek a tanácsosok; kik után egy fiatal lefordított gyászlóbogót hozott, a reá következőt más három egyike a fejedelmi pálczát, a másik a portától kapott koronát, harmadik kivont kardot vitt; ezek után a fejedelem rokonai jöttek, kik után a nagy halott ezüstbe vert családczímerét vivéék.

Itt hozták főurak a koporsót, mely selyemmel volt takarva, s melyre korona volt fetéve... A koporsó legközelében a főuri rend asszonyai, utánok minden rendű és rangú nők zárak be a menetet.

A templomban Alvinczi Péter prédikált, Rimai János, a fejedelem kamarása magyar, Tököli Sebestyén latin órátiót tartott ¹⁾

Annyi fejedelmeink közül még csupán három, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György s I. Apafi Mihály részestült fejedelmi temetésben: temetési szertartásainkat ezen pontokon a történelem tovább egészíti.

¹⁾ W. de Bethlen. VI. 475.

HARMADIK CZIKKELY.

A T Á R S A D A L M I É L E T.

I. FEJEZET.

LÁTOGATÁS ÉS A FOGATOK.

Régen a látogatást, a férfiak, még városon is nem bérkocsin vagy szekérrel tették, hanem gyalog ha jó idő volt, paripán, ha sár vala; de mindkét esetben szolgák kísérték, sastollason, hosszú kemény pálczával kezökben ¹⁾.

A tanácsurak szerszámos paripán mentek gyűlésbe ²⁾...

A fejdelem udvarlására senki sem ment hintón, hanem csak paripán. A tanácsurak, Fejérvártt, az akkori vár belső piaczn száltak le, a többi a vár kapuja előtt, ott a lovat átadták kíséretöknek, magok pedig gyalog mentek fel.

Ha csak férfi kelt útra, paripán utazott. Konyha-szekér nem kísérte; hanem vezetékén, vagy szolgája nyeregkápjában ott volt a palaczk, a borzbőr tarisnyában a fehér cipó, ösztövéres szalonna, sódar, pár- vagy magyaró-hagyma; s nyárban hol a reggeli tíz óra érte, az út mellett egy boglya mellé köpenyeiket leterítették, s míg a lovak faltak, jó izűt ettek ³⁾.

Mikor lóháton jártak, süvegeikből a dárú vagy sastoll el nem maradhatott. Kemény János már fejérmegyei főispán s fogarasi kapitány volt, s mégis mikor 1632-ben a fejdelem

¹⁾ Apor. VI. cikk. ²⁾ Apor. VII. cikk. ³⁾ Apor. VI. cikk.

Bécsbe küldé, a postalovak szűk volta miatt, csak egy szolgáljával, lóháton utazott fel ¹⁾).

Ha családostól mentek, szekérbe fogattak.

A lovak farka fodros, mit az által értek el, hogy az istállóban felkötve tarták. Bokréta helyett, fejőken toll. Miként árszabályaink mutatják, a hámok széles bőrből, nagy csatokkal voltak csinalva, s rendesen fejérek, s részint nyomtatottak, részint szírony rózsások. Pompára a hám piros, sinorja zöld ²⁾).

Kocsiba, ha közel mentek két, ha távolabb négy lovat fogtak, hintóba rendesen hatot, még pedig soha sem római vagy muszka módra egy más mellé, hanem párjával egy más elé. Azon időben ha négy, ha hat lovat fogtak, mindenki nyeregből hajtattott; a négyes fogatoknak már két kocsisa van, az ugynevezett nyergesen tölöt neveztek rüdmesternek, ki mindig szakállós; az első lovak egyikén tölöt, már akkor is felejtárnak hitták ³⁾. Egyenruhájok nem lévén, csak is süvegök róka fark prémje jelelte őket. Azonban a bakról hajtást az urfiak paripázás helyett kocsizási hajlama már a múlt század eleén beinditá.

Már a fejedelmi korban háromféle szekeret látunk: társzeret, kocsit és hintót.

A társzekerek vagy löcsös szekerek alatt Erdélyben ugyanazt értettek mit ma, könnyű fedéltelen szekereket. Holott Magyarhonba már akkor ezt kocsinak nevezték. Legalább oda mutat az, hogy a budai basa 1561-ben 90 kocsinak nevezett szekeret csináltat, hogy könnyű hadát oda repíttesse, hová akarja ⁴⁾).

A kocsi feltalálását némelyek Mátyás királynak, mások csak korának tulajdonítják. Hogy magyar találmány, azt idegenek is megadják. Már II. Lajos futárait kocsiban repítteti ⁵⁾.

¹⁾ Kemény, Önéletírása. 235. ²⁾ Apor, VIII. czikk. ³⁾ Veráncz megnevezését l. Katona, Hist. Crit. XXI. 912. ⁴⁾ Katona, XXIII. 461. ⁵⁾ Engel. Monumenta. 190—91. hol a szekér currus, a kocsi currus vulgo kocsi-nak van nevezve.

A történetünkben ismeretes b. Herberstein 1518-ban járván rajta, nevét egy falutól származtatja, mely Budától tíz mérföldre fekszik, s mint mondja, vas kevés vala rajta, és oly nagy, hogy a kocsissal ötön ültek benne, s mégis minden podgyászok reá fért ¹⁾.

A kocsi, mely Europa majd minden nyelvében megtartotta magyar nevét, kétféle. A nemességnek kis bőrös kocsija volt, mely vagy lógós, vagy csak tengelyre csinált. A főemberek nagy bőrös kocsit használtak, melynek hátulja mindenkor lógó, némelyiknek eleje is; dereka szinte olyan mint a hintónak, csak-hogy fedele nem volt ²⁾. A Bethlen M. első kocsija kék posztós s ernyője van; de csak podgyászát, kalamárisos ládáját vitette benne, mert ő büszkécske kívánván lenni, paripán járt ³⁾.

Hintó épp oly kevés volt az országban, mint olyan, kit urnak neveztek, mert a főemberek csak kocsiban jártak. Német hintónak hire helye sem volt. Wesselényi Pál I. Apafi fejedelemnek német hintóval kedveskedett, s csodájára jártak.

A magyar hintó is kétféle. Egyik, a drágább, kétfelé eresztős; a másik orsós. A kiknek mind kettő megvolt, az elsőn jártak az urak, az utolsón az asszonyok. Belső boritékja némelyiknek virágokra czifrázott szatyán, másnak kordován, karmazsin, vagy posztó, a fejedelemé bársony, s ennek orsói aranyosok; behuzója apró fejes szegekkel vala felferve. Fedele az orsóhoz, a kétfelé eresztősnek a karfához volt illesztve; fenn körös-körül lefüggő selyem rojt, réz szeggel szegezve. A kétfelé eresztős fájának dereka felül vasba volt foglalva, ezen bocsátották a hintó fedelét elő és hátra, s szép időben kétfelé eresztették, úgy ültek benne, mintha fedele sem lett volna. A hintó derekában mind elől, mind hátul láda. Kétfelől tágas nyílás, mit ablaknak hittak, ennek boritékja fekete bőr, úgy bélelve, mint a hintó, rajta rojt, s mindenik ablak két felében két kis láda; a hintó alsó része szintén bélet; fája festett, czifrán va-

¹⁾ Magazin für Geschichte Siebenbürgens. N. F. II. 32. l. ²⁾ Apor. VII. czikk. ³⁾ Bethlen M. Szalaynál. I. 365.

sazva; elől hátul tágos bakk... S oly tartósok, hogy a gyermek is érőt ért atyja. hintójával ¹⁾).

Befogtunk, eléállítottuk a hintót, következik az útra kelés, mi egyébaránt elkerülhetlen ok nélkül ünnepnapokon törvényeink értelmében nem történhetett ²⁾).

A társzekér és konyhakocsi, melyen egy fazék töltött káposzta, sült, fejezczipó és pinczetok van, előre ment.

Kétfelé eresztős hintóban csak nagyurak jártak. A kinek kétféle hintója van, mikor együtt mentek, a leeresztősben tilt az ur az asszonynyal, gyerekeivel, az orsósban az öregasszony a frajokkal.

A kocsi hátulsó ülésnek a párnazsák ment, arra szőnyeg, hátok megé portai drága vánkös, ide tilt az ur és az asszony; első ülésnek a gyermekek párnazsákja, arra hasonlókép szőnyeg, mely miként a másik a hátrészen, úgy ez a hintó elein kifüggett, a vánkös itt sem maradt el, s ez a gyermekek helye volt. Hátul a bakra feketebőrrel borított, fejes szegekkel vert láda tartozott, melyben az asszony diszruhája, s a ládát medvebőr takarta ³⁾).

Ily hintóban utazott Bethlen Gábor: Kemény János, mint apród, az ablakban tilt, s legyezte a betegeskedő fejdelmet; ilyenbe látjuk özvegyét Brandenburi Katharinát, hátul maga tilt, egyik ablakban Kemény, másokban a boldog Csáki, elől a boldogtalan Csákiné ⁴⁾).

Ha pedig társzekér nem ment, következő volt a podgyászolás. A hintó fenekén türeg lévén a szőnyeg alatt, ide jöttek a tálok; hátul és elől párnazsák, szőnyegek és vánkösök. Az első ülés hátameg az utavaló lön helyezve. A hátulsó ülés megé, a bakra, az asszony diszöltözetét tartalmazó ládára jött a fejérruhás láda, s egy más, melyben abrasz, asztalkendő s egyéb asztali készletek; az ablakokbani négy láda egyike a

¹⁾ L. egyéb részeit Apor. VII. czikk. Bethlen M. I. 376. ²⁾ Approbata V. R. 51. Edict. ³⁾ Apor, VIII. czikk. ⁴⁾ Kemény J. Önéletirása. 44. 86. 231.

csatlósé, másika a kocsisé, a más ablakban az egyik az öreg asszonyé, a más a frajoké; ezen kívül az egyik frajnál kosárban, kötő, varró eszközök, a másik kosarában vajas pogácsa, s egyéb csemege.

Ilyenkor az ur és asszony hátul, az öreg asszony, vagy nevelőnő, a kisasszonyal elől, a frajok az ablakban ültek. Künn a csatlós és inas, kinek nyakában loding módra egy bőrtáska, melyben az ur mosdó ezüst szelenczéje, kendője, s fésűje állott. Ha dülös volt, mindketten leugrottak, a csatlós, az ur, az inas, az asszony felől tartá a hintót, még pedig orsójánál fogva az orsót, karfájánál fogva a kétfelé eresztőt.

Elöl lovas szolgák, hátul a lovász, vezetve az ur paripáját. Gr. Teleki Imre († 1848) még korunkban is így utazott. A paripán mindig ott függött a hegyestőr. A szolgáknál tölcseres karabély. Az ur lodingján puska, oldalán kard; a hátulsó ülésre támasztva, kétfelől két töltött, felporozott puska. Báthori Gábor hintójában, mikor Szilasiék megtámadták, két stucz volt, de megvesztegetett inasa lekötötte ¹⁾.

Mikor valamely pompára, keresztelőbe, lakodalomba, vagy főispánok beigtatására mentek, akkor teljes fényben jelentek meg. A menetet két asztalnok vezeté, utánok a főasztalnok sastollason, vashuzogánnyal kezében; ezekután a zenészek; utánok hat vagy nyolcz gyöngyös czafrangokkal díszített, ezüsttel szerelt vezeték, étekgókok kezén; előttük a fő utánok az allovázmester; a hintó előtt léptetett vezetéken az ur aranyban ragyogó paripája, rajta aranyos hegyestőr mellett, aranyos buzogány. A hám szironyos, bársonyos, a szőnyegek vánkossok lehető leggazdagabbak ²⁾.

Mily pompával járt a fejdelem, arra nézt Erdély történelmére utaljuk olvasóinkat, hol János Zs. szultánnáli tisztelkedését már közöltük ³⁾.

¹⁾ Apor, VIII. cikk. ²⁾ Apor, VIII. cikk. ³⁾ Erdély Történelme. III. 185—87.

Vendégfogadás. Vendégszeretet.

Ha jöttök, lesztek;

Ha hoztok, esztek.

E felirat volt olvasható egy kapunkon a forradalom után. Ha valamely nolentes volentes protegalni, ismertetni akaró turista meglátta volna, s nem tudja, hogy ott Demanx fordítója s illetőleg bővítője lakik: most mind beszélhetnénk a magyar vendégszeretetről; mind idézhetnők Bethlen Miklóst, ki a XVII. század közepén azt írja egy francia urhölgynek, miszerint: Magyarország és Erdélyt az ember egy pénz nélkül keresztül utazhatja, s nem csak a jobb házak, hanem még a népnél is terített asztal vár reája ¹⁾; idézhetnők Apor, ki szintén azt írja: hogy 1687 előtt, míg a németek be nem jöttek, olyan emberséges ország vala Erdély, hogy egy pénz nélkül keresztül mehettél volna rajta, mégis mind magad, mind lovad jól élt volna... vendégfogadónak hite sem volt, s csudájára jártak Kolozsvárt a középutczában a kifestett szakácsnak, mi az első erdélyi fogadó czimere volt; s csak hírből hallották, hogy Miriszlónál is egy rongyos házról azt mondják, hogy vendégfogadó, de hogy bele valaki szállott volna, senki nem látta... mert bármely szegény rokonhoz, vagy emberhez szállott is be a magyar ember, olyan szívvel látták, hogy örömtükben csak-hogy a lelkeket ki nem adták ²⁾.

Igy ír Apor a fejedelmi korról; így festi az utazó Gerando a forradalom előtti napokat is, megemlítvén, hogy még a nép is oly szívesen látta, mikép megköszönte, hogy betért szegény házához; s megnevezte az udvart, hol midőn az ő lovait is beköték, a vendéglovak száma a százat meghaladta ³⁾... S hogy nem nagyítás, megemlíjük, miszerint még ismertünk egy gazdag öreg urat, ki dicsekedve emlegeté, hogy Dicsősztmártonból Brassót, négy lóval, legénynyel, kocsissal hamincz váltó garassal megjárta, t. i. 1850 előtt.

¹⁾ Bethlen M. Ifj. Élete. 267. 299. ²⁾ Apor, VI. czikk. ³⁾ Gerando, Siebenbürgen. II. 9.

Szállást kérni uri háznál, megbántás lett volna. Csak egyenest behajtottak.

Ha valaki tán azon bátorságot vette magának, hogy jövetelét előre megizenje, úgy járt volna, mint b. Wesselényi Farkassal járt Wesselényi Miklós, ki egy magyarhoni nagy ur barátjával megakarván az öreg urat látogatni, lovaslegényt küldtek előre: miből a lett, hogy a megbántott házi ur délen pompáson felterítettett, s beizente, hogy maga pedig ily nagy urakkal egy asztalhoz nem ülhet...

Éjjel, nappal szívesen láttak mindenkit, annyira hogy a kaput csak cifraságnak tarták. S a lovag-kor e szokása annyira korunkra jött, hogy Sebessy Istvánról, Udvarhelyszék királybirájáról beszélnek, hogy 1848-ban a mint haza megy, kapuját betéve találja; mi ez? kiált fel fiaihoz... hetvenkét év alatt, még nem láttam betéve e kaput, hagyjátok nyitva, míg élek; aztán nem bánom tegyétek be, ha meghalok.

Mikor a magyar a másikhoz belépett, barátságosan kezét szorított. S ezen szokás oly általános, hogy maga a király, ha magyar ur ment hozzá, vele kezét szorított ¹⁾. A férfiak émeleyítő csókolódását civilisatoraink hozák be, a hová behozhaták.

A társalkodás nyelve mindenütt magyar, azon különbséggel, hogy miként nem rég német és francziával kezdtünk volt társalkodási nyelvünket keverni, úgy keverték régen a deákkal. Még az asszonyok is mondogták: iti piti coppensus (azaz quot capita tot sensus), hores mores marco füles (honores mutant mores). A fejedelmi kor multával meggyült volt a bajok a német uraknak az erdélyiekkal, írja báró Nalaczi a mult század közepéről, mert az egész országban nem volt több urhölgy, csak tábornok Gyulai Ferenczné, Haller Károlina, s gr. Teleki Pálné, Haller Borbára, ki németül tudott volna; az urak közül is csak azok tudtak, kik katonáskodtak, vagy akademián jártak. Azonban hogy tanuljunk magyarul, felállíták a testőrséget, felálltak az udvari czimzetes hivatalok, s a német nyelv úgy ka-

¹⁾ Kemény, J. Önéletírása. 178.

pott lábra ¹⁾, azonban Erdélyben soha sem annyira mint Magyarhonban.

Mily nagy volt az emberbecstülés, Apor egy példát beszél el. Petki István Apor Lázárhoz megy Altörjára, mint atyafiához. Apornak sok vendége van, s mikor asztalhoz ülnek, egy zekés embert jó feltöltete. Mikor felkelnek, Petki nem állhatja, hogy meg ne kérdeje, mért tiltat oly fel botránkozása tárgyát. Azért öcsém uram, mond Apor, hogy én zekében is meg szoktam becsülni az értelmes nemes embert; mire Petki így szólt: tanulék ma bátyám uramtól, s ez egész életemben megtartom ²⁾.

A rokonok iránt éppen különös bensőséggel voltak; s mint b. Apor Péter és b. Nalácsi megjegyezte, ötöd izig is pontosan ismerték és tarták az atyafiságot. Ha egymáshoz mentek, egy két hétig is eltültek, s mégis mikor elváltak, az asszonyok bucsuzása a volt: jaj édes néném vagy öcsém asszony, megbocsásson kelmed, még nem is beszélgethetünk egymással. S ha valamelyik valamely ételbeli újságra tett szert, azt tíz mér-földre is elküldte atyafiának ³⁾.

De ha idegen jött is, a házi gazda azon volt, hogy ott mulatása idejét kellemessé tegye. S csak mintán vadászat, lovaglás, zene, táncz, vívás, czéllövésből is kifogytak ⁴⁾, juthatott eszébe, hogy már haza is lehetne menni. Mielőtt elváltak, a házi ur soha sem mulatta el viszontlátogatásra szólítani fel, valamint a vendég is meghívta magához.

Ne kerülje el szegény házát, evel vált el a szegény is a gazdagtól. S azért nincs réa példa, hogy megtörtént volna, mit herczeg Csátroriczkiról adomáznak, hogy egykor egy lengyel báró látogatta meg, s azon bátorságot vette, hogy azt találta mondani, miszerint ő is szívesen látja a herczeget. S a herczeg oly bántva érezte magát, hogy a meghívást elfogadván, megindult, de úgy, hogy előre küldé udvara összes személyzetét, mikor azok megérkeztek rendre, mibe egy pár hét telt...

¹⁾ Emlékirata. Hetilap. 1854. ²⁾ Apor. XII. czikk. ³⁾ Apor. VI. czikk.

⁴⁾ Bethlen Gábor Kőrmécabányán a budai basát megvendégelvén, maga go-lyóval, a basa nyíllal lött csélt. Kemény, Eletírása. 110. l.

akkor jött ő maga... annyit tilt ott mint a báró, s akkor udvara személyzetét oly renddel miniküldte, ismét haza indítá... de már késő volt, mert a báró a fényes vendég elfogadása miatt egészen tönkre volt menve.

Egyébaránt, hogyan mulattak a régiek a következő fejezetben látandjuk.

Hogyan czímezték egymást.

A czímezés sajátlag kétféle, társalgási és közéleti: mind kettőt egy füst alatt tárgyaljuk.

A társalgási czímezés régen igen egyszerű. Az atyafiak tized igit is bátya, öcsém, sógor, koma, hitták egymást. S ezt Apor példákkal is világosítja, melyből egy párt megemlítettünk. Ismert egy urat, ki székelyek tábornoka, fehérmegyei főispán s országos elnök volt, ki a mint paripán megy fel a táblára, egy kézdivásárhelyi polgár megszólítja: sógor, vétesse elé kelmed peremet? Az ur, felmenvén és elnökölvén, az egész tábla és sokaság előtt szólt: sógor, hová lett, jere perelj, a mint megigérém... Ugyanezen urnak egy szegény nőrkona szegény emberhez ment férjhez; valahányszor a hozzá közel fekvő jószágában megfordult, mindenkor magához hivatata: na néne, mire van szükséged, megkérdezte, s üresen el nem bocsátotta ¹⁾.

Azon időben — mondja más helyt Apor — mind az urak, mind nemesség, parasztság nagy szeretetben éltenek. Nem volt annyi ur, mint most, Csáki Lászlón kívül más gróf nem lévén: urnak Erdélyben azt tartották, kinek háromezáz, jó főembernek, kinek kétszáz, elévaló nemes embernek, kinek száz vagy legalább hatvan-hetven jobbágya volt. Régen a tizenkét tanácsos, s nagyságosokon kívül, többnek nem volt ur neve, s nem ezek nejjén kívül több, kit az asszony, s kinek gyermekeit urfi, kisasszonynak kellett volna szólítani; hanem bármely főember volt is, uram kelmed, nejjét asszony kelmed,

¹⁾ Apor. XII. cikk.

mint vagy on asszonyom, gyermekeit pedig kis uram, kis asszonyom, vagy Sófi asszony, Margit asszonymnak czímezék. S ha legkevesebb rokonságban állt, öcsém, bátyám megszólítással éltek ¹⁾.

Később e czímet öcsém uram, bátyám uram, öcsém asszony, néném asszonyra változtatták; mi aztán korunkra uram bátyám alakban jöve le.

Kik némi függésben álltak, uram, asszonyom czímmel illették a felsőbbeket, mit a nép ma is használ. Ugyanazon czímek, kit a társalkodási illem mesterei, a francziák maig is megtartottak, hol az uram, asszonyom, kisasszony czímezés által senki sem érzi bántva magát.

És e bizalmas hang oly messze terjedt, hogy János király, mikor végperceiben miniszterei ágyát körülállták: urak, atyámfiak! megszólítással élt hozzájuk ²⁾.

Mi a közéleti czímezéseket illeti, azok az osztályok behozatalával kezdődtek, mit az Anjouháznak köszönhetünk.

A cím egyelőre csak személyes, mennyiben a személyes állással volt egybe kötve. Így lőnek az ország zászlós urai mindjárt kezdetben tekintetes, a XV. században már tekintetes és nagyságos urak, míg az alatta fegyvert fogó nép egyáltalában nemes czímet kapott.

Nemes volt tehát a magyar czíme századokon át. De a mint nyugottal érintkezni kezdénk, mintha visszaestünk volna Ázsiába, hol egy-egy főnök szélvész urának, csillagok öcsésének hivatja magát, egyszerre divatba jöttek a czímek. A nemesből lett nemes és vitézlő, majd nemes nemzetes és vitézlő, míg végre ezekhez még a tekintetes is hozzá jöve.

A nagyságos cím, mely mint említők, egyelőre a zászlós urakat illette, idővel családi czímmé kezdé válni. I. Ferdinánd kezdé e czímet osztogatni; az ő s Rudolf Erdély utáni kapkodása alatt, e cím csak hamar úgy benőtte volt a hazát, hogy 1603-ban, midőn a trónkövetelő Székely Mózes

¹⁾ Apor. VI. cikk. ²⁾ Kovachich, Script. Minor. I. 32,

a Barczán elesett: ha igaz, csupán egy szántóföldön tizennégy nagyságos ur fektött. Azonban Bocskai e czímkórságnak, jó példával menván elől, véget vetett, s a következő fejdelmek alatt boldognak tartotta magát, ki a nagyságos czímtől megszökhetett ¹⁾.

A nagyságos leve a legfőbb családok minden czíme. S hogy ezt sem bigyeszthetó minden jött-ment neve elibe: bizonyítja Rhédei Ferencz nagyságossá tétele, kit 1606-ban háboru idején tett szolgálataiért, törvényezikk által tettek azzá ²⁾.

Kit a törvény ki nem emelt, ha szintén ország tanácsos volt is, bővön beérte a nemzetes és tekintetes czímmel ³⁾. Apafi Mihályt fejdelemsége előtt csakis tekintetes nemzetes Apafi M. uram ő kegyelmének, nejét nemzetes Bornemisza Anna asszonynak látjuk czímezve ⁴⁾; s uralkodása derekán még csak 11 nagyságos ur vala a hazában.

De volt még egy, az, ki a nagyságosokat teremthetette — a fejdelem, kit mint zászlós urat, mint erdélyi vajdát illetett. És ez időben, mikor annyi nagyságos ur jöve a hazába, s az ódon tekintetes jelentősebb lett a friss nagyságnál: valóban méltó megjegyeznünk, hogy csupán Báthori Zsigmond és Bethlen Gábor használtak fenséges czímet, mennyiben az elsőnek Rudolf aranygyapjat, s fejdelmi czímet ajánlott; az utolsó pedig mint választott magyar király. Jóllehet Bethlennek is, már megválasztatása előtt, ajánltatott a gyapju és fenséges czím, azonban ez úton nem fogadta el: nem kell nekem, ugymond, aranyörv; most ott nyulászok hol akarok, akkor arany porázon visznek hová akarnak ⁵⁾. Később a nemzet kezéből s akaratából felséges czímet véve fel ⁶⁾.

A grófi és bárói czímek, mint nem magyar czímek, a nemzeti fejdelmek alatt Erdélyben szokásban nem voltak ⁷⁾.

¹⁾ Apor. II. czikk. ²⁾ 1606-ki ápr. 15. Kassán költ 14. art. Kovács-
 czi Arpadiaja. II. 160. l. apocriphus okmánya szintén hoz adatokat a nagy-
 ságos cím tilalmára. ³⁾ Apor. VI. czikk. ⁴⁾ Egy szerződésében, Delejtű 1860.
 13. sz. ⁵⁾ Erdélyi Tört. Adatok. III. [196—7. ⁶⁾ Kemény, felségének czímezi.
 Önéletirása 143. ⁷⁾ Erdély Nev. Családai 268.

Hogyan leveleztek.

A levél írásban — írja Apor — semmi czeremoniát sem tartottak, mint most, mikor ha az alábbvaló embernek is egész ivre nem irsz, s még azt is borítékba nem teszed, vagy spanyolviasszal nem pecsételed, megharagszik érte. A régi emberek egy iv papir negyedét elövétték, teleirták, s alig hagytak annyi helyet, hová czimezzék. Azon időben kevés kelete volt a spanyolviassznak, ostyával, közönséges viasszal pecsételtek, senkinek se jutott eszébe, hogy zokon vegye. S ezt nem fősvénységből tették, hanem egymáshozzi sinceritásból ¹⁾.

S valóban az őszinte nyílt, s őszinte nyíltságra számító magyar természettel a hosszas, üres bokókkal telt levélírás nem is fér össze.

Egyébaránt a kérdés inkább *diplomatica* tárgya lévén, még csak pár megjegyzést hozunk.

A megszólítás a fensőbbekhez, *kegyelmed*, az egyenlők vagy alábbvalókhoz, *kend*. Kendi és Dobó vajdák 1553. oct. 23-ról így kezdik levelöket Haller Péterhez, a kincstárnokhoz: Kend mondta volt... S mind per kend folytatják ²⁾.

Mily különös szerepet viselt régebb a pecsétviasz, arra mint curiosumat jegyezzük meg, hogy a mi közönséges veres spanyolviasszunk egykor oly fényes méltóságban állt, hogy a polgári testületek, a városok, az azzal pecsételhetést mint különös kegyelmet kapák; s még a fejedelmi kor elején, mikor Ferdinánd király Dobó Istvánt, Eger hős védőjét zászlósurrá (l. báróvá) tette, a veres spanyolviasszal pecsételhetést jogai közé számítá ³⁾.

Mind az országnak — folytatja Apor — mind a fejedelemnek kérelmet, összefogtak egy negyedív papírt, s arra irtak. Sőt látható volt oly kérelem levél is, mely nyolczadréten nyujtatott be: benne egy rablónak másodszor kértek kegyelmet,

¹⁾ Apor. VI. czikk. ²⁾ Tud. Tár. 1841. jan. febr. 68. l. ³⁾ Katona; Hist. Crit. XXII. 401.

melynek hátára a fejdelem ennyit irt: egyszeri grácia, kétszeri akasztófa!

Hogy a szót kiméljük, olvasóink engedelmével egy egész kérelmet az arra lett válasszal ideigtatunk.

A papir nyolczadrét, tizenhatodba törve. Az első lapon ez áll:

„Vajda Lászlónak Nagyságodhoz

Kegyelmes urához alázatos supplicatioja.

Kegyelmes uram, alázatosan jelentem nagyságodnak, Küllömmegyében Füleltekén, lévén nagyságod kegyelmességiből egy kis portiom, mely falunak nagy részt exemptus urak és főrendek birván, az én és némely közönséges rendekk részünk vagyon árenda alatt.

Ngdk kglmes urk könyörgök aláztson, méltóztassék ngd az én és más közönséges rendek kevés szamu árendájokat, mig ngod kglmsgnek tetszik (itt a belső lapok pusztán maradtak, s fordít az utolsó lapra) elengedvén, a dézmát nekem conferralni.

Mely ngod kglmségét alázatos hűséggel megiszolgálni igyekezem ngdk“... Ennyi a kérelem. A lap aljára e négy betű van vetve: N. K. V. V. azaz nagyságod kegyelmes választ várom. A kérelem vége s alja közti türességen a válasz így hangzik: Meglehet, vit(a) duramt(e) Rad(not) 27. aug. 1679 ¹⁾.

Minő laconismus, minő alkotmányos egyszerűség. Mily közel állt a nemzet fejdelve szívéhez.

Régen nem irtak annyi levelet, s nem is volt meg a mai posta rendszer.

Az egyesek ndvarában cigányok tevék a posta szolgálatot. Egész a forradalomig annyira divatban volt, hogyha nemes ember a másiktól bizonyos választ akart kapni, nem postán irt, hanem cigányától küldé azt. S hol posta nem jár, most is úgy van; s a cigány, ma is oly büszke ha a levelet kalapjába tűzheti, csak a híjja, hogy a szekereket maga elől ki nem állítja.

¹⁾ Az eredeti ügyvéd Bán Mihály ur birtokában, Déván.

Voltak ugyan a fejedelmi kornak is postái. Már Tinodi a XVI. században énekli:

A király erejét mert kevésli vala

Posták által királyt ő szorgalmaztatja.

De azok egyszerű lovass emberek voltak, kiknek minden egyenruhája abban állt, hogy mellükön, a táská szíjján, a fejedelmi czímert vivék, ezüst lemezen. Azon kiváltságok volt, hogy bár kihez tértek be, élelem és abrakkal tartozott ellátni, s ha lova kidőlt, bár ki lovát, későbbi kárpótlás mellett, elveheték ¹⁾.

II. FEJEZET.

JÁTÉKOK ÉS IDŐTÖLTÉSEK.

Láttuk a régieket családi ünnepélyeik közt, láttuk egymás társaságában: hátra van előadnunk a mulatozás neveit, melyek által a család magának, s látogató vendégeinek időtöltést szerzett.

A régi magyar szintén mint a mostani is, ha magára van, méla mint az angol, de jó társaságban beszédes volt mint az olasz, élcezes mint a francia. Innen van, hogy nálunk a némaságot igénylő kártyajátékok soha se csinálhattak szerencsét. Gazdag és szabad lévén a nemzét, poharozás, táncz, zene, dal, vadászat s más zajos időtöltések tették társas köreink időtöltéseit ²⁾. Vagyis mint Bethlen Miklós kifejezte, egykor ő maga husz, Teleki Mihály hetven lóval Késmárkon betérnek Tököli Istvánhoz, s lön szörnyű vendégség, poharozás, muzsikálás, táncz, vadászat, tovább egy hétnél ³⁾.

Ha áll némely német írók azon felosztása, miszerint a nemzetek egy része activ, a más passiv; s az activat a husevés, borivás jellemzi: úgy a magyar még mulatozása közben is megmutatta s máig is mutatja, hogy a szenvedőleges állást még e téren sem szereti.

De térjünk részletekre.

¹⁾ Toppeltinus, Cap. XXI. Approbata. III. R. 80 tit. 1 art. ²⁾ Kerékgyártó, Magyaror. Mívelőd. Tört. I. 66—70. ³⁾ Bethlen M. I. 167.

Gyerek játékok.

A régikor fiu gyerek játéakai nem egyebek, mint apó harczijátékok, mint játékká szervezett testgyakorlatok.

A kapócsont vagy pedgyes lyukba vetése, kéz fején kifogása, a lapdajáték, a parityázás, nyilazás, melyek még a mi gyermekkorunkban nagyban divatoztak: nem egyebek, mint a római gyerekek játéakai ¹⁾, melyek által vívni, czélozni tanultak, azon korban, mikor még a löfegyvereket nem ismerték.

Még a XVII. század végén Kolozsvártt a convictus udvarán tekéző-kő állott, s azon tekéztek, mi alkalmasint a mai ugynevezett kugli. Esős időben pedig ostábla, lúd, prágány s több effélével mulattak ²⁾, melyből a két utolsót már nem ismerjük.

De van még egy, miről nem lehet nem emlékeznünk, a játék, mely közben, Mátyás király a monda szerint egy hadvezéri talentomot fedezett fel, értjük a katonásdit. Menyire vitték e játékot, egy esetet kell elbeszélünk.

II. Rákóczi György helyébe Barcsai Ákos volt fejedelemmé nevezve, s a két fejedelem közt hosszú küzdelem támadt, mi végre a gyermekek kedélyire is oly behatást tön, hogy a katonásdi-játékoknál vezéreket választván, őket a két viszálkodó fejedelemről nevezték. A történik 1660-ban, Nagyváradon, hogy egy játék alkalmával a Barcsaiak veszteni kezdenek, s a várbeli őrizetből néhány suhanczot arra birnak, hogy velők mint Barcsai pártiak harczoljanak. Jól van, megharczolnak, a tréfa oda megy ki, hogy nehányat megsebesítenek; mire Gyulay Ferencz várparancsnok, Rákóczi hív embere, katonaságot küld ki, s többeket befogat. Mikor kikérdezésre került a dolog, Gyulai tűzbe jő.

— Melyik részen harczottál?

— Rákóczién.

¹⁾ L. gyermekjáték ábrákat, Rich, Dictionair 61. 221. 484. ²⁾ Apór, Metamorph. XIII. czikk.

- Ember vagy! Mehetsz.
- Hát te kölyök?
- Barcsaién.
- Fogjátok meg. S ezeket lehuzatta a tíz körmiről ¹⁾.

A leánykák cziczefutása, lapoczka, hunyaska, benn a bárány künn a farkas féle játéka, melyekben a két nemű gyermekek együtt futkároztak: szintén testgyakorlatoknak tekintendők. Ismeretesekek lévén, áttértünk az ifjuság mulatozásaira.

A táncz és tánczjátékok.

Nemzeti szellemünk egyik legszebb ötletéhez érkeztünk. Ha igaz, mit a francia bölcész mond, hogy abból, a miként egy hölgy tánczol, megismerhetni jellemét: úgy kétszeresen igaz a nemzetekre, kiknek tánczait a nemzetek geniusa szokta szerkeszteni. S ha áll, hogy az álmodozó kerengő, a délczag mazur, s a tetszelgő francia, a német, lengyel és francia nemzet kedélyét tükrözi vissza: nekünk magyaroknak legkisebb aggadalmunk sem lehet bevallani, hogy a magyar táncz nemzeti tánczunk, mert abban büszke, szabad mozgáshoz szokott daliás nemzetünk sirva vigadó szelleme, egészen ki van fejezve.

Régi tánczainkat kétfelé oszthatjuk, harczyi és társas tánczokra.

A harczyiak közül a kópja- és kelevéz- tánczokat, mondhatni, csak hirtől ismerjük már. Ezek sorából még csak a sarkantyut oly zengzetes rythmusban pengető huszár toborzó maradt ránk, mint romja azon szép időknek, mikor a hősök a meleg harczy napok után, mintegy Kinizsi a Kenyérmezőn, a véres napi táncz után, még a meghalt törököket is megtánczoltatá diadala érzetében.

Azonban, bár mennyire volt is harczyias nemzetünk, a családi boldogságnak jutott napok szelidebb örömeiről sem feledkezett meg. Gyönyörű tánczunknak többféle alakot adtak, s e mellett egy sereg tánczjátékot hoztak be, melyekről, mielőtt tánczainkra térnénk, meg kívánunk emlékezni.

¹⁾ Szalkárdi, Siralmas krónikája. 586. l.

Ilyenek: az egeres, gyertyás, süveges, párnás és lapoczkás táncz ¹⁾.

Az egeres tánczban kilencz-tíz fiatal sorjába állott, s velök szemben ugyanannyi leány, úgy, hogy köztök tér maradt, a mennyin egy pár végig tánczolhatott. Egyik tánczos tánczosnét kért fel, s vele mind a két sort belől és kívül körül tánczoló, akkor a leányt elbocsátotta, s külön kezdettek tánczolni. Ekkor felkiáltottak: macska fogd el az egeret! s arra kis cziczefutás keletkezett, melynek alapszabálya a volt, hogy a leány a sorok közt vett magának menedéket, a fiunak pedig berontani nem szabadott; mindazáltal a leány kötelezve volt, valamely sor végén kicsapni, mire rendesen az tánczosával ellenkező sor háta megett igyekezett visszajutni menedékére; ha tánczosa szembe találta, akkor a leány megfordult; s ha utolérte is, egyebet mint kezét megfogni nem volt szabad, azt is minden erőszak nélkül. Megfogván, a sorokat kétszer háromszor körül tánczoló; s azzal a következő fiatal kezdé meg tánczát.

A gyertyás tánczot két fiatal kezdte, kiknek baljában két égő gyertya. Tánczra kerekedtek, egymást forgaták, s hogy egymás hajának, ruhájának a gyertyával ne ártsanak, e volt minden feladat. Végezvén, két leány előtt álltak meg, meghajtva magokat a gyertyákat átadták, azok kézenfogva egymással szintén tánczoltak, úgy adák át ismét két férfinak. S így folya tovább... Bethlen Miklós 1693-ban leánya lakodalmára négy szövétneket azon megjegyzéssel rendel, hogy bár nagy hiábavalóságnak tartja, ott bizon bolondoskodjanak, mert a közszokástól ő sem állhat el ²⁾.

A süveges tánczoknál egy férfi süveget vett kezébe, feltartotta, egyedül kettőt-hármat tánczolta fordult, erre tánczosnét kért fel, tánczoltak, s a süveggel addig csalogatta, míg az elkaphatta; s tánczczal befejezvén, a fiu lelépett; a leány tánczost vett fel, s szintén addig csalogatta, míg ismét a lett

¹⁾ Kútö: Apor, *Metamorph.* III. czikk. ²⁾ Bethlen Miklós. II. 379.

a győzelmes. Ezt, Bethlen Miklósként, a tánczolni kevésbé szeretők is örömetest járták ¹⁾).

Hogy a magyar a harezi tánczok s tánczjátékok mellett már az ős időktől fogva nemzeti társas tánczot alkotott magának, azt felesleges vitatnunk. Már Mátyás király midőn Boroszlóban az egyesült cseh és lengyel király őt ostromolta, estvéneként fényes tánczvigalmakat rendeztetett, úgy, hogy kilássék az ostromlók didergő táborába; e tánczvigalmokra a boroszlói hölgyek is megjelentek; s hogy tánczunk sok rokonszenvet költött, megmutatá Korvin János születése.

Társas tánczunk kettő mutatkozik, a nép hajdu- és a főbbek palotás táncza. Mindkettőnek mestere a hajlandóság, bor és muzsika ²⁾, s mindkettőnek figurái ugyan azon szabályokon nyugodtak.

A hajdutáncz, melyet Kemény János, mint székely dajkája egyik dicséretre méltó tulajdonát említi ³⁾, nem lehet egyéb, mint a mit ma igen prózáilag csárdásnak nevezünk; mi azonban nem csak a csárdákban, hanem a népnél is benn volt, s különösön a székely ifjúság különbnél külön figurákkal fűszerezve korunkig járt. Hogy mi volt e táncz, magyarnak ma nem kell mondanunk, idegen pedig csak akkor kezdi szépnek találni, mikor maga is járja.

A nép e táncza mellett a magasabb körök igényeihez képest, hogy egymás tánczczal is kelle birnunk, az magától érthető; mert a csárdás figurái csak a palotás töredékei, melyet több egyesítő szellem s pihenő perczek alkalmazása különböztet meg. A verespataki és abrudbányai nép azon táncza, mit a fenyvesek berkeiben szoktak járni, s a székely csoportos, e táncz romjait hozák napjainkra; a kör- és sor-magyar szerzői, ezekből indulhattak ki; csakhogy, tán abban hibáztak, miszerint nem annyiban a tánczunkkal rokon mazur, mint a francziát vették keretül.

¹⁾ Bethlen M. I. 179. ²⁾ Gr. Bethlen M. I. 179. ³⁾ Kemény J. Önéletírása, Szalay. 42. l.

Mi volt a régi palotás, úgy mint egy ballettet, leírva nem bírjuk, de szerencsénkre alapvonalainak vázlatát adhatjuk.

Gr. Bethlen Miklós ifjúkori életét, egy francia delnőnek leírván, az udvari tánczvigalmat, melyet Barcsai Ákos fejdeségbe igtatása alkalmával adott, az alkat kellemei s a magyar tűz röptének oly szép térrel ajánlkozó palotást következőleg adja ¹⁾. A mi tánczunk körbe megy; a tánczosok egymásnak kezét adnak, s előtánczos van, ki az egészet vezeti. Csendes léptekkel kezdődik, mi mind gyorsabbá lesz, míg tánczfigurákká női ki magát. Mintán a férfi egyet-kettőt perdül, átöleli tánczosnőjét, ki kezét szintén reá nyugtatja: azt megforgatja, de vigyáz arra, hogy a félkört e közben se lépje át; nagy termekben néha hetet nyolczat is forgásban látunk, míg a többi a félkört pontosan fentartja.

A tánczot a fejdelem nyitotta meg, s részt vettek abban az éltebb férfiak és delnök is ²⁾, mely utolsók, oly szerények, hogy szemeket alig emelik fel, azonban itt tánczosaik figyelemmel kísérelhetése némi kivételt tesz... A harmadik tánczra a fejdelem a szép s alig 15 éves Bánfi Ágneszt kéré fel; mely választásra helyeslő taps-vihar keletkezett... s miután a fejdelem őt helyére vissza vezette, udvarlói közt Bethlen nyugtathatá legelőbb kezét, ő nyerte el a negyedikre. Hogyan tánczoltak: arra nézve nem lesz érdektelen Apor némely megjegyzéseit ide igtatnunk.

Leírván I. Apafi ebédlési szertartásait, folytatja. Igen kedves muzsikája volt a duda, s mellette ebédei után magyar módra szép csendesesen tánczolt, alig láthatta valaki, oly csendesesen emelgeté lábait, czifrán emelgetni igen ritkán láták. Mig a fejdelem a fejdelem asszonynyal tánczolt, az urak mind felálltak ³⁾. A fejdelmi kor után — folytatja más helyt Apor — már semmi kelete sem volt a szép lassu magyar táncznak, hanem azt ki-

¹⁾ Bethlen ifjúkori élete. 22. 23. 28. 31. 32. l. ²⁾ Bethlen élete francia szövegét nem bírva, a magyar azt mondja, a szakállas véneken kívül, ellenben e mű latin kézírata előtttem fekvő szövege ép az ellenkezőt állítja. ³⁾ Apor. IV. czikk.

álták, vonjad azt a francia, német, tót nótát, s fiu és leány úgy ugrott mint a kecske ¹⁾. Más helyt megjegyzi, hogy idegen táncz csak a lengyel változó, mi a magyar után következett ²⁾.

Hogy e táncz alapvonalait inkább kiemeljük, s a táncz öltözékről is némi tájékozást nyújthassunk, megemlítjük hogyan volt Bánfi Ágnes és Bethlen Miklós e tánczvigalman öltözve.

Korának egyik szépsége, Bánfi Ágnes, a következő festői alakot nyújtja. Gazdag hajzata fűrtökben folyt vállára, szép homlokát szintén apró fűrtök fedék, mit drága gyöngyökből foglalt virág alaku párta koszoruzott. Vállá rózsaszín, melynek fejez atlaez mellét drágagyöngy füzé össze; a vállból patyolat ingujjak folytak le, melynek alsója szűk, s rózsaszín bársony szegélyét hasonló rojt tartá egybe; e felett habszerű felső budgyos kurta ingujj volt; szoknyája fejez atlaez; válláról övig sem érő halvány zöld kis mente csüinge, mit keblén brilliános kapocs tartá össze; jobbájában keleti tollakból drága, tük-rös legyező ³⁾...

Bethlen Miklós topánja levantei finom kordován; rajta remek mivű ezüst sarkantyu; nadrága világos; dolmánya halvány testszín, vert arany sinorzattal, kék és fejez zománczos gombokkal; öve kék selyem, ezüst rojtokkal; kalpagja lángszín bársony, nyuszt prémmel, kerecsen-toll forgóval ⁴⁾)... Ily öltözetben tánczolt kora két nevezetes ifja, az országos tánczvigalomban, melyben Bethlen elveszté szívnyugalmát, Barcsai fejdelem pedig a szép hölgyet Erdély fejdelemnőjévé választá.

Igy tánczolt, így öltözött tánczra Erdély aranykorában a magyar. A ruha korunkra jött ⁵⁾: a táncz e század elején a palotákból le kezdett szorulni... De lefolyt a forradalom... néhány évig nem volt kedve tánczolni a nemzetnek... s mikor táncztermeink ujra megnyiltak, a magyar táncz ismét előtérbe jött... a mult évben visszaöltözött a nemzet... S ma már Bethlen M. és Bánfi A. öltözete és táncza ezer meg ezer példányban virágzik fel.

¹⁾ Apor. III. czikk. ²⁾ Apor. IX. czikk. ³⁾ Bethlen M. Ifjukori élete. 38—39. l. ⁴⁾ Gr. Bethlen M. Ifjukori élete. 33 l. ⁵⁾ Gerando. I. 62.

A nagyok társas játéka.

Miként ma is, a nagyok játéka kétféle volt: időlő, aka-
rom mondani időtöltő, és az ugynevezett szerencsejátékok.

Az időtöltők közé tartoztak az ismeretes ostábla, ma-
lomjáték, melyek táblái egy példánya himzéssel előállítva, s
Izabella királynénak tulajdonítva, maig is fenn van a pesti
nemz. muzeumban. A sakk nyomát nem találjuk.

A szerencsejáték szintén kétféle: ezek egyike a kocka,
másika a kártya.

A kocka, a középkori Europa e kedvenz játéka, mi
divatból kiment, négy félhüvelyknyi átmérőű négyszög pontozott
kockával ment, mi rendesen csont, vagy ezüst; milyen van
egy a pesti nemz. muzeumban, filigran ezüstből, mit Zsigmond
császár és király nejének tulajdonítanak.

A kártyáról még azt sem tudjuk megmondani, mikor
jött Európába, annál kevésbé azt, hogy mikor jött be hoz-
zánk. Az europai civilisatio is csak annyit jegyzett fel róla, hogy
arab eredetű, de hogy az unatkozók e csemegéjét mi módon
ülteték át, a történetészet nem tartá érdemesnek feljegyezni. Egy-
előre gyerekek tanítására, s ártatlan időöltésre használhaták.
De ugylátszik a XIV. század vége felé már mint szerencsejá-
ték-eszköz szerepel, egyházi törvények, prédikációk keletkez-
nek ellene, s különösen Capistran Némethonban ellene prédi-
kálgatni egyik szent kötelességének tartotta ¹⁾.

Idővel hozzánk is elharapodzott. Már Brandenburgi Ka-
talin fejdelemnőről megjegyezték, hogy kártyával alig győzék
asztalát ²⁾. De alkalmasint, nálunk is XIII. és XIV. Lajos ko-
rában érte el bálványoztatása tetőpontját, mint a mikor künn
a jó kártyás ép oly magasztalás tárgya volt, mint egy had-
vezér; mint a mikor Heisler és Doria tábornokokat semmi bün-
tetés sem érte, hogy Tököli őket Zernyestnél kártyázás közt

¹⁾ Mittheilungen d. Central-Comission für Baudenkmale 1860 93. I. ²⁾
Kemény J. Önéletirata, Rumynál. II. 23.

lépé meg s veré tönkre. Azonban, úgy látszik, nálunk még ez időben is oly nagy maradt iránta az ellenszenv, hogy I. gr. Bánfi György főkörmányzónak, ki „az ördög e mihelyében gyönyörét lelte” —, vétkül róttá fel a történetet ¹⁾.

Bár mily világpolgárius ötlete volt is a kártya az embe-riségnék, a magyar szintén birt azon leleményességgel, hogy miként a franczia kigondolá a piquet-t, az olasz a tarokot, az angol a XVIII. században a whisztet: úgy a magyar is, alkalmasint a német kártya mintájára, saját játékkártyát alkotott, mely a német veres, sárga, makk és zöld szín rendet: makk, zöld, veres és sárga rangsorozatba osztotta, s a német, ászból két szemet csinálva, azt a király, felső és alsó fülé helyezé. Az így szervezett kártyával, disznót, jópetákat, filkót kezdett játszani, mely mellé alkalmasint külföldről, mint egyetlen magyar szerencsejáték, bejőve idegen nevével a ferbli.

Mindazáltal a kártya soha sem tartozott a magyar szenvedélyei közé; s potomba játszani a legmagasb körök sem tarták rangukon alólinak. Így látjuk Zrinyi Péternét, leányát, fiát, papját és Bethlen Miklóst Csáktornyan 1665-ben — mennyiben a páratlan számból s pénzből következethetjük — ferblit játszani apró pénzben: úgy, hogy végül is, nyerő vesztő visszatölté a házi asszony zacskójába ²⁾. Mely régi jó szokás családi körökben maig is tart, azon kivétellel, hogy miként más nemzetek is, Europa majd minden kártyanemeit bevettük.

A vadászat.

A vadászat az ősidőkben élelemkereset, később a békés napok harezias időtöltésévé, a harcok előiskolájává vált. Különösen a magyarnál, hol a kitartás, férfias bátorság, vészszel viharral küzdés a lovagiasság erényei közé tartozott: már a legrégibb korban mint szenvedély merül fel ³⁾, s folyvást társas

¹⁾ Gr. Bethlen Miklós nagyobb Önéletirata. II. 193. ²⁾ Gr. Bethlen Miklós nagyobb Életirata. I. 165. ³⁾ Kerékgyártó, Magy. Mivelöd. I. 64.

életünk legkellemesebb időtöltése maradt ¹⁾. Törvényeink legfelebb annyi kifogást tettek ellene, hogy a vasárnapi vadászatot gáncsolák: már Szt. László király elrendelvén, hogy az ilyen, lovukat kutyáikat elveszessék ²⁾.

A nemzeti fejdelmek korában alig ismertünk nagy embert, kinek szenvedélye ne lett volna. János király 1536-ban békélődvén, Váradon van, ott a császári követ; — miként I. Napoleonról írják, miszerint míg a csata fejlődésnek indult, néha szunyadozott — János király is, hogy gondolkodási időt vegyen, Martinuzzival az erdélyi havasokra jött vadászni; s mikor pár hét múlva visszatért, az ajánlt békepontokat, a császári követ legnagyobb bosszúságára, elvetette; s harcra szállt ³⁾.

János Zsigmondot vadászat közben találja utolsó betegsége; Bethlen Gábor örömet vadászott; II. Rákóczi még halála előtti napokban, félbeteg is vadászva vonul Kolozsvárról Görgény felé; Apafi egy szerencsés lövés dicsőségeért néha jószágot, nemességet adományozott. Jó példával menvén elől a fejdelmek, a férfias nemzet igen szívesen utánozta.

De csak a kiváltságos rész, hová a székely nép is tartozott; mert nemtelen embernek meg vala tiltva, még pedig oly záradékkal, hogy ha agár van vele, azt veszesse ⁴⁾. Szigoru törvény, de így volt egész Európában: nem engedtek fegyvert nekik, hogy rablásukat fékezzék; szigoru, de még sem olyan, mint az mit Dania ugyan ez időben, 1573-ban, kiadott, mely a parasztnak csak sánta kutya tartását rendelé, s ha vadászott, megengedé, hogy helyben megvakítsák; míg más német államok halállal büntették. Ki volt mondva a törvény, de tán csak azért, hogy a szenvedélyes vadász az urak örömében osztozzék: mert a zajos életet szerető magyar vadászt vidéke minden rangu és rendü puskásai nélkül képzelni nem lehet. Csak annyiban ellenőrködtek, hogy a kutyákban, vadakban kárt tevő törökkel, csóvákkel, kaptányokkal vadászatot ujlag törvénybe igtaták ⁵⁾.

¹⁾ Bethlen M. Ifj. Életirása. 317. ²⁾ I. Decr. 12. Cap. ³⁾ Erdély Tört. III. 50. I. ⁴⁾ 1571-ben. Approbata. III. R. 77. Tit. 2. art. V. R. 52. Edict.

⁵⁾ Approbata. V. R. 52. Edict.

Mikre és hogyan vadásztak, avatottabb toll alatt van, s a Verseny és Vadászlapokban közlött érdekes töredékeire utaljuk olvasóinkat ¹⁾. A kérdés első felére legyen elég elészámolálnunk a vadak neveit, azon megjegyzéssel, hogy árukat az öltözet és asztaltartás körüli czikkeinkben felebb elésoroltuk.

Ilyenek a már kihalt bölény, melynek utolsója a Vadászati lapok tisztelt írója szerint 1762. oct. 8-án a borgói havason ²⁾, Benkő szerint 1775-ben a székelyföldön, Füle Boroszlányos nevű erdejében esett el ³⁾.

Ilyenek a még élők közül a medve, farkas, róka, magyaró-nyest, bükk-nyest, vidra, hiuz, borz, vadmacska, görény, hörcsög, melyeket bőrtükért; az öz, nyul, melyeket husokért vadásztak. A zergéről, mire a Retyezátón az idén is vadásztak, a szarvasról és vaddisznóról árszabályainkban nincsen emlékezet.

A madarak közül említendőnek véljük a pávát, tüzokot, vadludat, vadréczt, fogoly-, császár-madarakat, fajdtyukokat, mint melyek árszabályzat alatt álltak; ugy szintén a ragadozók sergét, melyek szárnytollai valának fővegeink ékessége.

Ezekre vadásztak őseink. Hogyan és mivel, arra szintén néhány megjegyzést hozhatunk.

A vadászatnak nemcsak a fejdelmek, sőt gazdagabbjaink udvarában is egész külön személyzete volt. Ide tartoznak az udvari vadászok, peczerek, s az ezek felügyelete alatt álló vadászebek, solymok.

A nemzeti fejdelmi kor főurai egész vadászkutya falkákat tartottak. Ezek közt első helyen álltak az agarak, még pedig oly becsben, hogy a kittinőbbek palotás agár czímmel tiszteltettek meg, s azoknak urok szobájába szabad bemenetelők volt. Bethlen Gábor fejdelemnek, kedves Hókáján s Kormosán kívül rendesen még négy-öt palotás agara van, melyeket Kemény János étetett ⁴⁾. I. Apafi fejdelemnek szám szerint

¹⁾ Vadászlap 1858. 5. 83. 85. 86. 1859. 8. 11. sz. Gerandó. II. 14.

²⁾ Vadászlap 1858. 567. l. ³⁾ Benkő, Gen. Trans. I. 181. ⁴⁾ Kemény J. Életrása. 49. l.

58 pár agarat tart, ezek közül 4 párnak palotás rangja volt. S nem minden ok nélkül, mert az erdélyi agarak oly hírt vitéztak volt ki magoknak, hogy a török udvar gyakran ajándékozott magának ¹⁾. Oly sokat is tartottak egy jó agarra, hogy mint a hagyomány beszéli, Mátyás király a Zeykek egyik ősét meg akarván jutalmazni, kérdi mivel kedveskedjék: felséged derék agarai közül egy párral, lön a felelet; mire éppen egy egész falkát kapott, melyek híres ivadéka a forradalom alatt rekeszték be őseik sorát.

Az agarak után jöttek a kopók, még pedig oly számmal, hogy Kemény János azt írja Bethlen Gáborról, miszerint ebet nem sokat tartott, alig volt ötven kopója; de ezeknek is Kemény vette legtöbb hasznát, mert a fejdelem háromszor-négyszer ha ki ment egy évben; s a róka, farkasbört nem kellettven beadni, neki nagy kedve tölt benne ²⁾.

A vislák szintoly kedvességben részesültek. Bethlen Gábor Tigris nevű hív vislája oly kegyben állt, hogy a fejdelem bársony székeire is feltolakodott; mit Kemény azon adomával frissítve ad, miszerint ő, mint apród, egykor gombostökkal rakta meg a széket, hogy leszoktassa; s történetesen a fejdelem talált bele filni, minek okát megmondván, a szelid fejdelem meg sem neheztelt ³⁾.

Érdekes lehetett a régibb kor vadászatai egy neme, a solymalmi vadászat, mit a löfegyver bejövetele háttérbe nyomott.

Előre bocsátjuk, hogy nem a mi találmányunk, mert a rege szerint Ulisses hozta Görögországba, s onnan terjedt tovább. De hogy a solymászat legrégebb mulatozásaink egyike, mutatja a sok Solyomkö nevű sziklacsücs és vár, mi hazánk minden részében van, mint a hol állítólag a solym-madarakat fogták; vagy mi még hihetőbb, itt e magas pontokon álltak meg a solym-vadászok, s vártak a felütlő madárra, s rábocsátván a solymot, sebes repte által nemcsak elütötte, de egy-szersmind urának ide hozta.

Mennyire kedvencz időtöltés, példa az, hogy II. Lajos ki-

¹⁾ Hatvani M. Történeti Zsebkönyv. 334. ²⁾ Kemény J. Önéletirata 151.

³⁾ Keménynél ugyanott.

rály, kiről bajos meghatározni, hogy esze volt kevesebb vagy pénze, egy solymért egri tisztviselőjének, 40,000 arany tartozását engedte el. Hogy a solymok, ölyvek, s más vadász madarak fejét, karmazsin bőrrel szokták befedni, szintén II-ik Lajos korából látjuk feljegyezve ¹⁾).

János Zsigmondnak a solym-vadászat szintén szenvedélyei közé tartozott, még ezen időben mások is üzték.

A nemzeti fejdelmek alatt még solymárok vannak az országban, kik a fejdelmek számára solymokat fogtak; mivel egyzsersmind a szultán fiainak is szoktak vala kedveskedni.

Miután a solymnak megadtuk az övét, adjuk meg az ölyvnek is mi az övé, mert az ölyv is szintén azon szolgáltatokat tette, miket a solym. Bethlen Miklós egy ölyvvel szerencsétlenül járt, s e szerencsétlenség nekünk azon szerencsénkre szolgált, hogy az ölyvvel vadászat módját ismerhetjük. Mint gyermeknek volt egy ölyve, mely házi ludat, réczét, pulykát, macskát, kismalaczat is elfogott. Azon gondolatra jött, hogy nyulat, vadréczt, lúdat fogasson vele; de vadmadarat, fűrjet, foglyot, réczét nem hogy fogott volna, de üzni sem akart: mely miatt szörnnyen eléhezette, miért iszonyu rivó lett. Egyszer nyúlstüldőre igaziták, Bethlen, Pál öcsével s az ölyvvel, csak gyalog kimegy; menőleg egy gémnek bocsátja, de csak keveset ment utána, noha könnyen eléri s elfoghatja vala. Erre a szülő-szakadásban, a nyulat kerestetik a vizslákkal, de az ölyv rettenetesen riv, mi a madarászás idején nem szokás; Bethlen haragjában a kezéről leveti az ölyvet a földre, aztán ismét keze útmutatásával hívá, felvevé; az alatt a nyúl felugrott, de az ölyv nem hogy a kezére, hanem egyenesen az orrára s ajkába ragada, oly erősen, hogy némelyik körme az orrán által az orrallyukába, némelyik az ajkán fogain által a szájába hatolt; megfogta tehát két kézzel a derekát, huzta, de ha a szájába hatott körmeit meg nem harapja, soha elnem szabadithatta volna; mire haragjában a földön összerontá, csiplé, s azután megsiratta ²⁾).

¹⁾ Engel, Monumenta Hungarica. 195. ²⁾ Bethlen M. I. 243.

NEGYEDIK CZIKKELY.

HARCZI ÉLETÜNK.

Harczaink jelleme.

Le a kalappal! őseink harczyi tetteiről emlékeztünk!

Történészeink eddig, ha harczyi tetteinkről irtak, vagy intimidálni igyekeztek, vagy barbársággal kívántak bélyegezni.

Hogy árnyékunktól meg nem ijedünk, arra egyedül az erdélyi magyarság története is elég; s ha a harcz dicsősége barbár dicsőség, úgy a leghősöbbsz nemzetek a legbarbárobbsz, mivel a barbárság ellen hasonlós fegyvereket használnak inkább, mintsem nyakukat a szolgáltság jármába engednék.

Építeni szép, rontani felséges: volt a Voltaire elve. Szabad hazát szerezni szép, de érte élni vagy halni felséges: őseink ez elvének köszönhetjük e szép hazát. Mert, ha habár a barbárságig harczyias volt is nemzetünk, de nincs arra példa, mint Europa más nemzeteinél, hogy idegen ügy mellett, idegen hatalom zsoldjába szegődött volna. Legnagyobb meggyaláztatás nem érhetette a magyart, mintha azt vethették szemére: hogy ma hazájáért, holnap másért kész megperdíteni a szerkerzét.

Mig a két Magyarhon egyes volt, dicsőségről dicsőségre ébredénk. Róma 320 triumphanst látott diadalszekeren felvonulni Capitoliumába: de alig kezdé önmaga ellen fordítani fegyverét, dicsőségének koronája porba szállt. Mert hatalmas nemzet csak öngyilkosság által bukhatik el.

Meghasonlottunk... a diadalmenetek megszűntek; elváltunk... s beteljesedett fejtünk felett a nyaláb vesszős római regének átká; egymás ellen fordítók fegyvertünk... s legboldogabb napjainkban is a régiek példabeszéde szerint: reggel táncz estve láncz, lön a magyar sorsa.

Mig egyesek valánk, két hatalom keresztűzét mosolyogtuk; mig el nem váltunk, koronás fejeink egyre hulltak a künn készített méreg által, a nép és nemzet folyvást irtás alatt: de azért a nemzet mint a fergeteg dulta cser, mind mélyebb gyökereket vert, s ha jött a pusztító vihar, lombjai egy irányban egymásra simulva daczoltak.

De végre is a Mohácsra következett napok elválasztottak: Erdély politikája külön vált az anyahonétól. Erdély elszakadt a török véduralma alatt keresett menedéket, s bizonyos függetlenséget vívott ki magának.

Szomoru dicsőség, csak romja nagy multjának; de mégis fegyverdicsőség. Mert ha megfizetők a török 10—15,000 arany évi adóját: a belkormányzat, vallás, nemzetiség kérdése soha nem elegyedett.

Basát Erdélyre soha sem küldött. Fejdelmünket szabadon választók. Mikor meg volt választva, a szultán egy szó nélkül elküldé az elismerő athnamét, s a fejedelmi jelvényeket.

Minden kötelezettségünk, hogy a szultán ellenségeinek ellensége, barátjának barátja legyünk. S valamig legalább színtleg megtartók, a Zápolyák alatt Báthori Zsigmondig, 1595-ig, ez időtől II. Rákócziig ellenséges török had soha sem tapodá Erdély határait; a mivel Magyarhon nem dicsekedhetett.

Meg volt a fensőség, de azért oly erősen tartá magát, hogy századon át egy talpalatnyit sem engedénk át. S mikor 1658-ban Rédei athnamejéért Jenőt és Lippát sürgetnék: a rendek kereken megírák, hogy ők Rákóczit visszatették, s Rédei fejedelmi botját ily drágán megvásárolni nem akarják, mert ha minden fejdelemért egy-egy várat bocsátának át, Erdély fejdelme nem országnak, hanem botnak leszen ura ¹⁾).

¹⁾ OKL. Gr. Bethlen Imre. II. Rákóczy. 171.

Ennyire merte provocalni a kis Erdély a szultán haragját. II. Rákóczi alatt fellázadtunk ellene, a ránk küldött Barcsait a nép lesujtá: bejött a törökség, II. Rákóczit elejté, de azért nem koboztatott, nem lövetett.

Igy álltunk a török ellenében; s véduralma alatt Erdély nemzetiségünk, polgári és vallásos szabadságunk, és alkotmányos közéletünk menhelye tudott lenni. S bármely megtámadó ellen másfélszázadig fentartottuk magunkat.

I. FEJEZET.

A LÓSZER, VÉRT ÉS FEGYVERZET.

A lószerszám.

Mielőtt a harczi fegyverzetre térnénk, meg kell emlékeznünk a magyar harcos kiegészítő részéről a lóról, mi történetünkben mondhatni szerepet játszott.

Semmi sem edzi a férfias büszkeséget, táplálja a fenség s szabadság érzetet egy nemzetben úgy, mint lovaglás szeretete, gyakorlata. Innen, a magyar, mint lóra termett nemzet, ép oly bolondja volt a lónak, mint a római patricius, ki lovát fényesebben járata mint magát, sáfránba fekteté, s márvány palotákat emeltetett számára.

A magyar nem vitte ugyan haláját oly messze, de soha sem feledé, hogy ők a honfoglaló s honvédő csatákban megtették a magokét. S a történetész Szt. László Zug nevű lovát, melylyel Cserhalomnál a hölgyet megmentette, lapjaira bejegyezte, mint a dicsőség részesét ¹⁾.

Becses és becsült levén, őseink ábrándos képzelete s dúsgazdagsága oly kimeríthetlen volt feldiszipálóknak, hogy bővön elégnek tartjuk, ha bár egy pár harczi paripa ékitményiről fogalmat adhatunk.

A paripa harcban, békében ha pompára szereltetett, bog-

¹⁾ Bonfin, Dec. II. Libr. 3.

lárokkal, drágakövekkel halmozottan, skofium arannyal szőtt majcznak nevezett szíjjazattal; hasonló nyereggel, ezüst aranykengyellel jelent meg. Mik tevék egyes részeit, megkísértjük összeállítani.

A fején kezdve, első szerszám a nélkülözhetlen fékemplő, melyet a csekélyebb értékűek is legalább színes csigákkal raktak, a gazdagok boglárokkal ékesítettek. Kemény János fékemplője a pesti muzeum egyik ritkasága.

A ló tarkójáról, kétfelől drága köves csójtár simult az áll alá; a homlokra pedig hasonló homlokelő, melyen dupletok vagy nagy türkések. Néha e helyett parducz vagy tigris bőr vértézi a nyakat, úgy, hogy a tigris bajuszos pofája a ló homlokára nyulik elő, a lófüle a tigris füle helyén emelkedik ki, mi a lónak hatásteljes kinézetét kölcsönözt; vagy jaspisos, rubintos lónyakára való vértiel boríták.

A csójtáron vagy tigrisbőrön üstöknyomtatónak nevezett drágaköves medály ¹⁾, melyben daru, vagy kocsagtoll lengett... Így jelent meg Bethlen Gábor Hodolinnál, mikor Carafa osztrák fővezérrel találkozást tartott ²⁾.

A szügyre bogláros szügyelő csüngött le, melyen, elől, értékes nagy kőönttyű.

A ló derekának főéke a nyereg, igen különböző. Bethlen Gábor végrendelete alapján négyfelét nevezhetünk meg: mit véghagyományoz, egyik szederjes bársony, gyönggyel fűzött, a más, türkessel bevert és rubint köves kármánnyereg; a másik türkessel, zöld dupletokkal rakott aranyos kazul-nyereg; a harmadik, türkéses, jaspisos cserkesz-nyereg; a negyedik faj dupletos elejű s hátulyu magyar katonanyereg ³⁾.

Milyenek lehettek e nyergek, arra nézt a pesti n. muzeumba utaljuk olvasóinkat, hol I. és II. Lajos királyok féldombor mivű ábrákkal halmozott éléfánt csont magyar-nyergeik mellett, ott van többek közt a Kemény Jánosé, arannyal áttört bársony borítékjával, türkessel megrakott kápájával; ott

¹⁾ Apoc. V. csikk. ²⁾ Kemény J. 57. 76. 83. ³⁾ Mike a gyűjteményében.

van az erdélyi muzeumban Bethlen Gáboré, mi skofium arannyal van kivarva, s a fejdelem nevével, 1613 évszámmal van ellátva.

A nyereg alá nemezt, pompára skofium arannyal vart veres bársony lópokrocztot illesztettek. Ha a ló vezetéken ment, a nyeret kis medvebőr vagy pompás nyeregtakaró fedé, milyen a pesti n. muzeumban a Zápolyáé, mi érc lemezzel csillagozott vörös bársony, vagy a Boeskaié, arany-szővetből.

A nyeregről szíjjan kengyelvas függött alá: Bethlen Gábor véghagyományában egy bokor, azaz egy pár, türkéses arany, a más bokor kármán, a harmadik rubint balátokkal rakott ezüst. És e vasak, árszabályaink szerint pálhások, tángyérosok vagy kármánok.

A ló farán drága farmatring, rojtos vagy rojt nélküli, skofium arannyal varrott veres bársony, vagy egyébből metszett czafrang. Harcz idején, érc csillagokkal vértézett, vagy arannyal himzett bársony takaró fedezé, milyen a Barcsai Ákosé az erdélyi muzeumban. Ily lovon van festve I. Apafi Mihály ¹⁾, ily példányokat ujíta meg Vizkeleti derék festőnk ²⁾. Ily fényes szerelvényben jelennek meg folyvást régi képeinken harczosaink — Erdély aranykorában.

A vértézet.

Felszereltük a harczimént, léptessük elő a hajdankor bajnokait, a szabadsághősöket, kik a hazáért éltek, haltak, szolgaföldben nem nyughatnak.

Eleink ősidőktől fogva fényesen öltözve mentek a hadjáratokra. Már a vezérek korában aranylánczokat visznek ³⁾. Mily gazdagon jelentek meg Mohácsnál, másutt említettük ⁴⁾. II. Rákóczy György szerencsétlen lengyel hadjáratára oly serget vitt, mintha csak koronázási tünnepélyre vezette volna.

¹⁾ Ortelius. II. 286. ²⁾ Vasárnapi Ujság 1860. 18 sz. ³⁾ Kerékgyártó, Magy. Miv. I. 61. ⁴⁾ Erdély Tört. II. 155.

Diszöltöztünkét felebb bemutattuk. Itt inkább csak a vértetetről kívánunk szólni; mi egyébaránt Europa más nemzeteinél is megvala. Csata alkalmával ruhájokra töltött foszlányt ¹⁾, s arra vasboli öltözetet szoktak volt felvenni. Az őskorban a parthus eredetű, hal-pikkelyszerű vas lemezekkel rakott vala használatban ²⁾. A keresztes hadak a hajlékonyabb lánczvértetetet hozák előtérbe; melyek később vas vagy ezüst sodrony gyűrűkből készültek. Ilyen a pesti muzeumban a Kinizsi sodrony pánczélinge, ilyen a Hunyadié ezüst gyűrűkből, boglárókkal becsillagozva, 36 font nehézséggel... Az erdélyiek a XVI. század elején még használják ³⁾. Ezen vértetethez fejborító, sodrony kesztyű és hasonló nadrág tartozott.

Azonban a lőpor bejövetele e vértetet előnyeit tönkre tévé. Helyét a kovácsolt vas lemezvértetet foglalá el. Többek közt az erdélyi muzeum is bir egy gyönyörű példánnyal, melyből a mell és hát, könyök és váll-vért megvan, még rajtok a veres bársony béllés, rajta némelyiken a kapcsoló csatt; nagy kár — ha megvolt — hogy a nyak, csipő, czomb, térd és lábszárvértetet egyes darabjai, a kesztyű és sisak hiányzanak. Említett példányunkat a mesés Toldi Miklósnak tulajdonítják.

A vértetet utolsó nemé jött le a fejedelmi korra. Fejedelmink nagyrésze e jelmezben téteté képét pénzre; Báthori István fejdelem ily vértetete Bécsben az Ambrazi-gyűjteményben látható ⁴⁾. Azonban nálunk a tetőtől talpig vértetés, mint a mi a test szabad mozgását akadályozta, soha se jött divatba. Bethlenként vértetettünk csak is aranyozott lemezből készült ércsisak, pánczél és karvas, melyeken a bajnok czímere ⁵⁾. Mig aztán a fejedelmi korral a vértetetnek is vége lön.

Párduczos Arpád utódai, miként Hellás hősei, hogy harciasabb kifejezést nyerjenek, mente vagy köpeny helyett, gyakran farkas, párducz, tigris-bőr kaczagányt vetettek nyakukba. A szépen idomitott vadbőrt elől boglár tartá össze, s körmei ezüst aranyból voltak kicsinálva ⁶⁾. A kaczagányra oly

¹⁾ Gyöngyösi, Phönix. III. k. III. R. 79 v. ²⁾ Rich, Dict. 223. 273.

³⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. II. 149. ⁴⁾ L. rajzokat Vízkeletitől. Vas. Ujság 1860 28 sz. ⁵⁾ Bethlen M. I. 321. ⁶⁾ Gyöngyösi Ist. Phönix. III. k. 3 R. 49. v.

sokat tartottak, hogy fejedelmeink, rendjelek helyett, efélével szokták vala a hősöket feldíszíteni ¹⁾. Ily farkas-bőrös száz lovas kíséré Kemény Jánost, midőn mint I. Rákóczy György képviselője a moldvai vajda leánya lakodalmára megjelent ²⁾; így jelent meg Cserei M. a zernyesti ütközetben ³⁾; erre emlékeztetett vissza gr. Haller Lajos, mikor 48-ban az agyagfalvi gyűlésen párducz-kaczagányosan lépett a székely nép közé.

A fegyverzet.

Míg a lőpor feltalálása a hadviselésnek más irányt nem adott: a puskák helyét a nyíl pótolta. Egyelőre lovassági és gyalogsági lö-fegyver. A hódostónáli csatát (1282) a kunok szerencsétlenségére egészen a döntötte el, hogy nyílhurait a zápor tönkre tette. Már a Zápolyák alatt csakis mint népfelkelési gyalogsági fegyver jelenik meg ⁴⁾. De miután a lőpor (1320—40 közt) feltaláltatott, s a XV. században az ágyu közönségessé lett, a nyíl háttérbe szorult ⁵⁾, s már a XVI. században csakis muzeumi tárgygyá lön, s ma már a pesti muzeum nyilvesszei, kéziíjjai, kéziíjjtartó puzdrái, vesszőtartó tegzei, ágyuink mellett, mint az emberiség gyerekkora játékszerei tűnnek fel.

A magyar sereg kétféle, lovas és gyalog lévén, fegyverzete is kétféle.

A lovasoké, kik a már leirt páncélszabványban jelentek meg, következő.

Jobb kezükben hosszú zsidó, mit inkább lobogós kópjának neveztek, minthogy felső végén kis keskeny zászló lenge ⁶⁾.

Jobb lábuk alatt a nyeregből hegyestör nyúlt hátra, mi utazás közben sem maradhatott el ⁷⁾... Mint a pesti muzeum példányai mutatják, négy-öt láb hosszú spádék inkább, mint

¹⁾ Toppeltinus Cap. XIX. ²⁾ Kemény, Önéletírása. 423. 431. ³⁾ Cserei Histór. 204. ⁴⁾ Erdély Tört. II. 49. 180. ⁵⁾ Klemm, Culturwissenschaft. Werkzeuge u. Waffen. 344. ⁶⁾ Approbata. III. R. 20. art. ⁷⁾ Apor, VIII. cikk.

kardok. Tinódi használatát, az 1551. lippai ostromról s Török Jánosról énekelvén, így adja:

Törököt lováról mert ő letaszítá,

Hegyes-törrel földön oly igen jakdosá ¹⁾.

Balról, a nyakból szíjjon függőleg van a pallos, oly izmos kard, hogy volt reá példa, mikép egy hőstünk egyetlen vágással mind a török, mind lova fejét elütötte ²⁾. Bethlen Gábor jáspisos, gyöngyházas, türkéses ezüst hüvelyű, s türkésekkel, balátokkal megrakott bársony hüvelyű pallosokat hagyott hátra.

Hátára bőrből készült kópja-tok volt vetve, melyben árszabályaink három gyantárt emlitenek, benne három kópja vagy hajtó-dárda ³⁾, melyek rendesen két és fél láb hosszúságúak. Oly divatos fegyver, hogy ügyes forгатása egyik dicsőség: innen, felhajtani s kifogni, előre hajtani s lóval alá rohanva elkapni, mindennapi dolognak tekintetett. Mikor a lovasság rohamot kezdett, a három dárdát előre repíté, s innen lenne költöibb kelevéz neve, a kél a vésztől.

Mell és fővértzetül baljukra paizs volt kapcsolva, mi a görög-római korban inkább csak gyalog fegyverzet, de hogy nálunk a lovasság is használta, mutatja Mátyás király pesti muzeumban levő paizsa, melynek eredetije Párisban; bizonyítja Veráncz, ki ezt 1538-ban a lovasság fegyverzete közt előszámítja ⁴⁾, s az maradt 1572-ig, mikor a magyarhoniaknál s tán ekkor az erdélyieknél is, viselése megszüntetett ⁵⁾.

Ha a pallos és fringia hiányzott is, mint fő és nélkülözhetlen fegyver ott volt a kard, vagy mint akkor nevezék szablya. Régen markolatjának nincs kávája. Egyelőre inkább egyenesek, a törökkeli érintkezés hozá be a görbe kardokat. A pesti muzeumban a Gara Lászlóé 1458-ból egyenes; úgy szintén Hunyadié és Kinizsié, melyek egyszersmind igen hosszúak és két élűek, miként Bethlen Gáboré is: a fejedelmi kor vége felé

¹⁾ Éder Simigianushoz. I. 140. ²⁾ Bethlen M. I. 341. ³⁾ Kópja vagy dárda. Bethlen M. Életir. Gyöngyösi, Phönix. III. k. 3. k. 27. v. ⁴⁾ Magyar Tört. Eml. Irók. II. 149. ⁵⁾ Ortelius. I. 20.

már csak görbék, mint a Kemény Jánosé; majd mindenike türkéstől ké kellő hüvely és markolattal volt ellátva. Bethlen Gábor ücscsének egy portai fekete czápás kardot hagyott, két vasat egy hüvelyben.

E volt a fejedelmi kor bajnokai vértézete és fegyverzete. És hogy e nem kiválólag a főrendeket illeté, némely adatokat idéztünk.

Majláth István 1536-ban felkelést rendel, s meghatározzák, hogy a lovasok, sisak, pánczél, zsida, hegyestőr, hajtó-dárda és szablyával üljenek fel ¹⁾; Veráncz 1538-ban leírván az erdélyi magyar lovasság fegyverzetét, aczél sisak, sodrony pánczél, török szablya, paizs, vaskesztyű, lobogós zsidával fegyverzi fel őket ²⁾; János Zsigmond 1562-ben a székelly főnépet, azon hozzáadással veszi ki a tizedfizetés alól, hogy ők is mint a megyei nemesség, három, négy-öt pánczélos, sisakos, paizsos, kópjas lovassal álljanak készen ³⁾. Sőt maga a huszárság is — mit Mátyás király állított, s a Rákóczi-forradalom után egész Európában elterjedt — még a XVI. század végén vas-inget, hegyben végződő s a hegyéből kiemelkedő tollas sisakot, pánczél, szűk nadrágot, s kaczagányt viselt; s fegyverzete lobogós kópja, kard, hegyestőr, paizs; a tiszteknek kard és buzogány; lovak nyaka, szügye, vadbőr kaczagánytól vala fedezve ⁴⁾.

A gyalogság fegyverzete sokban különbözött. A városok által állított gyalogokat többire hajduknak, s különösen a székelly gyalogságot darabontoknak, s dolmányok galléra színeről veres kék, darabontoknak hívák.

A magyarhoni hajduk öltözete tollas főveg, zöld, vörös, kék dolmány, violás barna szűk nadrág, bakkancs, s felöltönyű farkas kaczagány; fegyverök rövid puska, kard, csákány vagy bárd, mi az övről, jobb felől, karikából függött, mellette löporszáru ⁵⁾.

¹⁾ Éder Simigianushoz. I. 140. ²⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. II. 149. ³⁾ Székely Nems. Constitut. 53. ⁴⁾ Ortelius. I. 20. Rajzok, Vízkeletitől. Vas. Ujs. 1860 297. I. ⁵⁾ Ortelius. I. 20.

Az erdélyi nép fegyvere az 1536-beli népfelkelési rendeletben láncsa, kasza, nyíl, hajtó-dárda ¹⁾, az 1565-i felkelésnél meghagyatik, hogy, miként nagyobb felkeléseknél szokás, minden nemes jószágá tizenhat emberéből egy lovast, s egy gyalogot hozzon, pázsit-zöld ruhában; a köznép minden tíz kaputól egy puskást, egy kézijjast, s nyolcz dárdást állítson ²⁾.

A fegyverzetet az ágyuk, a tábori zeneeszközök, dobok egészíték ki, s az, miről néhány megjegyzést kívánunk tenni — a zászló.

A zászló oly szent valami, mint a római legiok sasa, melyet veszni hagyni, éppen oly gyalázatos tett, mily dicsőség érte meghalni.

Kétféle volt, egyik a zászlóaljak lobogója, másik a fejedelmi vagy vezéri jelzászló.

A tábori zászlón a XIII. XIV. században rendesen a királyi ház, vagy az ország czimere van. Egyelőre csak egy salangban végződött, később kettőn, majd többen is.

Az erdélyi zászlókon a nemzetek czimerei: a megyékén a sas, a székelyekén a nap és hold, a szászokén a hét vár. Ezzel, az e végre kijelelt megyei zászlótartó mindig elől szokott járni. Pókai Balázs, Ferdinánd uralma alatt a megyék saszos zászlójával a török táborba csapott át, mint a hol az erdélyi menekültek valának, miért 1555-ben notázák, s Nyárád-töt elveszté ³⁾; de alkalmasint csak addig, míg a menekültek más évben ismét hatalomra vergődtek. Pekri Lőrincz, II. Rákóczi Ferencz tábornoka kék selyem zászlóját az erdélyi muzeum birja: egyik felén Rákóczi, másikán Pekri czimere és jelmondata.

A jelzászló a vezér vagy fejdelem szárny-segégei jelvénye, mely mellett a napi vagy rögtöni parancsok osztatának. Ez vagy tollas bot, vagy épen kis bojtos zászló. Kemény János 1626-ban Bethlen Gábor főinnya-adója, a fejdelem egyik hadjárata kezdetén jelzászlója hordozását is reá bizta, fizetését

¹⁾ Simigianus. I. 140. ²⁾ Erdély Tört. Tára. I. 50. I. ³⁾ Nemz. Társalkodó 1833. II. 325.

többitette, s lovat aranyos szerszámmal, párduezbőrrel ada alája; a zászlót a kópjára a fejdelem maga kezével szegezte fel s úgy adá kezére; volt pedig az négyszegű veres kamukából, rojtja és öreg gombos boncsokja arannyal elegyített veres selyem, rajta a fejdelem czimere ¹⁾.

II. FEJEZET.

A FEGYVERES ERŐ ÉS SZERVEZETE.

A fegyveres erő.

Erdély kicsinységéhez képest mindig tekintélyes haderővel rendelkezett ²⁾. Hunyadi Várnához innen 5000 lovast vezet, s a királyi seregben velek elő-csapatot képezett. Mátyás király alatt, 1463-ban, fegyveres erőnk 40,000-re tévők ³⁾. Ugyancsak csak alatta, 1474-ben, Magyar Balázs vajda Moldvába 16,000 magyart, 5000 székelyt vezérelt, s a törökön diadalt aratott ⁴⁾. Zápolya Mohácsához 40,000 erdélyivel sietett. Azonban, hogy Erdély hadi ereje ezen számoknál többre tehető, mutatja az, hogy a XVI. század két írója csak a székelység erejét 30,000-re teszi ⁵⁾.

A hadsereg rendes erejét a megyék és városok kiváltóságos népessége, s illetőleg a székelyek képezék. Még pedig a megyei nemesség, a székely primorok és lófők, s míg álltak, a zászlós uraságok dandárai, mint lovasok; a szegényebb nemesség, a városok polgárai, s a székely köznép veres darabont, s a szász zsoldosok kék zöld darabont nevezet alatt, mint gyalogok voltak alkalmazva. Kiknek mindenike, az országhatárain belől, saját vagy testülete költségén folytatá táborozását.

Ezekhez járultak a fejdelem s ország által a várak és végszélek oltalmára tartott zsoldosok, az ugynevezet mezei hadak.

¹⁾ Kemény J. Önéletir. 89. ²⁾ Erdély fegyveres erejének történetét gr. Teleki Domokostól, Szigeti Album. 100. l. ³⁾ Kovachich, Script. Minor. II. 17. 384. ⁴⁾ Katona. XV. 768. 776. ⁵⁾ Erd. Tört. III. 3. 163.

Hogy a bizonyos rend s gyakorlat fentartassék, a fejdelem koronként szemlét, mustrát rendelt, hol mig egyrésről a lovak, fegyverek felett megesett a szemle, folyt a hadigyakorlat. A kimaradókat büntetés sujtá ¹⁾. A magyar megyék rendszeren Tordára gyűltek, hol a Keresztesmező tág tért nyitott; a székelyek székenként gyűltek fel, nagyobb gyakorlatra pedig M.-Vásárhelyre; a szászok Medgyesre.

Ezen szemle, lustra név alatt, a székelyek közt volt leg-tűzetesebben szabályozva, mint a hol a nép darabonti, lőfői vagy primóri jószágokat birván, szorosan szemle alá vétetett, vajjon birtokához aránylag tudja-e magát kiállítani; s mint a hol erről néha rendes jegyzékek, ugynevezett lustrák vétettek fel ²⁾. A lustrát a főkapitányok; a mustrát főispánok intézék ³⁾.

A szemlét és gyakorlatot, ha a szükség úgy kívánta, fegyverre-keles, insurrectio követte. Miként a hadjáratot, úgy a felkelés nemét is az országgyűlés határozá meg. Kicsiny veszély idején részletest határoztak, melynél kapuszám szerint, azaz minden tíz háztól egy zsoldos mene; nagyobb veszély idején személyes felkelést rendeltek, hol a nemes zsoldost maga helyett nem küldhetett; legnagyobb vész idején pedig általános népfelkelést szerveztek, melynél a nép is fegyverbe állíttatott. Mint folyt le mind a három kiállítása, törvényeink néhány pontját idézzük.

Ha a felkelés el vala rendelve, minden kit illetett, tartozott felülni. Kik azonnal meg nem jelentek, pénzbüntetés várt reájok; kik vakmerőkép elmaradtak, vagy a hadjáratot a zászló visszatétele előtt oda hagyák, veszték minden ingó, s személyöket illető ingatlan vagyonukat; a székely veszté fejét, azonban megválthatólag. A személy szerénti felkelésnél az egykét jobbágygyal bíró csak maga ment, de a tehetősebb nemeség, főrend és urak értékök szerinti lovasságot tartoztak magokkal vinni; s e kötelezettség alól a betegek, sőt az özvegy-nők sem voltak kivéve, mennyiben lovast, vagy lovasokat tar-

¹⁾ Mustra. Approbata. III. R. 20. tit. ²⁾ A lustrát I. Kállay, Székely namset eredete 139 — 159. ³⁾ Bethlen M. I. 446.

toztak állítani. A szegény nemes gyalog jelent meg. Midőn pedig nem személy szerinti, hanem részletes volt az insurrectio, akkor személyeért egy jó zsoldost, jószágáért minden három kaputól ¹⁾ egy lovaszt köteleztetett állítani, az egyházhelyi nemesek tizen, félkapun alóli jószáguk nyolczan, félkapusok hatan állítottak egyet. ²⁾

Ha ennél is kevesebb haderőt kelle kiállítani, azt a megyékre és városokra rovák, s mindenik kapuszáma szerint járult hozzája. Mily arányban járultak, mutatja az 1606. jul. 13-i törvényczikk, hol 500 lovas s 500 gyalog Fejér, Küküllő, Kolozs, Torda, Doboka, Belsőszolnok, Hunyad, Zaránd, Máramaros, Középszolnok, Kraszna, Bihar-megye s Fogaras vidék közt felosztatik; melyek gyalogos részéhez Kolozsvár, Enyed, Torda, M.-Vásárhely, Dézs, Abrudbánya, Egeres, Nagybánya, Kolozs és Szék városok járultak, mint katonakötelesek ³⁾.

A kapuszám szerinti feltűlés a nemzeti fejdelmek korszakával megszűnt: az osztrák kormány csakis egyszer 1809-ben vette igénybe ⁴⁾.

A felkelések harmadik nemét teszi az általános népfelkelés. Említők felebb, hogy miként a római, hol rabszolgának sorba állani nem szabadott, ugy a régi magyar fő és közép rend magának tartá a haza oltalmazását. Azonban ha nagyobb vész fenyegette a hazát, semmint a rendes haderőt elégségesnek vélték volna, ilyenkor a népet is igénybe vették.

A felkelésre jel, hegyekre állított, szalmával tekert lármafák meggyújtása által adatott. Legnagyobb vészek alkalmával pedig, össszakás szerint, véres kardot hordozván körül, ugy szólítának fel mindent fejenkénti fegyverragadásra; mi által mintegy a törvény értelme is kézzelfoghatóvá lön, miszerint a fel nem kelő kardra fog hányatni. Báthori Endre Mihály vajda ellen 1599-ben e fegyvert is megkísértette volt ⁵⁾.

¹⁾ Egy kapu 10 jobbágyot tesz. Appr. III. R. 20. tit. ²⁾ Appr. III. R. 19. tit. ³⁾ Mike S. gyűjt. Art. Diet. II. 109. ⁴⁾ Gr. Teleki Domokos, Szigeti Album 113. Felső-m.-orsz. Minerva 1825 jan. füz. 32. l. Gr. Lázár család 239. 40. 49. ⁵⁾ Wolf de Bethlen IV. 354. Verbőczy I. R. 3. tit. Oláh M. Attila, Libr. I. Cap. 3. Szegedy, Synopsis 322. Kállay, Székely nemzet 139.

Ily tömeges népfelkeléseket látunk Erdélyben 1463-ban Mátyás alatt; ilyent szervez Zápolya vajdája Majláth 1536-ban Ferdinánd, ilyet János Zsigmond 1565-ben Maximilián ellen. Ezek alapján kimondhatjuk, hogy erre az egész ország fegyvert ragadott; részint csatára szállt, részint a közcsend védelmére honn maradt: 1536-ban falukon csak a tizedik fő, városokon a férfi népesség egyharmada maradt honn; kiknek lovuk volt a lovasság szokott fegyverével, a többi láncsa, kasza, nyíl és hajtó dárdával lépett elő; 1565-ben a felkelés már nem oly általános, a köznép minden kaputól csak egy embert állított; de mégis érdekes elmondanunk, miszerint meghagyatott, hogy minden tíz emberből egy puskás, egy kéziíjas, nyolcz pedig dárdás legyen, meg továbbá, hogy minden tíznek állítsanak szekeret, melyen fejsze, furu, ásó, tekenő és élés ¹⁾.

A hadinép szervezése.

A hadinép szervezése igen egyszerű. Az ezredek szerinti felosztásnak semmi nyoma; gyalogság és lovasság a negyven-nyolczadiki forradalom zászlóaljankénti felosztása alapján nyugodott. A mai tábornoki szerepet a főkapitányok, az őrnagyok, kapitányok, a századosok, a székelyek közt századosok a megyéken hadnagyok vitték. Vegyük röviden a részleteket.

Hadvezér a fejdelem, vagyha személyesen kiszállni nem akart, az ország fővezért nevezett: kinek a fejedelmi tanács a hadak előtt nagy ünnepélyek közt vezéri kardot és buzogányt nyújtott át ²⁾.

Ha harc folytán a fővezér elesett, a vezényletet a váradi, ha az is elesett, a székelység főkapitánya vette át, s ha tán az is elbukott, a fejmegyei főispán ³⁾.

A fővezér után a főkapitányok következtek, kiket a XVII. században tábornokoknak, generalisoknak kezdtek nevezni, s így a főkapitányi nevezet, mely Arpád korától ez időre jött, háttérbe szorult.

¹⁾ Erd. Tört. II. 88. III. 49. 180. ²⁾ Bethlen M. I. 445. ³⁾ Apor. XI. cikk.

Ily rendszerezett főkapitányságok: az udvari vagy mezei hadak, a váradi és a székelység főkapitánysága; kikhez hadfolytán olykor a megyék is egy főkapitányt kaptak. I. Rákóczi György egyik hadjáratában a fővezér Kornis Zsigmond, a székelyek főkapitánya Rákóczi Zsigmond, a hajduságé Ibrányi Mihály, a mezei hadaké Bornemisza Pál ¹⁾

Elsőnek a mezei hadak főkapitányát tehetjük, kit Apafi idejében ország vagy erdélyi generalisnak kezdetek nevezni; hadügyminiszernek s egyszersmind fővezérnek tekinthető. Főnöke minden fizetett hadinépnek.

Utána jött a váradi főkapitány, mint legfontosabb zászlós uraság parancsnoka. Többire az ország legkitünőbb férfiai jutalma. Már János Zsigmondot Izabella alatt ide akarák helyezni; Báthori István, Kristóf e méltóságból lettek fejedelmek. Alatta álltak a magyarhoni részek megyéi.

A székelység főkapitánya, kit szintén a fejdelem tett, de mindig a székelységből ²⁾, a székely székek feletti parancsnoksággal volt felruházva. Ha elesett tisztét az udvarhelyszéki főkapitány vette át... A székelyek, s mikor volt, megyék generalissága csakis a had leszállásáig tartott.

Hogy az egyszerti kapitányság oly fogalom mint őrnagyság, idézhetjük az 1606 ápr. 16-i törvényezikket, mely a kapitány dandárja számát 500-ban határozza meg; hol egyszersmind azt is látjuk, hogy őket a fejdelem nevezte ki... Ezt a mezei hadakra kell értentünk.

A kapitányságok a székelyek közt voltak legvilágosabban szervezve, mint a hol minden székek, főkirálybírája mellett, egy főkapitánya is volt, kiket szintén a fejdelem szokott kinevezni ³⁾, míg a főkirálybírákat a székek választák.

A megyéken csak Fogaras és Kővárvidéknek volt főkapitánya, mint zászlós uraságoknak.

Itt említhetjük a főispánokat is, mint dandárvezéreket, mihez azon felvilágosítással tartozunk, hogy többire minden

¹⁾ Kemény J. Őnélet. 316. ²⁾ Approb. III. R. 76. tit. ³⁾ Approbata. III. R. 76. tit.

megyének két főispánja lévén, had idején az egyik a megyei nemesség élén állt; végül

a szászok ispánját, mint a ki köteles volt a szász gyalogságot táborba vezetni, s a fejedelem mellett maradni ¹⁾).

A székelyszéki s megyevidéki főkapitányok alatt egy alkapitány volt. Ezek alatt álltak a hadnagyok; még pedig a mezői hadnagyokra nézve az 1606-i ápr. 16-i törvényezikk azt szabja, hogy alattok száz embernél több nem lehet, s egyzersmind azt is látjuk, hogy ezeket a fejedelem csak confirmálta.

Hogy e tisztségek mellett még mik voltak szokásban, megemlítjük, miszerint 1566-ban, míg János Zs. a szultánhoz jár, figyelő táborot állítottak fel, az ország a fővezér mellé még két táborn mestert, két strázsamestert, két vásárbíró, két sánczs két ágyumestert nevezett ki ²⁾. A megyei és országos zászlótartók, szintén ranggal vannak felruházva.

III. FEJEZET.

TÁBOROZÁS ÉS CSATA.

Vonulás.

Sürgős esetekben az országot fegyverre keltetni, jogában állt a fejedelemnek; de háborút indítani, tanácsa és országgyűlés beleegyezése nélkül korlátozák törvényeink.

Természetes, hogy a hadi készületek egyelőre titokban folytak. Így kezdődött I. Rákóczi György hadjárata, melyet Gusztáv Adolf svéd királlyal szövetségben intézett a császár ellen: még ily esetekben is kihallgatá tanácsosait. Rákóczi Gy. Kemény Jánost, Kassai István belső tanácsosához küldé, hogy véleményét vegye. Szép, szép, — kiálta fel az egyébaránt austriacus Kassai — de csak azt mondhatom, mit a sz. szűz monda az őt köszöntő Gábor arkangyalnak: domine! quomodo possint haec fieri, virum non cognovi? A módokat uram — viszonzá Kemény — szintén a biblia adja e szavakban: Spiritus

¹⁾ Approbata. III. R. 19. tit. ²⁾ Erd. Tört. Tára. I. 59.

domini superumbrabit te ¹⁾... Kassai nem pártolá, Rákóczi felindult, az ország követé s a hadjárat sikertült.

De voltak oly esetek is, hol a hon nyíltan készült, nem csak, hanem egész magyar őszinteséggel hadat izentek, mint 1562-ben Némethi, János Zsigmond részéről Zaynak, Ferdinánd vezérének ²⁾.

Hogyan rendezék a sereget útra, útközben, Tinodi következőleg éneklő Losonczirol:

Előljáróban száguldót bocsáta,
A derék sereg utánok indula ³⁾.

Azonban a XVII. század első feléből részletesebb felvilágosítást is birunk, mi szóról szóra így hangzik:

A sereg rendeléséről.

1. Ugy igyekezzél rendelni, hogy az ország népe, kiváltképpen a nemesség egymás mellé ne essék, hanem fizetett népközi, vagy egyfelől fizetett had, másfelől székelység.

2. A lovas sereg mellé mindenkor egy gyalog sereget kell állítani.

3. A dandár lovasból álljon, és az legyen a legnagyobb sereg.

4. Szárnyul lovas sereg, csak a jó vén legyen.

5. A lövő szerszám közepén és a szárnyán.

6. A nagy sereg nem jó, nem térhet gyorsan. Mindazonáltal török ellen nagyobb seregek kellenek, hogy sem egyéb nemzet ellen; mert ő is nagyokban rendeli népét.

7. A segítő seregek igen nagyok ne legyenek, de erősek.

8. A zászló eleibe két rend kopjást is kell állítani, és minden zászló mellé két legényt, kik a zászlóra vigyázzanak.

9. Visszaszálláskor az előljáró hátul essék és a hátulsó elől, a könnyű had is, mely szárnyul jár, hátrább maradjon.

10. Mikor közel az ellenség: Jézus kiáltására háromszor kell öreg lövő szerszámmal löni, melyre ha az ellenség megfelel, fel kell a hadat ültetni.

¹⁾ Kemény J. Őnélekr. 298. ²⁾ Uj m. Muz. 1854. IX. 205. ³⁾ App. Schesatah. 252.

11. Mindenkor tágas utat kell keresni a hadnak, ha szintén kerülőbb is.

12. Ha lehet idején meg kell indulni, és ismét szállani, hogy zsákmányra is elmehessenek, és a lovak is nyugodhassanak; de ha víz közel nem lehet, tovább is el kell vinni a hadat a víz kedvéért.

13. A két szárnyán is seregek legyenek, a nagyok.

14. Ha a hely engedi, mindenkor egy néhány sereget sorban kell állítani, kik a harc alatt mutassák meg magukat.

15. Ha a táborhoz közel halom van, azt az ellenségnek nem kell engedni, hanem maga táborával kell elfoglalni.

16. A mely felé a tábornak indulni kell, arra zsákmányost bocsátani nem kell ¹⁾).

Táborozás.

A táborozás egyike lévén azon kor férfias multságainak, mindenki részt vett; annyira, hogy a svédek Morvaországban csodálkozásukat fejezik ki a felett, hogy oly sok vén ember van I. Rákóczi Gy. táborában ²⁾). A régi magyar, mint a ki jó asztalhoz, sok cselédséghez volt szokva, ide is roppant késztetéssel indult.

Bethlen Miklós az 1681-ki táborozásra következő készülettel ment. Vitt öt társzekeret nyolcz-nyolcz ökörrel, két más társzekeret nyolcz-nyolcz lóval, hatlovas hintót, két kasas lovat, egyiket szakácsa, másikat pohárnokja számára, ezen kívül hat paripát, mindössze 40 főből álló cselédséget. Saját s emberei élelmezésére vitt egy sereg vágómarhát és juhót; szitált lisztet, borsót, lencsét, sót, kását, füstölt-hust, feles száraz csukát, szalonnát; turót, vaját, mézet, ecetet, sódart, petreselymet, zsályát, tárkonyt, szárasztott murkot, fenyőmagot, asszutyümölcsöt, száraz liktáriumot, e mellett egy kis patikás ládát, melynek tartalmát szintén előszámlálja. Vitt ita l u l ne-

¹⁾ Kutló, egy „Napi Jegyzőkönyv“ mely kezd. 1630. végz. 1644. a fejezővári könyvtár kézíratai közt. ²⁾ Kemény J. Önéletir. 457.

hány hat vedres átalagban bort, e mellett egy pinczetokot, hat fa s annyi üvegpalczokot, hogy egy átalagot palaczkokra huzhatott, mely utolsókat a helyszínén földbe ásátá, s vízzel öntözteté, hogy italát hivesen kaphassa ¹⁾). Sütőt is vitt, ki földbe készített kemenczében, a hol megálltak, pompás köz és féjérczipót sütött.

Vonulás közben mint felebb látók, korán, s ha lehetett jó víz mellett s dombos helyen szerettek megszállni. A szállásmesterek előljárván leszállóhelyet választottak, arról ha idő engedé térképet, elrendelési parancsot szerkesztettek.

Az elfoglalt tér közepén a fejedelmi vagy fővezéri sátor, mely a többinél magasabb. Innen lehetett, hogy Báthori Zsigmond oláhországi hadjárata alkalmával a hegyekről sátrára sas szálla ²⁾). Bethlen Gábor sátrát Nagyszombatnál ebédje közben golyók járnak át, s ő alatta csendesesen tovább ebédel ³⁾). A fejedelmi sátor megett bizonyos távolságra az udvari személyzet, konyházat sátrai állanak. A hadak a vezéri sátrat kerekken vevék körül; homlokzata előtt vannak az ágyuk, az ágyuk előtt tágos út, melyen át a vezér és tüzérség azonnal kibontakozhassék.

A mint megszálltak, ha ellenség nem fenyegeté, a lovakat füre bocsáták, kipányválták, s azok gyakran oly tréfát idéztek elő, mint Szerencsnél is, hogy valamitől megijedtek, szétfutottak, s a tábort majd elgázolák ⁴⁾). Meggyultak a tábori tüzek, elészédtek a palaczk alaku vas tábori tűz-helyeket, mi lyet a pesti muzeum bir egyet Mohácsról; a hordókat csapra vették, kezdődött a zene és vacsora. A főstrázsamester, — mint Bethlen Miklós az 1681-i hadjáratban — körül lovagolta a tábort, kiállította az öröket; sátra elé kópjára égő lámpát függesztett, hogy rá találjanak; ugyanott szolgálja egy zablá-zott paripát tartott készen ⁵⁾).

Ha törökség is volt jelen, az külön szállt táborba. A főszerdár, főparancsnok, a fejedelem lévén, fegyelme alatt állt az

¹⁾ Bethlen Miklós. I. 521. ²⁾ Ortelius. I. 182. ³⁾ Kemény J. Önéletir. 51. ⁴⁾ Kemény J. Önéletir. 345. ⁵⁾ Bethlen M. I. 523.

egész tábor, s miként gyakorlá, mindjárt elmondjuk. Sztdemeter napján, oct. 26-án tul a törökök bugyogója vékony kezdett lenni, haza készültek; s ha szerdák bele nem egyezett, mint Hodollinnál, sátrát nyakába vágák. Kevéssel később, Galgócznál szintén azt akarják produkálni: azonban Bethlen Gábor dobott, a lázongó török táborát magyarjaival körülveszi, néhány agának gombját eltűteté; s Sztdemeter napja helyett Bethlen Gábor napját ír be kardjával a török táborozás naptárába ¹⁾.

Az erdélyi táborozások nagy része Magyarhonban folyt, a magyar király ellen. Tul is innen is magyarok lévén, táborozás közben a főbbek gyakran érintkeztek, traktáltak. Miként folytak, arra nézt Kemény Jánostól idézünk pár jelenetet.

I. Rákóczy Gy. 1644-ben a Hernád partján, a császáriak Szendrő váránál táboroznak. Nádor Eszterházy Miklós alkudozni akart Rákóczival, s e végett a fejdelem Kemény Jánost hozzá küldi.

A nádor az értekezlet folyamán egyszer keményen kikél Rákóczi ellen, kit, neve utószótagjaiból gúnynévet csinálva, Kocsis Györgynek nevezett. Kemény e kifakadásra ott akarja hagyni az értekezletet; a nádor utána megy, békítőleg szól:

— Uram! a neved Kemény, azért úgy keménykedjél, s urad szívét úgy keményítsd meg, hogy magatokra veszedelmet ne hozz.

Mit Kemény e szavakkal fejeze be:

— Nagyságod is jól meggondolja, hogy ketten vagytok az urammal, kikre a magyar nemzet szemei néznek; ti tartbatjátok s veszthetitek el: ha egyenetlenkedéstök miatt veszély éri, számadással tartoztatok.

Ebéd és vacsoránál Keményt szörnyen itaták, szerencsájére nem vala szokása, hogy napjában kétszer borozzék: vendégszeretettel csak ki akarák játszani, mert hajnalban, mikor elindult, Eszterháziék tábora útban volt Rákóczira ²⁾.

Mig Kemény ott mulat, Jakusit, egri püspök, Keményt megközelíti, s mondja, hogy rég meg kívánt vele közelebbről

¹⁾ Kemény J. Önéletírása. 56. 109. ²⁾ Kemény János. 328.

ismerkedni. Jól van! Kemény a császárhoz hűséget színelve, megnyitja a főpap szívét, ki felkérte Keményt, hogy az első csatánál teljesítsék, mit ígértek a nádornak.

— Uram — felelt Kemény, kit az ismeretlen ígélet érdekelni kezdett — te próbálsz, vagy mutasd meg, minő jeltől ismerjem meg, hogy be vagy avatva a titokba.

— Abból — válaszol a főpap — hogy megnevezem a párt vezérét, mely a holnapi csatán a fejdelem mellől átjö táborunkba, s a fejdelmet is kezünkbe adja.

Kemény tudva azt, hogy a tábor katolikus töredéke közt vannak, kik a tábort lázítják Rákóczi ellen, folytatá a beszédet, míg sok mindent megtudá; s mikor Jakusit a végén újra szívére kötné, s tőle nyíltságot kérne, Kemény felemelt hangon szólt:

— Nyílt akarok lenni: tudd meg, uram, ha Rákóczinak van egy igaz hive, az én vagyok.

Mire a főpap végtelen zavarba jött; s tervök dugába dőlt ¹⁾.

Az ilyen trakták következtében néha rövid fegyver szüneteket kötöttek, hogy jobban alkudozhassanak. Ilyenkor kezeseket adtak egymásnak, vagyis mint mondták zálogot váltottak.

Ilyenkor az egész sereg ünnepélyes sorba állt; az ellenség szemben szintén azt tette: erre mind a két rész zálogja egyszerre kilovagolt, a távolság közepén találkoztak, kezét szoritottak, s azzal mind kettő az ellenkező táborba merült el.

Néha unalmokban azon gondolatra jöttek, hogy egyik félből kiállt valaki, s felszólítá a másik tábor vitézeit, hogy a ki biztatja magát, álljon ki vele számkardra. Ilyenkor a két sereg harcizorba állt, s egy Dózsa György, ketté szelé a törököt ²⁾; Csukat Péter pedig ökölviadalában nyulva hagyá, s övéi éljenzése közt visszavonult ³⁾.

Miként I. Ferencz francia király V. Károly császárt, úgy Zápolya is kihitta volt I. Ferdinándot, hogy ügyöket személyes

¹⁾ Kemény J. 333. l. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. oszt. I. 7. ³⁾ Wolf de Bethlen. II. 122.

viadallal döntsék el: de hogy nálunk Horaciusok és Curiaciusok módjára döntöttek volna, nem fordul elő.

Mikor végre a döntő perczek bekövetkeztek, egymásnak hányták a cseleket: éjjel magok közül sergeket loptak ki, s másnap nagy dob-, töröksíp-, trombitaszóval hozták ismét magok közé, mintha új sergek érkeznének; vagy elolták a tábori tüzeket, mintha elfutottak volna, s ha ilyenkor az ellenség elég könnyelmű volt üzőbevenni, kereszttűz közé jutott. A kémek papi és koldusruhában jöttek mentek; egymás táborába lopództak, s oly eseményeket idéztek elő, milyen itt következik.

I. Rákóczi György ellen id. gr. Bethlen István fegyvert fogott, s a török őt Rákóczi helyett Erdély trónára akará helyezni. Ily szándékkal Budáról Szalontához érkeznek 1636-ban, s oly csatát vinak, hogy mind a két fél verve hitte magát.

A mint a vészes nap után új következik, míg Rákóczi vezérei a visszavonulással foglalkoznak, Győri Jakab, felegyházi hajduhadnagyot két századdal, fedezetre állítják. Győri, ki jól tudott töröktől, fogja magát, belopódzik Bethlen magyar-török táborába, be a divántülésbe, s hallja a rémtülést, mit Rákóczi érkezésének híre okozott: visszalopódzik, dobót, sípot vétet elő, kis csapatjával pokoli lármát csináltat; sőt Kemény Jánosként, még az ott tanyázó darvakat is felköltötte; elég, hogy Bethlen törökjei a lármára futásnak vették a dolgot, s a sereg nagy része a lápokban veszett el. Ugy láták nagy álmélkodva másnap, hogy Bethlen Gyulán, a Rákóczi vezérei Váradon viradtak meg, s a csatatér pusztán maradt. Miért is Győrit Rákóczi éltéig járó hópénzzel tisztelte meg ¹⁾.

Csatázás.

Csatáinkat kellene jellemeznünk, de akkor nemzettünk története nagy részét kellene ismételtnünk.

Sok és dicső csatát vívtunk, s miután azok egy részének dicsőségében a más testvérnemzeteknek is része van: legalább az egyes nemzetek csatázási jellemzését hozzuk néhány sorban. Hogy ne láttassunk pártosoknak, Veráncz szavait idézzük.

¹⁾ Szalárdi Sirealmas Krónikája. 115. l. Kemény J. Rumynál. II. 75. l.

A székelyekről azt mondja, majd mi fegyverök sincs, azért régi dicsőségökben bizva, a legvitézebben harcolnak; mi ugyátszik, igazolja Rákóczit, ki megírta a székelyeknek, hogy köztél kengyelszija s fa kengyelvassal ne menjenek táborába; a szárszokról azt, miszerint haczba gyalog mennek, köfal-védésben hősök, csatatéren könnyen lankadnak, miért a hadjáratokat inkább szeretik pénzzel segíteni; a magyarokról, hogy félelmet nem ismernek, a tüzet harc folyamán kapják meg, s ha sértve érzik büszkeségöket, neki tüzülnek, s nem hagyják félbe a csatát, míg a koczka el nem dől ¹⁾; az oláhokról az idegen Gromo, a XVI. században, szintén hagyott némi méltánytalan jellemzést ²⁾.

Engedjük csatasikra őket. Ugyis a magyar inkább szereti a nyílt csatát, mint az ostromot, a támadó harczot inkább, mint a védelmit... Az ellen szemben áll... A sorok fegyvere villog. A vezér száguldó paripája tajtékzik. Az ima elhangzott. A dob, trombita, ágyu hangjától reszket a lég.

Jézus, Jézus légy segedelmtünk! riad a lelkestült tábor ³⁾; vagy mint Tinódi írja:

Zörög az ég Lippán nagy sivalkodással,

Jézust, Alláht nagy felszóval kiáltással ⁴⁾.

A Jézus kiáltásra a sereg, mely az ellenség kanócza szágára dühbe jött, mely azt tartá, hogy jó katona nem vénülhet meg — összezsapni készül; a székely, az adoma szerint, kikérte részét, hogy aztán haza mehessen... Véres csata kezdődik, melyet a magyar történészek oly sokszor van alkalma rajzolni, hogy itt engedelmet kell kérnünk, hogy eresszük le a függönyt, mert csatáink költészetét csak honért, szabadságért csatázva lehet felfogni.

... Lefolyt a harc, elvesztettük a csatát. A bús szabadság-harcosok Zsibónál még egyszer visszaneznek a vértől ázott csatatérre. Bujdosásnak indulnak. Egy ismeretlen lovag könyvek helyett dalra fakad, előveszi tárrogatóját, majd társai után zokogják — s született a Rákóczi-induló ⁵⁾.

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. II. 140. l. ²⁾ Archiv des Vereins N. F. II. 82. l.

³⁾ Katona. XXII. 80. ⁴⁾ Miles, Würg-Engel. 16. ⁵⁾ Gerando, Sieb. II. 211.

... Lefolyt a harc, megnyertük a csatát: reá jelenetek következtek, mit egy XVI. századi költő így énekel:

Mihelyt a törököt magyarok levágák,
A török táborát azonnal feldulák.
Urak, vitézekkel egy helyre gyűlének,
Elvégezzék, hogy ott vacsorát ennének.
Azért a testeken oly nagy vigassággal
Asztalt terítetté vitéz Kinizsi Pál.
Ellenség testeken ülnek vigassággal,
Ujítják testöket étellel, itallal.
Örömben hősök isznak a jó borban,
Nagy szép énekeket ő lakodalmokban
Mondnak és beszélnek: eleink a hadban
Miként ellenséggel vittak viadalban.
Hősök jobban jobban a jó borban inni
Kezdenek, fegyverben szép tánczokat járni,
Különb-különbféle játékot inditnak,
Nagy fegyveres tánczot mezőben ők járnak.
Vitéz Kinizsi Pált a hősök ott kérék,
Hogy ő is tánczolna urakkal, ők inték.
Egy nagy török testet azonnal ragada,
Az ő fogaival földről felharapa,
Vitéz kezeivel csak hozzá sem nyula,
Azzal egy szép tánczot urak előtt jára.
Ezek után vajda egy szép kápolnácskát
Ütközetnek helyén csináltatott vala ¹⁾).

A hadjáratnak is vége van már. Dicsően végződött. A sergek oszolnak. Apafi 1681-ben a babérkoszorúzza megyei zászlókat székhelyeikre kíséri, s ünnepélyek közt helyezi vissza; erre székvárosába bevonul, már estve van, gyertyafény önti el a protestáns templomot, a lelkész imát rebeg az egek urához... A fejdelem hálát adott, s azzal palotájába övéihez tér, kipihenni a csata fáradalmait ²⁾).

¹⁾ Temesvári István, *Históriás éneke a Kenyérmezei győzelemről*. Hétlap 1864. 55. sz. ²⁾ Bethlen Miklós. I. 528.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

ALKOTMÁNYOS KÖZÉLETÜNK.

Vezérelvek.

Hogy előadott szokásaink kellő világításban tűnjenek fel, közéleti szokásaink fényéből kell reájok néhány sugárt vetnünk.

A családi és társadalmi élet boldogítására sok népfajnál elég az anyagi jóllét; de a magyar nincs ezen anyagból gyurva. A magyar sem veti meg az anyagi jóllét kínálkozó kényelmeit, de neki hogy becsvágyát kielégítse, közélet kell, hol gondolatainak szóval és tettel szabad röptet adhasson. Nem vitatjuk, erény-e ez vagy hiba, de hogy ez a magyarokkal testvérített nemzetekre is elragadt, az tagadhatatlan tény...

Nem kívánunk a nemzet s a testvér nemzetek jellemzésébe bocsátkozni, példáinkkal csak is Erdélyre szoritkozunk.... Egész országokat, egész birodalmakat végromlással fenyeget a kor szelleme: holott a régi Magyarország s a régi Erdély — azon kor szempontjából tekintve — a legvilágosabb tanúságot szolgáltat arra, hogy lehet polyglott államokat erős és boldogító kapocszal összefoglalni. Magyarhonban nem volt sem faj, sem vallás, sem nyelvkülönbségi tekintet, minden azon réteg javadalmait és terheit osztá, melyhez tartozott. Erdély szintén ezen elven nyugodott, s csak a XVIII. század verte fel a nemzetek és vallások egymás iránti féltékenységét...

A század megmentői a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavát írták reformjaik zászlójára, s mint valami felfedezett új talizmánt hirdetik: holott nálunk a nemzeti fejedel-

mek alatt ez igék — az európai akkori fogalmak szerint — meg voltak testestülve. Csupán azon kiváltságokra támaszkodó idők szempontjából kell tekintetünk, s be kell bár kinek is vallania, hogy egy állam, mely csak egyszerű nemest és polgárt ismer, — az egyenlőség; melyben három nemzet azon törvényt hozza, hogy a mit két nemzet elhatároz, a harmadik elfogadja — a testvéricség; s végre, hol megállítják, hogy a mit a három nemzet végez, azt a fejdelem tartozik, köteles megerősíteni — ott a szabadság akkori eszményképét az állam a lehetőleg megközelítette.

És hogy e szabad, testvéries s egyenlőséget elismerő alap nem csak papíron állt, előre is megemlítjük, hogy e nemzetek egymás belkormányzásába nem elegyedtek: a szász Izabella királynő alatt német nyelvet vitt be kebli igazgatásába, statutumait a magyar fejdelem megerősítette. S hogy ez elv az egyéni életre is minden vallás és faj különbség nélkül kiterjedt, elégnek tartjuk megemliteni, hogy Martinuzzi György főkormányzó, Békes Gáspár és Székely Mózes trónkövetelő, Csáki Mihály, Józsika István, Pécsi Simon, Kátai Mihály, Kassai István a homályból cancellár, vagy mai nyelven első miniszterre emelkedhetett. Hol az egyéni nagyság, a toll, az ész ily pályafutásra számolhatott, hol e mellett a katonai pálya dicősege szintén nyitva állt: ott lehetlen elvitáznunk a szabadság, testvéricség és egyenlőség diadalát; ha csak diadalát nem abban keressük, mint némelyek, kik a nivellirozást nem az emelkedhetésben keresik, hanem abban, hogy a már kiemelkedetteket is visszarántsák a porba.

De mi volt, hogy alakult, meddig állt fenn, hogy hajlott meg ezen oly szilárd alapokra fektetett állam, kérdehetnék tán némelyek.

Röviden csak annyit felelhetünk. Magyarhon azon része volt, mely Ausztria helyett a töröknél keresett szövetséget; kardja s a török porta kegyelméből alakult, másfélszázadig állt fenn; s kicsinysége s ellenei nagysága miatt hajlott meg.... de nem institutioi miatt.

Mohácsnál elvált, János Zsigmond alatt védnökétől a tö-

rök portától kieszközölte, hogy a magyar királyság régi intévényeit folytathassa, megengedé, hogy tovább is szabadon választhassa fejdelseit, nemzeti fejdelmeket tett, s azoknak mielőtt beigtatta volna alkotmányát elébe szabta, reá megesketteté, s akkor ő is letevő hódolatát. S vele szemben egy perczig sem feledé, hogy régi királyaitól kapott kiváltságait is megtartotta, mely többek közt II. Endre diplomája 31-ik pontjánál fogva, minden egyesnek megengedé, hogy a fejdelem jogtapadásának ellentállhasson.

I. FEJEZET.

A HÁROM NEMZET S NÉGY VALLÁS.

Mint az újabb kor publicistái magokat kifejezték, Erdélynek hét politikai főbüne volt: a három nemzet és négy vallás, vagyis az, hogy Erdélyben csak a birhatott közdolgokra befolyással, ki a három jogos nemzet, s négy bevett vallás valamelyikéhez tartozott.

Fel volt ugyan állitva az elv, már a nemz. fejdelmek korában, de nem mint politikai bűn, mert akkor elég volt annyit tudni, hogy ez vagy amaz ezen qualificatioval bir: de hogy valósággal hová tartozik, a dologra nem tartozott. Ausztria idegeneket s katolikusokat pártoló rendszere fejté ki a nemzetek és vallások azon féltékenységét, mely a hivatalokat e hét szempont szerint kívánta osztatni.

A három nemzet.

Halljuk, mit mond alkotmányunk, mit mondanak a fejdelmi feltételek e pontra.

„Minthogy mind a magyar natio, s mind pedig szász uraink s atyáinkfiai, magok natiojokból szoktanak magoknak tiszteket, ispánokat választani; a székelység sem utolsó tagja levén e hazának, ő nagysága kapitányokat, királybirákat, generalisokat, magok nemzetéből állókat, és köztök lakókat

adjon elejekbe; megmaradván mindazonáltal mindenekben az ő nagysága iurisdictionja és méltósága; a királybíráknak pedig választások specificice csakugyan ő kegyelmek székeinek szabadságán álljon. Főispánokat is a magok vármegyéjéből valókat adjon ő nagysága ¹⁾.”

Előre kell bocsátanunk, hogy igen tévednének azok, kik azon gondolatra jönének, hogy a natio nevezet nemzetiségi fogalmat akar kifejezni. A székely egy nemzet a magyarral, s mégis, mert területének alkotmánya különbözött, a magyartól külön nationak nézetett; a szászok földükön más nemzeteket is találtak, s mégis II. Endre diplomája azon engedményt adja, hogy egy nemzet lehessen: azt hisszük, eleget bizonyítottunk arra, hogy nem nemzetiséget, hanem földterületet, tartományt értenek törvényeink a natio nevezet alatt.

Erre mutat a történeti alakulás is.

Mikor a magyarok bejöttek, Erdélyt különböző, egymástól külön lakó nemzetiségek lakák ²⁾, s minden nemzeti-ség területe oly jogi viszonyt kapott, a melyet a fegyverjog határozott. Keleten laktak a székelyek, kik a magyaroknak elébe mentek, a hon elfoglalásában segíték: miért is minden szabadságaikat megtarták; — felebb Magyarhonfelé, a Marostól a Tiszáig Marot bír a kazáraival: s mivel a csatázásról lemondott, s leányát birodalmával együtt Árpád fia Zoltánra hagyá: beolvadt ugyan, de belőle a Zonuki grófság fejlett ki; — nyugoti részét Gelu, a vlakkok fejedelme bírta: mert csatát állt s elesett, földét a magyarok átvevék, belőle magyar megyéket alakítottak; — Hunyadvidéke Glád, bolgár fejedelemhez tartozott; s mert csekély ostrom után magát megadá: földé szabad maradt, s bár később ntóda, Othum fellázadt, és elbukott ³⁾: földé megyékké alakult ugyan, de azért területén a kenészségek még sokáig fenállottak ⁴⁾; — Fogarasföldé Oláhországhoz tartozott; mellette, mit később a szászok kaptak, pusztavadon lehetett ⁵⁾: — ennyiféle természetű területet talált itt a magyar,

¹⁾ Rákóczi Gy. XIV. Cond. Approb. II. R. — 1. tit. ²⁾ Területeiket I. Erdély Tört. I. 37. ³⁾ Anonimus, Cap. XI. és XLIV. ⁴⁾ A kenészségekről. Erdély Tört. I. 114—16. ⁵⁾ Gr. Kemény Józ. Kun. Magazin. I. 176. II. 262.

ennyiféle úton hódítá meg fegyvere; innen mertült fel területeinek napjainkra lejött különféle természete... Szolgáljon egy-szersmind figyelmeztetésül azoknak, kik azon véleményben vannak, mintha a magyarok bejövetelekor az egész Erdélyt oláhok lakták volna.

Mint egész Europa felett, fegyverjog döntött tehát itt is, oly jog, melyet mindentűtt és minden időben respectalt Europa, különben fenekestől felforgatódik. A magyar elismerte a székelyt, bebocsátotta a szászt, s bár a székely neve nem is nemzet név, három ugynevezett nemzetté, három tartományt alakíták Erdélyt, a nélkül, hogy a nemzetiségről kérdés lett volna.

Később e nemzeteket jogos, a többit eltűrteknek kezdék nevezni: mely utolsó bántó elnevezést azonban a nemzeti fejlődési kor nem ismeri, mert hol e fogalom előfordul, az oláh-nemzet admittálnak, közinkbe bocsátottnak van nevezve ¹⁾.

A nemzetek unioja.

Az erdélyi földterületek századokon át egymáshoz igen laz viszonyban álltak. Legelőbb a zonuki ispánságot ragadták magokhoz a vajdák, majd következett a székelyek ispánsága: mignem a magyar, székely és szász föld jogos nemzetei 1437-ben egymás közt uniora léptek, a tartományok országot kezdtek képezni, mit Izabella Erdélybe jövetele teljesen megalapította, s az unio 1544-beni megújítása, s a nemzeti fejlődémség fellépése teljesen kifejtett.

Ezen unio alapeszméje az egyes nemzetek, hatóságok, bevett vallások, és a jogos nemzetek egyes tagjai jogát védeni minden egyes megtámadó, sőt a kormány ellen is ²⁾. Egyébaránt a fejlődési conditiókban így hangzott:

„Ha valamelyik nemzetnek szabadságában, immunitásiban, privilegiumiban, szokott és régen bevett rendtartásiban bántó-

¹⁾ Approbata. I. R. IX. Tit. 1. art. ²⁾ Unio Conditioi, Approb. III. R. 1 tit.

dása lenne, requirálván felőle a két nemzetséget, tartozzanak hitek és kötelességek szerint, országgyűlésének előtte is defacto mindjárt megtalálni a fejedelmet és tanácsit, a panaszkodó nemzetségnek megbántódása felől; sőt minden úton és módon a három nemzetség egymásnak oltalommal, segítséggel tartozzék lenni, méltó panaszolkodásokra ¹⁾.”

E sorokban fektűdt az alkotmányos szabadság garantája. S ezen unio az ausztriai-ház alá is átjött, s 1744-ben kapott modositással tovább is érvényben hagyatott ²⁾.

Soha különbözőbb intézvényű három nemzet nem alkotott országot: a magyar, nemes, polgár és paraszt; a székely fejenként nemes; a szász fejenként polgár: s mégis mig kül su-gallatok nem vegyültek be, hogy ugyszóljunk, a szélsőségek szerencsésen találkoztak.

A magyar ugyanazon szerkezettel bírt, mint az anyahon, csakhogy főrendet s főpapságot nem ismert. Minden nemes, minden polgár egyenlő a maga rétegében. A nemes közterhe a katonáskodás, miért adóval, tizeddel, vámmal nem tartozott, sőt ingyen kapott; a városi polgárnak az utolsó közterhek jutottak. A nemes a megyéken, a polgár a városokon volt hivatalképes.

A székely utolsóig nemes levén, a nemesi közterhek és javadalmakban osztozott. Itt egyelőre minden ember egyenlő, de nem a jogtalanság, hanem a szabadságban. A régi székely föld a szabadság és egyenlőség példányképe. Azonban a nemzeti fejedelmek alá már három rendben jönnek le, primor, lófő és gyalog rendben.

A szász nemzet merő polgári elemből állván, a meg-nemesítés ellen folyvást tiltakozott. II. Endre kiváltsága nyomán, tiszteit maga választá s tizedét papjainak adá ³⁾; Izabella alatt németül kezdé kebli igazgatását; kiváltság levelök s statutáik democrat alapján még szabadabb államocskát alapítának, mint más alapon a székelyek.

¹⁾ Approb. Const. I. R. L. tit. ²⁾ Bedeus, Erdély alkotmánya. 28. L. ³⁾ Erdély Tört. I. 107.

A többi nemzet az alkotmány sánczain kívül maradt; de csak annyiban, mint a magyar paraszt. Ellenben, ha városra telepedett, polgárrá lett, s ha nemességet érdemlett ki, ép oly jogokat élvezett, mint a több magyar nemes.

A négy bevett vallás.

A jogélvezetre nem volt elég valamely nációhoz tartozni, a másik nélkülözhetlen feltétel, a valamely bevett valláshoz tartozás. E vallások a rom. katolikus, ev. reformatus, ev. lutheranus és az unitárius.

Ezekre nézt a fejedelmi feltételek következőket biztosítanak.

„Hogy mindeneket személyválogatás nélkül a négy recepta religioban, és azok szabados gyakorlatában, megtart és másokkal is megtartat ő Nagysága ¹⁾... Tisztségeket bene meritis, sine discretionem religionis ad a haza fainak ²⁾.”

Mint láthatni, a vallás ügyben Erdély kitünő türelemmel s felvilágosodással járt el. Mindjárt kezdetben a vallásbeli reformoknak kaput nyitott: a rom. katolika mellé 1557-ben bevette a lutheranus, hét év múlva, 1564-ben a reformatus, s megint hét év múlva 1571-ben az unitárius vallást. S hogy a vallásbeli egyenlőség meg is legyen koronázva, a magyarok által követett mindenik vallás a fejedelmi széken is megjelent: mert az első fejedelem János Zs. mint unitárius hal meg, a következő Báthoriak rom. katolikusok, míg végre Bocskai a reformatus fejedelmek sorát nyitá meg, mit II. Apafi zára be. Így járt el Erdély ³⁾, míg ez időben, másutt a protestánsokra ke-rekek és akasztófák vártak, s Magyarhonban is a papokat se-regestől ragadták ki a nemzet kebléből gályarabságra... És e vallásbeli egyenlőséget a Leopoldi hitlevél is biztosítá.

¹⁾ I. Rákóczi György. V. Cond. Approbata. II. R. 1 tit. ²⁾ Báthori Gábor. VI. Cond. Approb. ugyanott. ³⁾ Vallásügy rendezése Approbata. I. R. Compil. I. R.

II. FEJEZET.

A TÖRVÉNYHOZÁS.

Megye és nemzeti gyűlések.

Alkotmányunk értelmében a törvényhozás meg van osztva a fejdelem és nemzet között. A mohácsi napok előtt a nemzet csaknem teljesen magához ragadta volt; a fejedelmi kor elején ismét megosztozott; vége felé, a mint ismét borult, Erdély kimondá, hogy határozatai megerősítés nélkül is törvények.

Ezt azonban csak az országosokra kell értentünk; mert már Verböczi megírta, hogy minden város, megye és nemzet, mennyiben az országos törvényekkel nem ellenkezik, magának községi törvényeket szabhat.

E törvényhozás gyűléseken folyt.

A városokon a választott polgárok gyűlésén, mely testületnek azonban két hibája volt, egyik, hogy magát ön maga egészíté ki, második, hogy üléseit nem nyilvánosan tartotta.

A megyei törvényhozás inkább megfelelt a célznak, mert gyűléstermei minden nemes embernek nyitva álltak; abban minden egyenlő szózáttal birt.

Hasonló volt a székelyek székgyűlése is. Mindkettő évenként négyszer gyűlt össze, s miként a hongyülés a hon, azon függetlenséggel intézkedett a megyei belügyek felett. Itt választák a megyei tiszteket, itt a megyei követeket; s e gyűléseknek kezdeményezési joga lévén, törvényterveket vitattak, s ajánltak az országgyűléseknek.

A nemzeti gyűlések ezektől merőben különböztek. Az egész nemzetre tartozó törvények, rovatatok s némely perek e gyűlésen intéztettek el. Mindenik nemzet külön-külön tartá ¹⁾.

A magyarok Tordán gyűltek volt össze, még pedig fegyveresen. Elnöke a vajda. A fejedelmek alatt a magyar me-

¹⁾ Bedeus, Erdély alkotmánya 55. l.

gyék feje kezébe kerülven a kormány, nemzeti tiléseit csakis országgyűlések előtanácskozmányául használta.

A székek saját ispánjuk alatt szintén fegyveresen gyűltek ¹⁾, de csakis nagyobb eseteknél vették igénybe, mint 1506-ban, 1555-ben, mikor törvényeiket codificálták. A fejedelmek alatt a székek ispánság is a fejedelemséggel lévén egyesítve, ők is a szerint tettek, mint a magyarok.

Egészen más alakban tarták fel a szászok, kik külön nemzeti ispánjuk alatt, Szebenben, minden ősszel összegyűltek, s a székek és városaik képviselői által, egész korunkig egytől-egyet intézkedtek nemzetök politikai s gazdasági ügyeik felett, s felebbezett pereket láttak el.

Országgyűlés.

Az országgyűlés az alkotmány palladiuma.

A fejedelmi kor előtt Erdélynek törvényhozása Magyarhonnal közös lévén, a Rákosmezői gyűlések, hová minden nemes lóháton és fegyveresen jelent meg, reánk is szólnak. A városok meghívása első nyomait 1405-ben látjuk, s világos meghívásukat 1447-re tehetjük. A megyék követek általi képviseltetése pedig Mária királyné alatt, a XIV. század vége felé kezdődik.

Már ez időben Erdélynek külön tartományi gyűlései vannak; de csakis a magyarhoni törvényhozás határozatai alkalmazására látszanak szorítkozni ²⁾. A nemzeti fejedelmi kor által életbe léptetett önálló országgyűlések elsőjének az 1529-dikét nézhetjük; mi 1536-tól oda fejlett, hogy minden évben megtarták; később minden évben kétszer tartanak, egyet Sztgyörgy, mást Sztmihály nap körül; 1622-ben a Sztmihály napit eltörölték ugyan, de azért még azután is voltak évek, melyben négy-öt, sőt több gyűlést is kellett tartaniok.

¹⁾ Régibb szokásaikat. Erd. Tört. III. 4. ²⁾ Példák. Bedeus, Erdély alkotmánya. 46. 52.^o1.

Szervezete következő.

Királyi hivatalosok és követek egy kamarában ültek.

Elnöke ország által választott országos elnök. Tollvivők a szintén országosan választott ítélőmesterek.

Tagjai a kormánytanács; királyi tábla; a vármegyék főispánai s székely székek főkirálybírái; a főbb birtokosságból kiszemelt s magok költségöken megjelenő királyi hivatalosok; végre a megyék, székely és szász székek, királyi és mezővárosok követei, kik napidíjt huztak.

Az országgyűlés tartása soha sem volt valamely egyes városhoz kötve: hol mely napon kezdődjek, a fejdelem tűzé ki összehívó levelében ¹⁾.

Az érkező tagokat kirendelt kész szállások fogadák.

Eljövén a határnap, a fejdelem tanácsosai kíséretében megjelent, megnyitá az ülést, beszédében megemlítvén a tanácskozás lényegesebb tárgyait; később az országos elnök elfoglalta székét, névsort olvastatott, s a minden igazolás nélkül kimaradott 200 ft. büntetésben marasztaltatott ²⁾. S kezdődött a tanácskozás, minek nyelve magyar.

Az országgyűlés tanácskozása tárgyai: a kir. előadások feletti tanácskozás, sérelmek orvoslása, új törvények hozása, régiek eltörlése, országos hivatalok választása, a jövő évi adó kivetése, szövetségkötés, háboru indítás s az e végre kívántató fegyveres erő megszavazása, végre az ide tartozó perek ellátása.

Szokás volt a gyűlések tartása idejére árszabály alá vetni az áru-cikkeket; melyek azonban többire csak a Bethlen Gábor alatt alkotott ismétlései valának.

Az országgyűlés tartása oly sarkalatos pontja volt az alkotmánynak, hogy törvénykönyveink feleslegesnek tartották részletekbe bocsátkozni; van mégis egy, mit a fejedelmi conditiokból ezennel így következik.

„Hogy minden rendeknek és a három nátioknak eleitől fogva becsúszott és articulásokban iratott, vagy szokásba vett,

¹⁾ Compil. II. R. II. Tört. 4. art. ²⁾ Approbata. III. R. 17. út. Compil. V. R. 18. Edict.

szabadságtalanságokat és megbántódásokat első közönséges országgyűlésében, ő nagysága megorvosolja, és a szabadsággal ellenkező articulusokat az országgal együtt tollálja; sőt ennek utána is ha valamely dolgot mind a három natio maga hasznára valót ítél, megegyez és megáll rajta, s ő nagyságát requirálja, tartozzék confirmálni: melyet ha nem cselekednék is, articulusba irattassék s ereje legyen ¹⁾.“

E mellett biztosítva volt szólás szabadság és szabad szózat.

Bár mennyire megszorítás a fejedelmeket e törvény, ha szintén kedvök lett volna is országgyűléseket nem tartani, nem teheték, mert a megyék kettőt tagadtak volna meg: az évi adót, s a fegyveres erő előállítását, miben csakis országgyűlésnek engedelmeskedtek. S ha lett volna fejedelem, ki oly czállal hitta volna össze az országot, hogy e kettőt megszavaztatván, azzal a gyűlésnek véget vet: azon taktikával találkozott volna, mit az újabb időben követtek, hogy a királyi előadások tárgyalásával minden sérelmet kapcsolatban tudtak hozni.

Lefolyván a gyűlés, az ítélőmesterek a végzések nyomán törvényczikket alkottak, felterjesztették, s nem oszlottak el addig, míg a fejedelem a megerősített végzéseket nem kézbesítetté.

Minden országgyűlés végzései külön jöttek napvilágra; fájdalom, 1610-ig csak kéziratban. Rendesen a fejedelem aláírása s fejedelmi pecsétjével voltak megerősítve; néha valamelyik ítélőmester is alájegyezte; vannak olyak is, melyeket csak ítélőmester irt alá, de a fejedelmi pecsét nem hiányozhatott.

E törvényczikkek nyelve egyelőre latin, de már 1556-ban magyarul kezdik szerkeszteni, s így az anyanyelvi törvény-szerkesztésben Europa legtöbb országát megelőztük; még ez év után is keltek latin törvények, míg végre 1565-ben a codificálás nyelve határozottan magyar lett; s az maradt 1714-ig, mikor a kormány, mely a Leopoldi hitlevélben országgyűléseink minden jogait biztosítá ²⁾, ismét latinra fordítá vissza ³⁾.

¹⁾ Barcsai Ákos *Conditioi. Comp. Const.* II. R. I. Tit. ²⁾ Leopold, *dipl.* 4. és 10. pontjában. ³⁾ Benkő, *Comitia* 99. *Erd. Tört. Társ.* I. XI. lap.

III. FEJEZET.

A KÖZIGAZGATÁS, TÖRVÉNYSZOLGÁLTATÁS.

Alapelvek.

A közigazgatás az önkormányzás elvén nyugodott, mennyiben az ország maga választá tisztviselőit, kik választóiknak felelősséggel tartoztak: s ha hatáskörükkel visszaéltek, ki voltak annak téve, hogy a jövő évi választásnál ki lesznek szavazva.

A hatóságok tisztikara közt a közigazgatás, bíraskodás és katonai szolgálat nem volt annyira körvonalozva, mint az újabb idők kívánják.

A tisztség nem hivatal, nem mesterség, hanem hazafi kötelesség és méltóság: honnan törvényeink vannak, melyek a választást el nem fogadókra pénzbüntetést szabnak ¹⁾.

Magyarföldi hatóságok

Nem célunk a hatóságok beligazgatását adni, inkább csak a tisztviselők sorát adjuk, hogy megjegyezhesstük, minő tisztségek jöttek le azon időből.

A falukban falusbirák vannak, mit azonban nemes ember viselni nem tartozott ²⁾; minden falunak jegyzője, s esküdtjei.

A mezővárosok mint Abrudbánya, Vizakna, V. Hunyad, Hátszeg, Szék, Kolozs és Zilah saját tisztviselőséggel bírtak ugyan, de vármegyei fensőbbség alatt; adót nem kapuszám szerint fizettek, mint a nép, hanem bizonyos rájuk vetett mennyiséget, honnan taksásoknak is neveztettek; joguk volt az országgyűlésére követeket küldeni.

A nemes városok, Dézs, Enyed, Torda, így neveztettek, minthogy lakosai nemes emberek. Ezek szintén válasz-

¹⁾ Comp. Const. V. R. 50. Ed. ²⁾ Compil. III. R. 4. tit.

tott tanácscsal s esküdt közönséggel birtak, kiknek feje főhadnagy; a vármegye kiegészítő részéül tekintetvén, a megyei főispán alatt álltak, s fel voltak mentve a követküldéstől, mit azon időben terünek tekintettek.

A királyi városok mint Kolozsvár és Fejérvár, melyek újabb időben Szamosujvár és Erzsébetvárossal szaporodtak, a megyéktől független testületet képeztek; egyenesen a kormánytanácscsal álltak érintkezésben; s az országgyűlésnek tagjai voltak. Felettek főbíró állt, kit miként Rómában a lictorok, városszolgák kísérték a tanácsba; alatta 12 tanácsos, jegyző, pénztárnok; a tanács mellett egy száz tagból álló választott községtanács, mely a tanácsbelieket választá.

A vármegyék apró kis tartományok, melyek 1762-ig saját kebli pénztárral birtak.

A tisztek szabad választása s felelőssége ¹⁾ itt volt meghatározottabban kifejlődve, minthogy minden évben tartoztak leköszönni, s magokat új választás alá bocsátani ²⁾. A megyék élén, Hunyadot s a magyarhoni megyéket kivéve, két főispán áll, kiket a fejdelem megyei birtokosokból nevezett, kiknek egyike harciban volt vagy az udvarnál ³⁾. Ezek beigtatása fényes lakomák közt folyt le. A megyék rendesen két kerületre levén osztva, minden kerület élén egy főbíró, ki inkább bíróági ügyekkel, s egy alispán ki inkább közigazgatással, s nyomozásokkal foglalkozott; a kerületek járásokra oszolván, minden járásnak egy szolgabirája, ki a közigazgatási teendők mellett, a nép apró pereit igazítja, a főbíróhoz lehető felelősséggel.

Minden megyén két törvényszék: a derékszék elnöke a főispán, alkotá pedig tizenkét székbíró, s egy jegyző; az al- és fúszékek elnöke a főbíró, s alkotja hat rendes táblabíró.

A székelyszékek szerkezete némi eltéréssel ugyanaz, mi a megyéké, csakhogy a tisztségek nevei mások. Élőkn a két főispán helyett, főkirálybíró áll, mint a polgári, főka-

¹⁾ Approb. III. R. 11. tit. 3. art. ²⁾ Approb. III. R. 42. tit. 2. art. 43. tit. 2. art. ³⁾ Apor, Metamorph. XII. czikk.

pitány, mint katonai főtiszt ¹⁾. A főkapitányt a fejdelem nevezte, a főkirálybirót a szék választá. Bethlen Miklósnak 1673-ban az udvarhelyszéki főkapitányságból alig volt 35 frtja, s 100 kaszája egy hétre, pedig egy-egy derékszék alkalmával egy két negyvenese is elkelt ²⁾. A főkapitány mellett egy alkaptány s több hadnagy ³⁾.

A főkirálybiró mellett a kerületek felett alkirálybirák, a járások felett dülők tiszteskedtek. Még a fejdelmikor kezdetén tisztségeiket tribusok és generatiók szerint oszták, de már Izabella alatt megsztint volt.

Törvényszék itt is kettő, s szerkezete ugyanaz, mi a megyéken, a fúszék elnöke az al-, a derékszéké a főkirálybiró.

A királyi tábla.

Országos főtörvényszék a királyi tábla, mely kezdetben inkább csak a magyar megyékre szolt; később a székelyek és szászok is fellebbeztek, s bizonyos esetekben ki is idéztethettek ⁴⁾. Üléseiket bizonyos időszakonként tarták, s nem lévén helyhez kötve, a székelység pereit Segesvárt és M. Vársárhelytt, a megyéket Medgyesen és Beszterczén, a magyarhoni részekét Kolozsvárt szották vala ellátni, minden peridoszakot egy-egy hónapig tartván. Ide fellebbeztek a hatóságok, s innen ment a kormánytanács, illetőleg a fejdelem elébe ⁵⁾.

Elölülője a táblai elnök, mellette két ítélőmester, s egy közügyek igazgatója, mint királyi ügyész, s tizenkét táblai ülnök ⁶⁾. Az elnököt s ítélőmestereket országgyűlés választá; a közügyigazgató a magánosok perénél benn ülhetett ugyan, de a peres leveleket kezébe nem adák ⁷⁾. Mindenik ítélőmesternek cancellariája van, s ezeken ifjak a cancellisták ⁸⁾, kik itt ügyvédségre, hivatalokra készültek; s

¹⁾ Approbat. III. R. 76. tit. V. R. 52—75. Edict. ²⁾ Bethlen M. Élete. I. 386. ³⁾ Apor, Metamorph. XI. czikk. ⁴⁾ A szászok eseteit I. Compil. III. R. 3. tit. ⁵⁾ A processus Appr. IV. R. 1. tit. ⁶⁾ Appr. IV. R. 16. tit. Comp. III. R. 5. tit. ⁷⁾ Appr. IV. R. 17. tit. ⁸⁾ Comp. IV. R. 5. tit.

még korunkban is lóháton és kardosan járták az expeditiókat. Az ügyvédek már akkor szép szerepet játsztak ¹⁾).

A kormánytanács.

E képezte a miniszteriumot; miniszter elnök a cancellár.

Izabella s Martinuzzi mellé az ország nevezett tanácsosokat: még pedig 1542-ben minden nemzetből hetet, 1548-ban négyet-négyet, 1556-ban Petrovics' mellé csak kettőt-kettőt, 1558-ban már összesen ismét tizenkettőt. Izabella utolsó perceiben 1559-ben fia mellé a tanácsosok választását reábizták ²⁾), s a kinevezés csaknem folytonosan a fejedelmeké maradt; mig-nem Bethlen Gábor ismét választatni kezdette, s úgy maradt korunkig ³⁾).

Ezek állását s kötelezettségét a fejedelmi conditiók következő szavakban fejezik ki.

„Hogy tanácsokat pleno numero, azaz tizenkét számua-
kat mindenik natioból az ország választván ő nagyságával együtt:
ő nagysága confirmálja; kik közül ha decedálnának, első kö-
zelebbi gyűlésen a megirt mód szerint helybe állassanak, kik
is juramentumokat deponálják, az ország és fejdelem hűségére
ugyanaz ország előtt; kiknek tanácsadásokhoz oly köteles le-
gyen ő nagysága, hogy azoknak megegyezett akaratjok nélkül,
derekas országos dolgokat ne igazgasson, ország házaiban fő-
tiszteket azok tetszéseik nélkül ne osszon, azokkal együtt is az
ország articulusa kívül ne; különben az ország semmivé tegye:
ha pedig a tanácsok közül, országunk törvénye, szabadsága
és decretumi ellen, valamelyik lelkiismeretét nem tekintván,
veszedelmes és ártalmas tanácsra inditaná ő nagyságát,
comperta rei veritate, kedvezés nélkül aféle tanácsadót pro-
scriptioval és notoriussággal büntessenek meg. A tanács
renden kívül is a kik másoknak veszedelmére, hazánk szabad-

¹⁾ Appr IV. R. 19. tit. ²⁾ Az 1559 jun. 12. 4. art. ³⁾ Bedeus, Erd. alk. 24. lap.

ságának romlására, ártalmas és törvénytelen dolgokra való tanácsokat adnának; azokat az egész tanácsnak megjelenteni tartozzék; kik is a feljebb megírt poenával modo praemisso büntetessenek az országtól, comperialtatván a dolog ¹⁾.”

„Hogy senkit idegen nemzetet a tanácsba be ne vegyen a haza fiain kívül ²⁾.”

„Tanács rendeknek, és országgyűléseken is mindeneknek libera voxot enged, mindenféle panaszolkodásoknak és igazságoknak előszámlálására ³⁾.”

Ily befolyások volt a tanácsosoknak; s mint látjuk, törvénytelen tanácsukért fejekkel voltak felelősök.

Közikbe tartoztak még a cancellár, kincstartó és országos elnök, kik a tanácsosoknál magasabb rangban álltak ⁴⁾. A tanácsosok közt az első tanácsos nagy szerepet játszott, mint szintén a főpostamester, ki a belső titoknoki teendőket vitte. E két utolsó és a cancellár vállain fektült a legnagyobb felelősség; a többi házánál lakott, s csak hivatva jelent meg az udvarnál ⁵⁾.

E tanácsot a Leopoldi kötlevéll meghagyá, megígérte a mellett, hogy idegeneket alkalmazni nem fog, s a fölébe helyezett gubernátort, ha az országnak tetszik évenként választhatja ⁶⁾.

IV. FEJEZET.

A FEJDELEM.

Fejdelemség kifejlése.

Mohácsnál vesztettünk. Az 1538-i békekötés Erdélyt János királynak adja; Zápolya meghal, Izabella 1542-ben bejő; Erdély Magyarhontól elválik; 1543-ban a portától szabad fejed-

¹⁾ Kemény János cond. Comp. Const. II. R. I. tit. ²⁾ Brand. Kata cond. Appr. Const. II. R. I. tit. ³⁾ Bethlen G. cond. Appr. Const. II. R. I. tit. ⁴⁾ Ápor, Metamorph. XI. czikk. ⁵⁾ Bethlen M. Ifjuk. élete 819. Nagyobb életir. II. 188. ⁶⁾ Leop. Dipl. 4. 5. 7. 11. pontja. Utasításukat I. Szász K. Sylloge. 135. l.

mi választást kér, s a portának adót kezd adni; mire a porta 1550-ben János Zsigmondnak nagykorára Budát visszaigéri, halála esetére pedig Erdélynek magyar fejedelmet biztosít; 1566-ban a porta, 1570-ben a magyar király a fejdelemség választás jogát elismeri... e rövid története az erdélyi fejdelemség kifejlésének.

Az erdélyi fejdelemség a nemzeti párt szemében folyvást a magyar királyság folytatásának tekintetett, s Erdély archimedesi pontnak, honnan Budát még egyszer vissza vélték állithatni.

S huszonhárom fejdelem és fejedelmi jelölt jelenik meg másfélszázad alatt. Az osztrák uralkodók kétszer ragadták magokhoz a kormányt, s mint magyar királyok, folyvást kötelességöknek ismerték, titkon és nyíltan oda munkálni, nehogy a fejedelmek a magyar koronát kezökbe ragadhassák. Gyémánt tövissel volt rakva fejedelmeink széke míg éltek; s minden egy természetes halállal kimult fejdelemre, egy elbujdosott, egy legyilkolt, egy csatatéren maradt, s egy méreg gyanújával veszett fejdelem esik; ötvenkét-ötvennégy éves korukig kimertilt-ség vagy erőszak mindeniket elsodrá: s mégis folyvást akadtak hazafiak, kik világos öntudatával annak, hogy székök felett a damokleszi kard hajszálon függ: hazafi kötelességöknek tarták a választást elfogadni, remélni és küzdeni. Elfogadták, folytatták a megalapított fejdelemséget. Mig Magyarhon nagy része felett basák garázdálkodtak, Erdély kivéve egy pár tizedet, csendesen maradt, a legfüggetlenebb szabadságot élvezte, Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi alatt még Bécs ellen is fényes hadjáratokat tartott, s történettünk lapjait fényessé tették... De végre a török elgyengült, Budát 1686-ban elveszté; Erdély sorsa el vala döntve; I. Apafi 1690-ben meghalt, a már megválasztott II. Apafit katonaság között Bécsbe vivé; 1699-ben lemondatak; Erdély visszament a magyar koronához; fő-kormányzó lépett élére; de egyelőre még az is oly fényben részesül, hogy I. Bánfi Györgynek hatvan lovas, 60 gyalogból álló testőrsége volt... És ez még rövidebb története és vége az erdélyi fejdelemségnek.

Külviszonyok.

És Erdély e törekvését nem csak az erdélyi s magyar-honi magyarok, hanem még a külföld egyrésze is sok rokonszenvvel támogatá: a lengyel udvar, Buda töröktől elfoglalását meggyászolá, s később Erdély egy fejdelmét királyává tette; a francia udvar János Zsigmondnak hercegnőt ígért, II. Rákóczit tetteleg támogatá; a porosz Bethlen Gábornak nőt adott; a svéd I. Rákóczival frigyben harczott Bécs ellen... azonban mind csekélységek azon két hatalommal szemben, melyek mindenike tűrte ugyan e fejdelemséget, de folyvást beolvasztására gondolt.

Az ausztriai udvar, mint a magyar korona választottja, nem szívelhette, hogy koronájának egy gyöngye elszakadt, s itt protestáns s köztársasággal határos szabad alkotmányos államát alapított: azon ürtígy alatt, hogy a török ellen kell, folyvást sürgeté Németország segítségét ¹⁾. Érezték is horderejét fejdelmeink, s azon taktikával éltek, hogy a magyar király fenségét soha sem hozták kétségbe, de ha kötelezettség elismerése mertült fel, a törökre beszélték ki magokat.

A török ennyivel már nem érte be. Ő elismerte a fejdelemséget, belügyeibe, vallási, nemzetiségi, beligazgatási kérdéseibe, szabad választásába, nem avatkozott; de megkívánta, hogy fensősége elismerése jeléül az ország minden évben beküldje adóját, mely egyelőre 10, a Báthoriak alatt már tizenöt ezer arany; mi egyébaránt csekélység, mert az első nem több, mint negyven, az utolsó nem több, mint hatvanezer forint: ugyan annyi, mint ma Kolozsvár rendes adója.

Scylla és Charybdis közt evezett az ország... S hogy a két láng felette össze nem csapott, azt a nemzet eszélyes s mondhatni ravasz politikájának lehet köszönni. Mi volt pedig ennek alapelve a fejdelmi conditiók így formulázták.

„A fejdelem hazánknak mostani romlott állapotját, és a régi jó emlékezetti fejedelmeknek dicséretes példájokat szeme

¹⁾ Miles, Würig-Engel. 22. l.

előtt viselvén, minden úton elsőbben is a fényes portához viselje oly engedelmességgel magát, hogy onnan romlása ne következék a szegény országnak. A kereszténységgel is, római császárral ő felségével és Magyarországgal a jó szomszédságot és békességet szorgalmasan megőrizze ¹⁾.⁴

„Minden országos derék dolgokat, idegen országokra való legatitokat, tractatusokat, confoederatiokat, nem különben instituál és cselekszik, hanem a tanácsosoknak hírével és consensusokkal ²⁾.“

Rövid és világos útastítás, melynek első pontját Báthori Zsigmond és Kemény meg akarák fordítani: s következzébe az lön, hogy az első bujdosásban, az utolsó csatatéren végezte fejedelemségét. S mivel II. Rákóczi Gy. tanácsosaira nem hallgatott, trónját és életét veszti.

A fejedelem-választás.

A mint az Árpádház kihalt, a királyválasztás a nemzet-re szállt, a vegyesházból királyok s az osztrákház ez úton jönnek a magyar trónra... Az erdélyi fejedelmek választása ez ősi szokásnak volt folytatása.

A haza e joga a fejedelmi feltételekben következő szavakban van letéve.

„Minthogy az elmúlt sok háborus időben, mind vértünk hullásával, s mind hazánkon kívül való bujdosásunkkal legfőbb szabadságunkat, a libera electiot megtartottuk, és a két császártól is, valamint s valahogy lehetett, kicsikortuk: kívánjuk ő ngától, hogy köteles legyen arra, hogy teljes életében, akármely szerencsében abban megoltalmaz s megtart, és semmi szín és csere alatt, vagy testamentom tételével, szabadságunk ellen nem áll ³⁾.“

Láthatni, hogy e jog gyakorlára a legnagyobb súlyt fektették eleink. S e téren még a fátum is támogatni látszik,

¹⁾ Bethlen Gábor. II. Cond. Appr. ugyanott. ²⁾ Rákóczi F. VI. Cond. Appr. ugyanott. ³⁾ Báthori Gábor. II. Cond. Appr. ugyanott.

mert mindazon fejdelem, kinek érdekében a szabadválasztás jogán legkisebb erőszak követteték el, milyenek Báthori Endre, Barcsai, Kemény: mind szerencsétlen halállal léptek le.

A választás külsőségei következnek. A mint a fejdelem megholt, országgyűlést hittak össze... megtörtént a választás... a megválasztott elébe feltételeket szabtak... s ha elfogadta, s letette esküjét: a haza is hűségesküt fogadott. Ezt rendesen a volt fejdelem temetése követte; azután feljelenték a portának, ki 1566-beli ígéretéhez képest, hogy képviselnék az egykori magyar királyság koronázási jelvényeit, s elismerése zálogául legyenek, tollas süveget, kaftánt, zászlót, buzogányt és kardot ¹⁾, s mellettök egy elismerő okmányt, ugynevezett athnámét küldött ²⁾; és ezt mindannyiszor oly pontossággal, miszerint nem volt eset reá, hogy a megválasztott fejdelem ellen kifogást tett, vagy elismerését halogatta volna.

A fejdelem beigtatása ünnepélyei.

Magyarhon királyait meg szokta koronázni, s koronázatlan királyt ismerni nem akart. Az erdélyi fejedelmeknek nem volt koronájok, mindazáltal a koronázás ünnepélyei mását itt is nagyszerű szertartások közt hajták végre ³⁾.

Ez ünnepélynek, hogy ugyszóljunk, két felvonása volt: egyik, a mikor a porta jelvényei megérkeztek, másik mikor azt az ország választottjának átadják.

Az első, a jelvények érkezése és fogadása, 1642-ben II. Rákóczi György részére, következő ünnepélyek közt folya le.

Serédi István, Barcsai Ákos s Fodor István szászvárosi királybíró, kik a választást a portán bejelenték, a fejedelmi jelvényekkel, mit egy basa kísért, jul. 7-n Szászsebesre érkeztek, kiket ott Kornis Zsigmond, Bihar és Zarándmegye főispána fogadott. Másnap reggel két zászlóalj fegyveres hagyá el Fejérvárt, s a vártól nem messze sorba állott. Reggeli öt órakor a

¹⁾ Melyik fejdelem mit kapott, Gr. Mikó összeállította. Szigeti Alb. 197.

²⁾ Athnámét l. Erd. Tört. Adatok. II. 309. ³⁾ Leírta gr. Mikó, Szigeti Album. 120 — 202.

rendek az ifju fejedelmet templomba kísérik, honnan kijöve, lóra ültek, s harci zene mellett a várból kiléptettek. Elöl van a nemesség, utána az ifju fejdelem udvari népe tigris és párducz bőrszen, utánok gazdagon szerelt vezeték-paripák; itt következtek a főurak hármason, mint Haller István, Rédei Ferencz, Szalánczi István, Pécsi Simon, Barcsai Zsigmond, Kornis Ferencz, Wesselényi Boldizsár, Bornemisza Pál, Kemény János, Bethlen Ferencz, Huszár Mátyás, Haller Péter, Petki István s több fiatal főur, s ezek koszorujában az ifju fejdelem II. Rákóczi György. A Szászsebesről kiindult basával a vár alatt a völgyben találkoztak. A basa leszállt lováról, le az ifju fejdelem és főuri kísérete, s egymást köszönték; mire a basa a császár nevében is köszönté, s a szultántól küldött kardot az ifju fejdelem oldalára övedzé; végezvén, átnyujtá a hozott zászlót, át a fejedelmi botot, melyek mindenikét Rákóczi átvévén, egy-egy főur kezébe tette át; mely szertartás alatt a hangászkar s a várfokról az ágyuk folyvást működtek. Vége lévén, lóra pattantak, a basa az ifju fejdelem baljára lovagolt, körülök alabárdos kengyelfutók tarták a tért; s a kíséret azon renddel, melylyel jött, a fővárosba visszaindult, mi alatt a főurak nagy része a fejdelem előtt vitt zászlót és botot környezte. ¹⁾

Megtörtént ugyan, hogy e jelvények néha csak a beigtatás után érkeztek meg; de minthogy voltak beigtatásaink, melyeknél a jelvények is kéznél voltak, ismertetés végett egy ily beigtatás leírását kísértjük meg.

Hongyulás lön hirdetve, hová az ország minden nagyjai felgyűltek. Bekövetkezvén a beigtatás órája, a polgári és katonai főtisztek a fejedelmi lak elébe gyűltek; néhány percz mulva a főudvarmester felnyitá az ajtót, s a fejdelem, fényes nemzeti öltözetben, kocsagtollas stüvegben, a cancellár s fejedelmi tanács kíséretében, éljen kiáltások közt az öt köszöntők közé lépett. A cancellár és főudvarmester, kocsijába segíté, s kezdődött a menet.

¹⁾ L. E szertartást egy szemtanutól. Köszli Dr. Ötvös Ágoston. Kolozsv. Hetilap 1858. 66—67. sz. közl.

A fejedelmi lak és nagytemplom közel lévén egymáshoz, fordulatot tettek a piacon. A menetet az udvari hadak főkapitánya nyitá meg, válogatott csapat élén; utána a főudvarmester ment, ki a porta által küldött jelvényeket, buzogányt, zászlót vivé; reá néhány fejedelmileg szerelt harczimént vezettek.

Itt következett a fejdelem, szemben vele a cancellár ült, kinek kezében az athnámé, aranynyal áttört selyemtől takar-tan; a hintó körül kamarások és apródok.

Utánok a tanácsosok, táblai ülnökök, főispánok, főtisztek, királyi hivatalosok, megyei és városi követek mentek szekérben; s az egészet a mezei hadak főkapitánya csapatjai zárták be.

Zene és ágyudörgés kíséret mellett, a templomhoz érven, a fejdelem leszállt, a jelvényeket utána vitetve bement, helyét elfoglalta. Pár percz múlva megjelentek a külföldi hatalmasságok követei is, s kezdődött a szertartás.

A cancellár a fejdelem nevében üdvözlé a rendeket; a fejdelem szintén; mire a cancellár a magyar nyelven irt athnámét felolvasá. Meglévén, az országos elnök köszönté a fejdelmet, felolvasá az ország által elébe szabott kormányzási feltételeket; s kérdezé, ha akarja-e s kötelezi-e magát esküvel, hogy Erdélyt törvényei szerint fogja kormányozni? Igérem, esküszöm! volt a fejdelem felelete; s esküjét letette.

Olykor valaki még szónoklatot tartott. A zene, ágyu ismét felhangzott; azon renddel mint jöttek, oda hagyák az egyházat. Az egészet lakoma, s a lakomát tánczvigalom fejezte be ¹⁾.

... És Erdély alkotmányos életének ezen alapszerkezete 1848-ig lejt. Csak annyiban szenvedett változást, hogy a kapuszámszerinti adózás 1699-ben megszűnt; az országgyűlés megerősített törvényezikkek nélkül is el kezdett oszlani; a kormánytanács és kir. tábla folytonoson működővé tétetett; a fejdelem-ség pedig a *pragmatica sanctio* szabályzata alá jött. ... És végre, mi fő, hogy ős alkotmányunk ellenére, a pénzügy félig, a hadügy csaknem egészen osztrák lábra tétetett át.

¹⁾ Benkő, Comitia 98. Gerando. I. 155. Balta, Erd. kös. Törv. 275.

lotto

240

C727

110060/17

